

MÄTT'TÕSHALLTÕS

OUDDPEÂMMPLAAN VUÂÐ

OPETUSHALLITUS
UTBILDNINGSTYRELSEN

MEÄRRÕS OPH-700-2022

Siiskõs

1. Ouddpeâmmplaan vuâd da pääikla ouddpeâmmplaan.....	3
1.1 Ouddpeâmmplaan vuâd da tõi õõlgtemvuõtt.....	3
1.2 Pääiklaž ouddpeâmmplaan	4
1.3 Päärna ouddpeâmmplaan.....	5
1.4 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji	7
2. Ouddpeâmm tuâjj da takai täävtõõzz	9
2.1 Ouddpeâmm jä'rjstummuž ohjjei õõlgtõõzz.....	9
2.2 Ouddpeâmm toi'mmjemnääl	12
2.3 Ouddpeâmm vue'ssen päärna šõddâm da mättjem pälggest	14
2.4 Ärvv-vuâdd.....	14
2.5 Mättjemfi'ttjõs	16
2.6 Pedagooglânji teaddõõvvâm peâmm, mätt'tõõzz da hääid obbvuõtt	17
2.7 Veiddsõs siltummuš	18
Jorddmõš da mättjummuš	18
Kulttuurlaž siltummuš, vuârrvaaiktõs da õlmmummuš.....	19
Jijstes huõl âânmmõš da aarg täaid	19
Mängglookkâmtäidd	20
Digitaal'laž siltummuš.....	20
Vuässõõttmõš da vaaiktummuš	20
2.8 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji	21
3. Ouddpeâmm toi'mmjemkulttuur	22
3.1 Toi'mmjemkulttuur oou'dummuš da tõn ohjjei vuâddjurddi	23
Mättjeei õutstõs toi'mmjemkulttuur õõdmen.....	23
Siõ'rre da vuârrvaaiktõ'sse äjšmõ'tti õutstõs	24
Vuässadvuõtt, õõutverddsažvuõtt da tää'ssärvv	24
Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da ķiõlltie'ttemvuõtt	25
Pue'rrvââjjam, staanvuõtt da ķeäll'jeei jie'llemnää'll	25
3.2 Ouddpeâmm mättjempirrõõzz	26
3.3 Öhttsažtuâjj ouddpeâmmast	27
Huõltee'jivui'm tuejjuum õhttsažtuâjj	27
Öhttsažtuâjj jee'res toi'mmjee'jivui'm.....	28
3.4 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji	29
4. Ouddpeâmm pedagooglaž toi'mmjummuž plaanmõš da čõõd viikkmõš.....	30

4.1 Raam pedagogaž toi'mmjummmšest.....	30
4.2 Pedagogaž dokumentâsttmõš	31
4.3 Määngpeällsaž tuâjnnää'l	31
4.4 Siõrr ouddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjam käivvan	32
4.5 Mättjummuž sue'rij.....	33
Kiõli ree'gges maai'lm	34
Määng hää'm õlmmummmšest	36
Mon da mij õutstõs	38
Tu'tkkääm da toi'mmjam muu pirrõõzzâst	39
Šõõddam, liikkääm da ouddnam	41
4.6 Kiõ'lle da kulttuu're õhtneei tää'rkteei vuei'nmemkuu'lm.....	42
Kuei'tkiõllsaž ouddpeâmm	43
4.7 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji	45
5. Päärna tuärjj	46
5.1 Ohjjei vuâddjurddi tuärj jä'rjstummšest da vasttõõzz.....	46
Tuärj jä'rjstummuž da čõõđ viikkâm vasttõõzz	46
5.2 Õhttsažtuâjj tuärj ääi'j.....	48
Õhttsažtuâjj, koon tuejjeet päärnain da huõltee'jin	48
Määngsuâragsaž õhttsažtuâjj	48
5.3 Tuärj čõõđ viikkõš ouddpeâmmast	49
Takai tuärjj.....	50
Viõusuum tuärjj	50
Spesiaal tuärjj.....	51
Tuärj hää'm	51
5.4 Päärna tuärj ärvvtõõllmõš.....	52
5.5 Päärna ouddpeâmmplan tuärj ääi'j.....	53
5.6 Tu'mmstõk viõusuum da spesiaal tuärjast di tuärjjkääzzkõõzzin	55
5.7 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji	56
6. Vaajtõsmäainlaž pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem kiõčcmõ'sše vuâddõõvvi ouddpeâmm.....	58
6.1 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji	58
7. Toi'mmjummuž ärvvtõõllâm da ouu'deem ouddpeâmmast	59
7.1 Pedagogaž toi'mmjummuž ärvvtõõllmõš da oudâs viikkõš	59
7.2 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji	60

1. Ouddpeâmmplaan vuâđ da pääikla ouddpeâmmplaan

Ouddpeâmmplaan vuâđ lij ouddpeâmmllää'jj¹ vuâđald Mätt'tõshalltõõzz u'vddem vä'lddkåaddlaž meärrõs, koon mie'ldd pääiklaž da päärnai ouddpeâmmplaanid raajât da ouddpeâmm viiggât čõõđ. Ouddpeâmmplaan vuâđai raajjmõõžž ohjjad jeä'rben ouddpeâmmllää'kk, ko'st šiõtteet päärna vuõiggâdvuõđâst ouddpiõmmu di ouddpeâmm täävtõõzzin. Ouddmätt'tõs, koon šiõttâäll vuâđdmätt'tõslää'kk, lij vue'ssen ouddpeâmmast². Ouddmätt'tõõzz ohjjee Mätt'tõshalltõõzz meärrõssân uvddum Ouddmätt'tõõzz mätt'tõsplaän vuâđ.

Ouddpeâmm lij lää'dd škooultemriâžldõõgg vue'ss di tää'rkes pââ'jj päärna šõddâm da mättjem pälggsest. Ouddpeâmm täävtõssân lij tuärjjeed päärna mättjummuž oudldõõzzid, ouu'deed mättjummuž čõõđ jie'llem da škooultõõzzlaž tää'ssäärv teâuddmõõžž inklusiivlaž vuâđđjurddji meâldlânji³. Vuâđđjurddjid ko'lle pukid päärnaiđ kuõskki seämma vuõiggâdvuõđ, tää'ssäärvsažvuõtt, õõutverddsažvuõtt, čârste'mesvuõtt, määnggää'blkallašvuõđ äärvast äänmõš di sosiaal'laž vuässadvuõtt da õhttsallašvuõtt⁴. Inklusiivlažvuõtt lij fi'ttõssân veidas da tøn älgg vuei'nned pukid päärnaiđ kuõskkjen da ouddpeâmm jä'rjstummša õhttnee i vuâđđjurddjen, ärvvan da obbvälldsaž nää'llem juurdced. Tât vuâđđä'sške'rjj lij rajjum inklusio vuâđđjurddji meâldlânji, koid tä'rktõõlât jeä'rben ärvv-vuâđ kiõtt'tõõlli låaggast 2, toi'mmjemkulttuur kiõččâmkuu'limest låaggast 3 da päärna tuärj kiõččâmkuu'limest låaggast 5. Huõltee'jin lij vuõss-säjjsaž vasttõs päärnai peâmmast. Ouddpeâmm tuärjjad da tiuddad piärri peâmmamtuâj da va'sttad peä'lstes päärnai pue'rrvâjjmest.

Ouddpeâmm vä'lddkåaddlaž ohjjummuž jurddjen lij raajjâđ õõutverddsaž oudldõõzzid ouddpiõmmu vuässõõtti päärnai obbvälldsaž šõddma, ouddnummša da mättjummša.

Ouddpeâmmplaan vuâđai vue'lğgemsââ'jjen lie päärnai šõddâmpirrõõzz da ouddpeâmm toi'mmjempirrõõzz muttâz. Lââ'ssen vuâđain lie valddum lokku lää'jjšiõttummuž muttâz. Vuâđaid leät valmstõõllâm čõõnâsjoukkõhttsažtuâjast äü'kkee'l odđsõmâs tu'tkķeem- da ouu'deemtuâj puâđõõzzid.

Ouddpeâmmplaanobvuõtt lij kooumtäss'saž. Tõt nârri vä'lddkåaddlaž ouddpeâmmplaan vuâđain, pääiklaž ouddpeâmmplaanin di päärnai ouddpeâmmplaanin.

1.1 Ouddpeâmmplaan vuâđ da tõi õõlgtemvuõtt

Ouddpeâmmplaan vuâđai tuâjjan lij tuärjjeed da ohjjeed ouddpeâmm jä'rjstummuz, čõõđ viikkmõõžž da oudâs viikkmõõžž di ouu'deed õll täss'saž da õõutverddsaž ouddpeâmm

¹ Ouddpeâmmllää'kk (540/2018)

² Vuâđdmätt'tõslää'kk (628/1998) da vuâđdmätt'tõsasetõs (852/1998)

³ Ouddpeâmmllää'kk 3 §

⁴ HE 148/2021 vp: Halltõõzz e'tkķõs ee'ttik-kâdda lää'kķken ouddpeâmmllää'jj mu'ttmest, s. 30–31

teâuddjummuž pirr jânnam. Ouddpeâmmain juu'rdet plaanmallaš da täävtõõzz meâldlaž peâmmast, mätt'tõõzzâst da hâaidast šõddi obbvuođ, ko'st teâdd lij jeä'rben pedagogiikkâst⁵.

Ouddpeâmmplaan vuâdain mie'rreet ouddpeâmm čõõđ viikkmõõžž kōskksaž täävtõõzzin da siiskõõzzin, ouddpeâmm jä'rjsteei da pärnai huõltee'ji kōskksaž õhttsažtuâjast, määngsuârggsaž õhttsažtuâjast di pärnai ouddpeâmmplaan siiskõõzzâst⁶.

Ouddpeâmmplaan vuâd lie ouddpeâmm jä'rjstee'jid juriidlânji õõlgteei meärrõs. Vuâddä'šške'rjj âânn se'st meärrõõzzi lââ'ssen ää'veei tee'kst obbvuođ fi'ttjem diõtt. Juõ'kk låagg lo'ppe lie norrum ää'šš, koid tu'mmjet pääiklânji da kook ohjeei pääiklaž ouddpeâmmplaan raajjmõõžž da ouddpeâmm čõõđ viikkmõõžž. Ouddpeâmmplaan vuâdain lie še vii'ttjõõzz lää'jjšiõttummša. Vii'ttjõõzzi jurddjen lij tuejjeed čioõlgsubun vuâdtee'kst õhttvuođ lää'jjšiõttummuž vuõđdu.

Tän vuâddä'šške'rjest juu'rdet **ouddpeâmm jä'rjstee'jin** kää'dd, kâ'ddõhtâm le'be privatt kääzzkõspuu't'teei⁷. Huõlteei-fi'ttõõzz ââ'net miârkkšõõvvâd pärnai puärraz le'be jee'res huõlteei.

1.2 Pääiklaž ouddpeâmmplaan

Ouddpeâmm jä'rjsteei ä'lgge raajjâd da priimmâd vä'lddkâaddlaž ouddpeâmmplaan vuâdai vuâdald pääiklaž ouddpeâmmplaanid. Ouddpeâmmplaan raajjâmõõlgtõs kuâskk še kää'dd ha'ñkķeem äävouddpeâmmtoi'mmjummuž da kää'dd vuâppâm privatt pärnai pei'vvpäi'kktoi'mmjummuž le'be privatt piârpei'vvhâaid. Pääikla ouddpeâmmplaan lie õõlgteei da tõid älgg ärvvtõõllâd da oou'deed. Pääiklaž ouddpeâmmplaan vuei'tet raajjâd pukid toi'mmjemnaa'lid kuõskkjen (pei'vvpäi'kktoi'mmjummuš, piârpei'vvhâidd da äävouddpeâmmtoi'mmjummuš) le'be juõ'kk toi'mmjemnâlla jeä'rben. Ouddpeâmm jä'rjsteei vuâi'tte suâppâd rââst jä'rjsteeiraaji râstldeei õhttsažtuâjast ouddpeâmmplaan raajeen, ärvvtõõleen da oudâs viiggeen.⁸

Ouddpeâmmplaan raajât nu'tt, što tõt meä'rtââll, ohjjad da tuärjjad ouddpeâmm jä'rjstummuž pääiklânji. Plaan raajeen älgg vä'ldded lokku pääiklaž jii'jjesnallšemvuõđid, vuei'tlvaž pedagogaž teâddõõzz, pärnai taarbid di ouddpeâmm kuõskki ärvvtõõllâmteâd da oou'deemtuâj puâdõõzzid. Pääikla plaan vuâi'tte tää'rkted vä'lddkâaddlaž vuâdaid, leâša tõk jie vuei't kâ'tted meâdda ni mõõn lää'jj, asetõõzz le'be ouddpeâmmplaan vuâdai oudldem täävtõõzz le'be siiskõõzz.

Ouddpeâmmplaan raajjmen vää'ldet lokku jee'res pääiklaž tää'zzest tuejjuum plaanid, mâ'te

- ouddpeâmm, pärnaid da piârrijid kuõskki plaanid
- ouddmätt'tõõzz mätt'templaan
- vuâddmätt'tõõzz mätt'templaan
- vuei'tlvaž vuâddmätt'tõ'sse valmšteei mätt'tõõzz mätt'templaan
- pärnaisuõjjlemlää'jj meâldlaž pärnai da nuõri pue'rrvââjjamplaan⁹

⁵ Ouddpeâmmplää'kk 2 §

⁶ Ouddpeâmmplää'kk 21 §

⁷ Ouddpeâmmplää'kk 1 §

⁸ Ouddpeâmmplää'kk 22 §

⁹ Pärnaisuõjjlemlää'kk (417/2007) 12 § (1292/2013)

- jeälööttâmplaan¹⁰
- õoutverddsazvuõtt- da tää'ssärvvplan¹¹.

Ouddpeâmm jä'rsteei âann huõl tõ'st, što ouddpeâmm tuâjjlažkâdda, huõltee'jid di pärnaid uu'det vuei'ttemvuõđ vuässõõttâd pääiklaž ouddpeâmmplan raajjma da ou'dummša¹².

Pärna šoddâm da mättjem pälggaz juätkkemvuõđ da ceâlaivuõđ stannâm diõtt oudd- da vuâđmätt'tõõzz oudsteei vuässâ'tte ouddpeâmmplan raajjma da ou'dummša. Pääiklaž ouddpeâmmplan raajeen tuejjeet õhttsažtuâj kää'dd jee'res vaaldâšmsuõ'rjivui'm di sosiaal- da tiõrvâsvuõttuâl tuâjjaid hâiddai ve'rggñii'kkivui'm (lâakk 3.3).

Ouddpeâmm jä'rsteei preemm ouddpeâmmplan jeä'rben lää'ddkiõllsaž, ruõcckiõllsaž, sää'mkiõllsaž di taarb mie'ldd jee'res kiõ'le uvddum ouddpeâmm väaras¹³.

Ouddpeâmm jä'rsteei tuâjjan lij ärvvtõõllâd u'vddmes ouddpeâmm di vuässõõttâd aalgpeällsaž toi'mmjummšes ärvvtõõllma¹⁴. Pääiklaž ouddpeâmm ärvvtõõllmõõžžâst vuei'tet äü'kkëed meersaž ouddpeâmm teättriâžldõk Vardast¹⁵ puu't'tum ärvvtõõllâmteâđ di Meersaž škooultõõzz ärvvtõõllâmkkõõskõõzz¹⁶ puu't'tem ärvvtõõllâm tuâjjneävvaidd. Ärvvtõõllmõõžž kiõtt'tõõlât tää'rkben lâaggast 7.

1.3 Pärna ouddpeâmmplan

Ouddpeâmmast le'ddi pärnast lij ouddpeâmm lää'jj stannâm vuõiggâdvuõtt vuâžžad planmallaš da täävtõõzz meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõzz da hâaid. Tai tieu'ddem diõtt raajât juõ'kk pei'vvpääi'kest da piârpei'vvhâaidast le'ddi pärnâže ouddpeâmmplan¹⁷. Pärna ouddpeâmmplan vue'lğgëmsâ'jjen â'lğge lee'd pärna pue'rmõs¹⁸ da taarb. Še pärna vuäinalm da tuõivvijid älgg se'lvvted da vä'ldded lokku pärna ouddpeâmmplanprosee'ssest¹⁹. Tuâjjlažkââ'ddest lij vasttõs ooccâd šiõttlõs naa'lid pärna vuei'nnemkuu'lmi čiõlgtem diõtt. Lij tä'rk, što nu'tt pärna huõlteei ko še tuâjjlažkââ'dd vuâmmšõõzz da vuäinlmid pärna ouddnem da mättjem pooddin di jooukâst toi'mmjummšest vää'ldet lokku.

Pärna ouddpeâmmplan raajeen lij tä'rk tobddâd pärna silttummuž, aa'ppid, miõl kie'ssi aa'sšid di individuaal'laž taarbid. Lââ'ssen raajmõõžžâst vää'ldet lokku pärna kiõl'laž, kulttuurlaž da kiõõcmmõõžž meâldlaž tuâgga. Plan raajeen le'be peei'vteen äü'kkëet pärna vuei'tlvaž ääi'jab ouddpeâmmplan di pedagooglaž dokumentâsttmõõžž (lâakk 4.2). Täävtõõzzid, koid pijât pâajas

¹⁰ Lää'kk jeälööttâm ou'dummšest (1386/2010) 15 §

¹¹ Õoutverddsazvuõttlää'kk (1325/2014) 6 a §, Lää'kk neezni da áummai kõskksaž tää'ssäärvast (609/1986) 5 b §

¹² Ouddpeâmm lää'kk 20 §

¹³ Ouddpeâmm lää'kk 8 §

¹⁴ Ouddpeâmm lää'kk 24 §

¹⁵ Ouddpeâmm lää'kk 65–73 §

¹⁶ Lää'kk meersaž škooultõõzz ärvvtõõllâmkkõõskõõžžâst (1295/2013)

¹⁷ Ouddpeâmm lää'kk 23 §

¹⁸ Ouddpeâmm lää'kk 4 § da HE 148/2021 s. 34

¹⁹ Ouddpeâmm lää'kk 23 §

päärna ouddpeâmmplaa'ne, pijjât tuâjjlažkää'dd pedagooglaž toi'mmjummsa. Tõk kovvee tõn, mä'htt pedagooglaž toi'mmjummsin da mättjempirrõõzzivui'm tuärjeet päärna ouddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjmõõžž. Täävtõõzzid piijeen vää'ldet lokku še huõlteei da vuei'tlvaž jee'res ä'sštobddji vuäinlmid päärna pue'rrvââjjmõõžžâst, ouddnummsest da tuärj taarbin.²⁰

Päärna ouddpeâmmplaan lij toi'mmjummuž plaanummuž da ärvvtõõllmõõžž neävv. Päärnai ouddpeâmmplaanin ou'dde pue'tti täävtõõzzid vää'ldet lokku päärnažjoouk toi'mmjummuž plaanummsest da čõõđ viikkimest di mättjempirrõõzzi da toi'mmjemkulttuur ouu'dummsest. Päärna ouddpeâmmplaan raajât päärna altteempoodd pei'vvpääi'kkest le'be piârpei'vvhåaidast. Plaan tää'rktet päärna taarbi mie'ldd, uu'ccmõsân õõut vuâra ee'jjest²¹.

Päärna ouddpeâmmplaanprossessa ko'lle jee'res poodd. Prossessa vuässâ'tte päärna mätt'tõõzzâst, peämm'mõõžžâst da håaidast va'stteei oummu õõutsââ'jest huõltee'jin da päärnain. Pei'vvpääi'kin päärna ouddpeâmmplaan raajjimest da ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad oumaž, keä'st lij ouddpeämm u'čtee'l ââ'ntemvuõtt. Ouddpeämm sosionoom silttõõzz jeä'rben päärnai da piârrii kääzzkâ'stemriâžldõõgg tobddmõõžžâst vuei'tet äü'kķeed. Ouddpeämm spesiaalu'čtee'l vuässâätt päärna tuärj taarb, tuärjeemtaâimai le'be tõi čõõđ viikkmõõžž ärvvtõõllmõ'šše taarb mie'ldd. Ouddpeämm u'čtee'l le'be ouddpeämm spesiaalu'čtee'l vuäitt vuässõõttâd piârpei'vvhåaidast le'ddi päärna ouddpeâmmplaanprossessa. Päärna ouddpeâmmplaan raajjma da ärvvtõõllma vuässâ'tte taarb mie'ldd še päärna ouddnummuž da mättjummuž tuärjjei ä'sštobddi le'be jee'res taarbšum vue'sspeä'l.²²

Päärna ouddpeâmmplaa'ne pijjât pââjas päärna vuei'tlvaž ouddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjmõõžž tuärj, tõn čõõđ viikkâm di tuärj vaaikteeivuõđ da tuärjttââimai teâuddjummuž ärvvtõõllmõõžž. Jos päärnast lij mii-ne ku'kesäiggsaž puõžzâlm, kää'tt kai'bbai taalkâshåaid, raajât su'nne tiõrvâsvuõttthuâlast taalkâshåiddplaan²³. Tõin vue'zzin ko taalkâshåiddplaa'ne kuulli teâđ lie vie'lt'tee'm päärna ouddpeämm jä'rjstem diõtt, tõid pijjât pââjas päärna ouddpeâmmplaa'ne²⁴. Taalkâshåaid čõõđ viikkimest ouddpeämmast suävât pääiklânji. Tuärj, koon uu'det ouddpeämmast, ķiõtt'tõõlât tää'rķben låâggast 5.

Päärna ouddpeâmmplaan teâuddjummuž di ouddpeämm pedagooglaž toi'mmjemnaa'li vaaiktõõzzid päärna ouddnummsa da mättjummsa seu'rrjet meä'rmeâldlânji. Päärna ouddpeâmmplaan âlgg tä'rķsted uu'ccmõsân õ'hhtešt ee'jjest. Plaan âlgg kuuitâg tä'rķsted pâi, ko tõõzz lij päärna taarbin pue'tti mäinn.²⁵ Päärna tuärj taarb di tuärj ri'jttjeeivuõđ, meä'rmeâldlažvuõđ da vaaiktemvuõđ âlgg ärvvtõõllâd da plaan peei'vted pâi, ko tuärj tarbb mottai. Jõs päärnaž vuäžž viõusuum le'be spesiaal tuärj, päärna ouddpeâmmplaan peei'vted vaaldšemvuõđlaž tu'mmstõõgg siiskõõzz meâldlânji²⁶. Alttõs plaan tä'rķstem diõtt vuäitt pue'tted päärnain reâuggai oummiin le'be päärna huõltee'jest. Ko

²⁰ HE 148/2021, s. 34

²¹ Ouddpeâmmplaa'kk 23 §

²² Ouddpeâmmplaa'kk 23 § da HE 148/2021 s. 34

²³ Tiõrvâsvuõttthuâll-lää'kk (1326/2010) 8 §

²⁴ Ouddpeâmmplaa'kk 41 §

²⁵ Ouddpeâmmplaa'kk 23 §

²⁶ Ouddpeâmmplaa'kk 15 e §

ärvvtõõlât pärna ouddpeâmmplaan, ärvvtõõllmõš ohjjââvv jeä'rben toi'mmjummuž jä'rjstõõllmõõžžid, pedagogiikk teâuddjummuša da tuärjttääimai vaaiktemvuõ'tte.

Pärna ouddpeâmmplaan älgg ää'nned se'st täid ää'sšid:

- pärna ouddnummuša da mättjummuša õhtteei ää'pp di ää'sš, koi ärra pärna miõll keäss
- pärna ouddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjmõõžž tuärjteei täävtõõzz di täaim täävtõõzzi čõõđ viikkâm diõtt da teâuddjummuž ärvvtõõllmõš
- pärna vuei'tlvânji taarbšem tuärji (lääkk 5)
- vuei'tlvaž plaan taalkâshääidast
- pärnai, tuäjlažkää'dd da huõlteei õõutsââ'jest suâppâm ää'sš
- plaan raajjma vuässõõttâm jee'res vuei'tlva ä'sštobddi
- teätt tõ'st, kuä'ss plaan lij rajjum da tä'rčkstum da kuä'ss plaan tä'rčkstet pue'tti vuâra.

Pärna ouddpeâmmplaan älgg ää'nned peeitast²⁷. Ouddpeâmmplää'jj mie'ldd pärna ouddpeâmmast va'stteei oummin da tuärj taarb, tuärjttääimai le'be tõi čõõđ viikkmõõžž ärvvtõõllmõ'sše vuässõõtti oummin lij peittastâännemõõlgtemvuõđ čõõggkani vuõiggâdvuõtt vuäžžad kuõi'mineez da luõvted kuõi'meez di ouddpeâmm jä'rjsteeja da puu't'teeja nõkam teâđaid, kook lie ouddpeâmm jä'rjstummuž, puu't'tummuž da tuärj ärvvtõõllmõõžž peä'lnn vie'lt'tee'm. Teâđseerd täävtõõssân lij staañad pärna pue'rmõõzz meâldlaž ouddpeâmm teâuddjummuž. Teâđai vuäžžmõõžž da luõvtummuž kuõskki šiõttõs kuâskk še vuõ'jjid, koin pärnaž serdd kää'dd le'be privatt kääzzkõspuu't'teei jä'rjstem ouddpeâmmast nuu'bb kää'dd le'be kääzzkõspuu't'teei jä'rjstem ouddpiõmmu le'be koin ouddpeâmmast see'rdet ouddmätt'tõ'sse le'be vuâđdmätt'tõ'sse. Pärna ä'sšnekvuõtt ouddpeâmmast lij õõlmâs teätt. Pärna ouddpeâmm jä'rjstummuša vuäi'tte kuuitâg õhttned teâđ, kook lie peittast õnnum.²⁸

1.4 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji

Pääiklaž ouddpeâmmplaan da pärna ouddpeâmmplaan raajât ouddpeâmmplää'jj meâldlânji ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmjem naa'lin tän lääggast da jee'res sââ'jest täin vuâđain kovvuom täävtõõzzid da vuâđdjurdjid jää'kktee'l. Ouddpeâmmplaan vuâđain meä'rtõõlât juõ'kk vä'lddläägg looppâst, mäid pääiklaž ouddpeâmmplaanâst älgg kõõčcmõõžžâst ärrai läägg vuezeld tu'mmjed da kovveed.

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst vuei'tet ää'nned vuâđdtee'kst. Vääžnai lij kuuitâg ää'veed da konkretisâ'stted tee'kst nu'tt, što tõt ohjjad da tuärjjad ouddpeâmm čõõđ viikkmõõžž da ouu'dummuž pääiklânji.

Pääiklânji vuei'tet raajjâd pääđplaanid ouddpeâmm jee'res toi'mmjemnaa'lid. Pääiklaž ouddpeâmmplaanid vuei'tet raajjâd še jä'rjstee'ji õhttsažtuâjjan.

Pääiklaž ouddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd obbnes le'be vuâzzas ju'n-a kää'dd, juâkkaz, joouk le'be toi'mmjemnää'l kuõskkjen. Privatt kääzzkõspuu't'teei ouddpeâmmplaan vuei'tet priimmâd

²⁷ Ouddpeâmmplää'kk 40 §

²⁸ Ouddpeâmmplää'kk 41 § di ouddmiärkkân lää'kk ve'rggnee'kk toi'mmjummuž õõlmâsvuõđâst (621/1999) 24 §

oudpeä'lnn peäggum vuâdđjurddjivui'm le'be obb kääzkkõspuu't'teei toi'mmjummuž kuõskkjen.²⁹ Pääiklaž plaan ärvvtõõlât mie'rrkõõski da tøn viiggât oudâs ärvvtõõllmõõžž vuâdald.

Pääiklaž plaan raajeen ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmai

- koi ķiõlivui'm ouddpeâmmplaan raajât da priimât
- raajât-a ouddpeâmmplaan obbnes le'be bie'ķķi jä'rjsteei, juâkkaz, joouk, toi'mmjemnää'l kuõskkjen le'be vooudlaž plaanân
- mākam ouddpeâmmplaan rajjâz, aa'sši ķiõtt'tõõllâmjä'rjstõõžž da õlmstâ'ttemnääl ââ'net
- mä'htt ouddpeâmm tuâjjlažkā'dd, pärna da huõlteei vuässâ'tte ouddpeâmmplaan raajjma, ärvvtõõllma da ouu'dummsä³⁰
- mä'htt õhttsažtuâjj ouddmätt'tõõžž, vuâdđmätt'tõõžž da pue'rrvââjjamvuu'd sosiaal- da tiõrvâsvuõtt-tââim ä'sstobddjivui'm di jee'res taarbšum õhttsažtuâjkuõi'mivui'm viiggât čõõđ ouddpeâmmplaan raajjmõõžžâst
- mä'htt pääiklaž jii'jjesnallšemvuõđid, ouddpeâmm jee'resnallšem jä'rjstummuž naa'lid, ouu'dummuž täävtõõžžid di pärnaid kuõskki jee'res pääiklaž plaanid vää'ldet ouddpeâmmplaan raajeen lokku
- mä'htt pääiklaž ouddpeâmmplaan teâuddjummuž ärvvtõõlât da mä'htt tøn ouu'deet (ķiõčč še lããgg 7).

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst kovveet

- pärna ouddpeâmmplaan raajjmõõžž prosee'ss pääiklaž vuei'nnemkuu'lmest. Kovvõõžžâst meä'rtõõlât raajjmõ'sše, seu'rrjummsä da ärvvtõõllmõ'sše kuulli õhttsažtuâj da vasttõõžžid ouddpeâmmplää'jj di tai vuâđai meâldlânji
- ouddpeâmm peeitast õnnum teâđai serddmõ'sše da vaajtummša õhttnee'i naa'lid
- tuârju õhttnee'i vaaldâšmtu'mmstõõggi³¹ raajjmõõžž prosee'ss pääiklaž ķiõččâmkuu'lmest.

²⁹ Ouddpeâmmplää'ķķ 22 §

³⁰ Ouddpeâmmplää'ķķ 20 §

³¹ Ouddpeâmmplää'ķķ 15 e §

2. Ouddpeâmm tuâjj da takai täävtõõzz

Ouddpeâmm lij õhttsažkääddlaž kääzzkõs, mâ'st lie määng tuâj. Ouddpeâmm tuâjjan lij ouu'deed päärnai obbvälddsaz šõddmõõžž, ouddnummuž da mättjummuž õhttsažtuâjast huõltee'jivui'm. Ouddpeâmm ooudâs veekk päärnai tää'ssäärv da õõutverddsazvuõđ da câgg čarrõõttmõõžž. Ouddpeâmmast mättjum teâđ da tääid ravvee päärnai vuässadvuõđ di aktiivlaž toi'mmjeeivuõđ õhttsažkää'ddest. Lââ'ssen ouddpeâmm tuârjad huõltee'jid peâmmamtuâjast di vuei'tlvâst sij vuässõõttmõõžž tuâjj-jie'llma le'be mätt'tõõttmõ'sše.

2.1 Ouddpeâmm jä'rjstummuž ohjjei õõlgtõõzz

Kâ'dd lij õõlgtum jä'rjsted ouddpeâmm nu'tt veiddsânji da nâkam toi'mmjemnaa'livui'm ko kää'ddest lij tarbb. Ouddpeâmm âlgg põrggâd jä'rjsted lu'nn kääzzkõõzzi õõ'nn'jid da pääiklaž taarbid va'steei äävaiaârramäi'ğgen³². Ouddpeâmm vuei'tet ouddpeâmmllää'jj mie'ldd viikkâd čõõđ pei'vvpäi'kktoi'mmjummsen, piârpei'vvhâiddan le'be ää'voudpeâmmtoi'mmjummsen³³. Lää'jjest šiõttuum pärna vuõiggâdvuõtt ouddpiõmmu kuâskk pei'vvpäi'kest le'be piârpei'vvhâaidast uvddum ouddpeâmm. Huõlteei tu'mmai pärna vuässõõttmõõžžâst ouddpiõmmu. Ouddmätt'tõõžžâst le'ddi päärnast âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt vuässõõttâd ouddpiõmmu tõnnalla ko lää'kk oudd vuõiggâdvuõđ³⁴.

Kâ'dd le'be kâ'ddõhttâm vuäitt jä'rjsted ouddpeâmm jiõčč le'be ha'ñkķeed ouddpeâmmkääzzkõõzzid õõlmâs le'be privatt kääzzkõõzzi puu't'tee'jest. Ha'ñkķe'mmen ouddpeâmmkääzzkõõzzid jee'res kääzzkõõzzi puu't'tee'jin kâ'dd le'be kâ'ddõhttâm âlgg lee'd snâatnai tõ'st, što ha'ñkķuum kääzzkõõzz va'steei tõn tää'zz, koon ouddet va'steei kääddlaž toi'mmjummsest. Ouddpeâmm jä'rjsteei va'sttad tõ'st, što tõn ha'ñkķeem kääzzkõõzzid jä'rjsted ouddpeâmm kuõskki šiõttõõzzi di ouddpeâmmplan vuâđai meâldlânji³⁵. Privatt kääzzkõõspuu't'teei ohjjummsest, vuâ'pstummsest da vuâppmest va'steei kää'dd taimmorgaan le'be tõn mie'rreem vee'rjtuõ'll'jeei, vu'vddvaaldâšmkoontâr di Sosiaal- da tiõrvâsvuõttue'rj lãã'pp- da vuâppâmkoontâr³⁶.

Kâ'dd âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što pärnaž vuäitt vuâžžad ouddpeâmm pärna jie'nnkiõllân âarrai lää'dd-, ruõcc- le'be sää'mkiõ'lle³⁷. Jee'res kiõlin mie'rreet lããggast 4.6.

Ouddpeâmm jä'rjstummuž ohjjei õõlgtõõzz vuâđđâ'vve Lää'ddjânnam vuâđdläkkä, ouddpeâmmlläkkä da ouddpeâmmast uvddum riikksuâvtõõzz asetõ'sse³⁸ di Ouddpeâmmplan vuâđaid. Ouddpiõmmu suâvldet še vaaldšemllää'jj³⁹ da lää'jj ve'rğğnee'kk toi'mmjummuž

³² Ouddpeâmmllää'kk 5 § 4 mome'ntt

³³ Ouddpeâmmllää'kk 1 §

³⁴ Ouddpeâmmllää'kk 1 da 12 §

³⁵ Ouddpeâmmllää'kk 5 § 2 mome'ntt

³⁶ Ouddpeâmmllää'kk 52 §

³⁷ Ouddpeâmmllää'kk 8 § da HE 40/2018 vp, s. 89

³⁸ Riikksuâvtõõzz asetõs ouddpeâmmast (753/2018)

³⁹ Vaaldšemllää'kk (434/2003)

õõlmâsvuõðâst⁴⁰. Lää'ddjânnam vuâðdlää'jj mie'ldd ij ni keän vuäžž primmsallaš vuâðtää piijjâd jee'res sâjja sooggpeä'l, ââ'jj, alggveär, kiõl, åskldõõgg, väimmjurddi, vuäinalm, tiõrvâsvuõttvue'jj, lää'mesvuõð le'be ooumže õhtneei jee'res määin vuâðald⁴¹. Ouddpeâmm já'rjstummšest â'lğge vä'ldded lokku še õõlgtõõzz, kook puä'tte jee'res lää'jjsiõttummšest di meeraikõskksaž suâppmõõžžin, koid Lää'ddjânnam lij čõnnõõttâm. Näkam lie jeä'rbi mie'ldd õõutverddsazvuõttlää'kk⁴², tää'ssärvvlää'kk⁴³, Euroopp ooumažvuõiggâdvuõttisuâppmõš⁴⁴, ÕM päärna vuõiggâdvuõði suâppmõš⁴⁵, ÕM õõlmâs-suâppmõš lää'mes ooummui vuõiggâdvuõðin⁴⁶, ÕM čõõðtõs alggmeerai vuõiggâdvuõðin⁴⁷ di ÕM keäll'jeei ouddnummuž täävtõõzz⁴⁸.

Ouddpiõmmu vuässõõtti päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuäžžad tuärj⁴⁹, huõlkani ouddpeâmm já'rjstee'jest⁵⁰. Ouddpeâmm já'rjstet da oou'deet inkluusiovuâððjurddi meâldlânji, kuä'ss pukin päärnain lij vuõiggâdvuõtt vuässõõttâd õõutâst ouddpiõmmu ouddmiârkkân tuärj taarbin, lää'mesvuõðâst le'be kulttuurlaž tuâggast huõlkani.

Ko päärnaž taarbaš ouddnummšasas, mättjummsasas da pue'rrvââjjmasas tuärj (mä'ηηlest päärna tuärjj) da vuäžž sosiaal- da tiõrvâsvuõttuâl tuärjjtääimaid da kääzzkõõzzid, suâvldet te'l ouddpeâmmllää'jj⁵¹, sosiaalhuâll-lää'jj⁵², lää'mesvuõð vuâðald já'rjstum kääzzkõõzzin da tuärjjtääimain uvddum lää'jj⁵³, šõddâmväkksai spesiaalhuâlast uvddum lää'jj⁵⁴ da tiõrvâsvuõttuâll-lää'jj⁵⁵ di mäid sosiaal- da tiõrvâsvuõttuâl kääzzkõõzzin nuu'bb â'rnn lää'jjest šiõtteet.

Ouddpeâmm vä'lddkâaddlaž täävtõõzzin šiõtteet ouddpeâmmllää'jjest. Täävtõõzz ohjee vuâðai di pääiklaž da päärna ouddpeâmmplan raajjmõõžž, čõõð viikkmõõžž da ärvvtõõllmõõžž.

Ouddpeâmmllää'jj⁵⁶ mie'ldd ouddpeâmm täävtõssân lij

- 1) oou'deed juõ'kk päärna ââ'jj da ouddnummuž meâldlaž obbvälddsaz šõddmõõžž, ouddnummuž, tiõrvâsvuõð da pue'rrvââjjam;
- 2) tuärjjeed päärna mättjem oudldõõzzid da oou'deed jie'llemâkksaž mättjummuž da škooultõõzzlaž tää'ssärv čõõð viikkmõõžž inklusiivlaž vuâððjurddji meâldlânji;

⁴⁰ Lää'kk ve'rgñni'kki toi'mmjummuž õõlmâsvuõðâst (621/1999)

⁴¹ Lää'ddjânnam vuâðdlää'kk (731/1999) 6 §

⁴² Õõutverddsazvuõttlää'kk (1325/2014)

⁴³ Lää'kk neezni da åummai kõskksaž tää'ssärvast (609/1986)

⁴⁴ Euroopp ooumažvuõiggâdvuõttisuâppmõš 1990

⁴⁵ ÕM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõðin 1989 (59/1991)

⁴⁶ ÕM õõlmâs-suâppmõš lää'mes ooummui vuõiggâdvuõðin 2007 (27/2016)

⁴⁷ ÕM čõõðtõs alggmeerai vuõiggâdvuõðin 2007

⁴⁸ Keäll'jeei ouddnummuž täävtõõzz – Agenda 2030. ÕM õõlmâssåabbar 2015

⁴⁹ Ouddpeâmmllää'kk 15 a §

⁵⁰ Kä'dd, kä'ddõhtâm le'be privatt kääzzkõspuu't'teei, kiõčč låågg 1.1

⁵¹ Ouddpeâmmllää'kk 15 a §

⁵² Sosiaalhuâll-lää'kk (1301/2014)

⁵³ Lää'mesvuõð vuâðald já'rjstum kääzzkõõzzin da tuärjjtääimain uvddum lää'kk (380/1987)

⁵⁴ Lää'kk šõddâmväkksai spesiaalhuâlast (519/1977)

⁵⁵ Tiõrvâsvuõttuâll-lää'kk (1326/2010)

⁵⁶ Ouddpeâmmllää'kk 3 §

- 3) viikkâd čõõđ pärna siõrrma, liikkumša, čeäppõõzzid da kulttuurärbba vuâđđõõvvi määngpeällsaž pedagogaž toi'mmjummuž da vuei'tlvâ'stted miõttlõs mättjemkiõččlâsttmõõžžid;
- 4) ainsmâ'tted oudârra viikki, mättjummuž ouu'deei, tiõrvvsallaš da staanlaž ouddpeâmpirrõõzz;
- 5) staanâd pärna ciistâst õõ'nni toi'mmjennää'l da nu'tt põõšši vuârrvaaiktemkõskkvuõđid pärnai da ouddpeâmtuâjjlažkää'dd kõõsk ko vuei'tlvaž;
- 6) u'vdded pukid pärnaid õõutverddsasž vuei'ttemvuõđid ouddpiõmmu, ouu'deed õõutverddsasžvuõđ da soogpie'li tää'ssäärv di u'vdded vaalmâšvuõđid fi'ttjed da ââ'nned ciistâst takai kulttuurä'rbvuõđ di juõ'kkka kiõl'laž, kulttuurlaž, âaskvaž da kiõččmõõžž meâldlaž tuâgga;
- 7) vuâmmšed pärna individuaal tuärj taarb da jä'rjsted mie'rmeâldlaž tuärj ouddpeâmmast taarb šõõddeen taarb mie'ldd määngsuârggsaž õhttsažtuâjast;
- 8) ouu'deed pärna õhttsažtuâjj- da vuârrvaaiktemtäidaid, ouu'deed pärna toi'mmjummuž verddsasžjooukâst di vuâ'psted eettlânji vasttõõzzlaž da keäll'jeei toi'mmjummuša, jeârssi ciistâst âânmõ'sše da õhttsažkää'dd vuâzzlažvuõ'tte;
- 9) ainsmâ'tted pärna vuei'ttemvuõđ vuâssõõttâd da vuâžžad vaaikted jii'jjes kuõskki aa'sšid;
- 10) toi'mmjed õõutsââ'jest pärnain di pärna puârresin le'be jee'res huõltee'jin pärna tää'ssteâddsasž ouddnummuž da obbvâlddsasž pue'rrvââjjam pue'rmõsân di tuärjjeed pärna puârrez le'be jee'res huõlteei peâmmamtuâjast.

Ouddpeâmm jä'rjstee'jest lij õõlgtemvuõtt muštled huõltee'jid ouddpeâmm täävtõõzzin da toi'mmjummušest tõn jee'res toi'mmjennaa'lin. Huõlteeja jä'rjstet vuei'ttemvuõđ vuâssõõttâd da vaaikted pärna ouddpeâmm planma, čõõđ viikkma da ärvvtõõllma. Lââ'ssen huõltee'jid jä'rjstet mie'rrkõõski vuei'ttemvuõđ vuâssõõttâd päaiklaž da juâggasmeâldlaž ouddpeâmm planma da ärvvtõõllma. Huõlteei vuâssõõttâm tuärj, koon uu'det vuei'tlvânji pärnže, planma da ärvvtõõllma kovveet tää'rkben låâggast 5.

Pärnai vuâssõõttmõš ouddpiõmmu vaajtââll piârri va'lljeem, pärnai lää'jjest šiõttuum vuõiggâdvuõđ da ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg mie'ldd⁵⁷. Tãn âlgg vä'ldded lokku päaiklaž plaani raajjmõõžžâst.

Ouddpeâmmast mättjempirrõs âlgg lee'd oudârra viikki, mättjummuž ouu'deei di tiõrvvsallaš da staanlaž pärna ââ'jj da ouddnummuž lokku vää'ldee'l. Tâimmpäi'kk da tâimmamneäv v â'lğge lee'd ää'sšmeâldla, da tõin âlgg vä'ldded lokku cõõggt'e'mesvuõđ⁵⁸. Pei'vvpäi'kest le'be piârpei'vvhââidast le'ddi pärnže âlgg ta'rjjeed to'lmmšõs porrmõõžž. Poorrâmpoodd â'lğge lee'd meä'rmeâdlânji jä'rjstum da ohjuum.⁵⁹ Ouddpeâmm lij âskldõõggin, kiõččmõõžžin da peällõkpolitiikkinn cõõnsâ'ttem. Ouddpeâmm ij vuâžž ââ'nned kaauplaž vaaiktummuž kanaalân. Vaajtõsmââinlaž pedagogi'kke le'be jeä'rab kiõččmõ'sše vuâđđõõvvi ouddpeâmm tää'rkttet låâggast 6.

⁵⁷ Ouddpeâmm lää'kk 12 da 19 §

⁵⁸ Ouddpeâmm lää'kk 10 §

⁵⁹ Ouddpeâmm lää'kk 11 §

Ouddpeâmmast jää'kket tuâjjlažkää'dd ââ'ntemkai'bbjõõzzin da mettummšest uvddum šiōttõõzzid⁶⁰. Kää'dd ââ'nmemnalla â'lğge lee'd ouddpeâmmast oçndõõtti taarb mie'ldd ouddpeâmm spesiaalu'çtee'l kääzzkõõzz⁶¹. Tuâjjlažkää'dd ââ'ntemvuõđid kuõskki se'rddemšiōtlmin šiōtteet ouddpeâmmllää'jjest⁶².

Ouddpeâmmast vää'ldet lokku tuâjjsuõjjlummsa da staanvuõ'tte õhttneešiōtlmid, persoonteâđai kiõtt'tõõllmõõžž da teattsuej kuõskki šiōtlmid di päärnaivui'm reauggi reakkõstuägga se'lvvtummuž ohjeei laa'jjid. Päärnaid suejjeet viõkkvää'ldest, keeu'summšest da jee'reš heâmmummšest plaanmallaš ouddkiõ'tte cõggmõõžž di vuõigg kæssjõõttmõõžž veäkka (Låakk 3.1)⁶³. Staanvuõđ ou'dummuš âlgg lee'd plaanmallaš da mie'rrkõõski ärvvtõllum.

Kå'dd âlgg ouddpeâmm jä'rjsteen toi'mmjed õhttsažtuâjast mätt'tõõzzâst, liikkummšest da kulttuurâst, sosiaalhuâlast, päärnaisuõjjlummsšest, päärnaivuâpstkoi'mmjummšest da jee'reš tiõrvâsvuõttuâlast va'stteei di jee'reš taarbšum toi'mmjee'jivui'm⁶⁴. Ouddpeâmm tuâjjlažkää'dd õõlgtē šē šiōttâlm, kook kue'skķē sosiaalhuâllkääzzkõõzzid ohjjummuž da päärnaisuõjjlemi'lmmtõõzz raajjmõõžž⁶⁵.

2.2 Ouddpeâmm toi'mmjennää'l

Ouddpeâmm toi'mmjennää'l lie pei'vvpäi'kkkoi'mmjummuš, piârpei'vvhâidd di äävouddpeâmmtoi'mmjummuš⁶⁶. Ouddpeâmmllää'jj da ouddpeâmmplaan vuâđai täävtõõzz ohjeei pukid ouddpeâmm toi'mmjennaa'lid. Ouddpeâmmllää'jjest meä'rtõõlât, mõõk lää'jj päai'k kue'skķē äävouddpeâmm⁶⁷. Ouddpeâmm toi'mmjennää'l järne nuu'bbineez. Ouddmiârkkân mättjempirrõõzz, resuurs, tuâjjlažkää'dd škooultõs da ââ'ntemkai'bbjõõzz, tuâjjlažkää'ddraajâs, päärnažjoouki šorradvuõtt di päärnaš da tuâjjlažkää'dd kõskksaž mettkõskkvuõtt vaajtâ'lle. Tuärj ouddmõõžž vœuei'ttemvuõđ vaajtâ'lle šē. Jee'reš toi'mmjennaa'li jii'jjesnallšemvuõđid vää'ldet lokku pääiklaž ouddpeâmmplaan raajeen da täävtõõzzid tää'rktet toi'mmjennaa'li mie'ldd.

Lij tä'rkk, što huõlteei vuâžža nokk teâđ puki toi'mmjennaa'li siiskõõzzin da jii'jjesnallšemvuõđin. Kå'dd âlgg jä'rjsted ohjjummuž da vuâ'pstõõzz huõltee'jid ouddpeâmmkääzzkõõzzin, kook lie ta'rjjeemnalla. Taarb mie'ldd huõltee'jivui'm sagstõõlât tõn pirr, mii ouddpeâmm toi'mmjennää'll da veeidasvuõtt va'stteei päärnaš taarbid da pue'rmõõzz. Vuâ'pstõõzz da ohjjummuž uu'det ouddpeâmmkääzzkõõzzid oo33õõđeen di te'l, ko päärnaž lij ju'n ouddpeâmmkääzzkõõzzin se'st.⁶⁸

⁶⁰ Ouddpeâmmllää'kk 25–33 § da 75 § da riikksuâvtõõzz asetõs ouddpeâmmast (753/2018)

⁶¹ Ouddpeâmmllää'kk 25 §

⁶² Ouddpeâmmllää'kk 75 §

⁶³ Ouddpeâmmllää'kk 10 §

⁶⁴ Ouddpeâmmllää'kk 7 §

⁶⁵ Sosiaalhuâll-lää'kk (1301/2014) 35 § da päärnaisuõjjlemlää'kk (417/2007) 25 § (88/2010) da 25 a § (1302/2014)

⁶⁶ Ouddpeâmmllää'kk 1 §

⁶⁷ Ouddpeâmmllää'kk 1 §

⁶⁸ Ouddpeâmmllää'kk 4 da 16 §

Pei'vvpai'kin čõõđ vikkum ouddpeâmm lij tääu'jmõs ouddpeâmm toi'mmjemnaa'lin. Pei'vvpai'kin toi'mmjummuš šâdd jooukin. Päärnažjooukid vuei'tet raajjâd jee'res naa'livui'm vää'ldee'l lokku ouddmiârkkân pärnai ââ'jj, vue'bbžid le'be tuârj taarb. Joouk â'lğge lee'd pedagooglânji meä'rmeâldla da tõi raajjmõõžžâst jää'kket tuâjjlažkââ'dd mettummša da joouki jäänmõs-šorradvuõ'tte di tuârjju õhttneei šiõtlmid⁶⁹. Pei'vvpai'ki tuâjjlažkââ'dd määngämmtallašvuõtt lij õll täss'saž ouddpeâmm viõkkväärr, ko puki škooultõs da silttummuš lie ââ'nnmest di vasttõõzz, tuâj da ämmatroul teäuddje meä'rmeâldlânji. Pei'vvpai'kin âlgg lee'd toi'mmjummšest va'stteei jää'dteei⁷⁰.

Ouddpeâmmllää'kk teaddad pedagogiikk miârktõõzz da seämmast ouddpeâmm u'čtee'li da spesiaalu'čtee'li pedagooglaž vasttõõzz⁷¹. Tiuddvasttõs pärnažjoouki toi'mmjummuž plaanmõõžžâst, toi'mmjummuž plaanmallašvuõđ da täävtõõzzmeâldlažvuõđ teäuddjummušest di toi'mmjummuž ärvvtõõllmõõžžâst da ouu'dummšest lij ouddpeâmm u'čtee'lin. Ouddpeâmm u'čtee'l, spesiaalu'čtee'l, sosionoom, pärnaihoi'ddjeei da jee'res ouddpeâmm tuâjjlažkââ'dd õõutsââ'jest plää'ne da ve'kke čõõđ toi'mmjummuž.

Piârpei'vvhâidd lij u'cc jooukâst čõõđ vikkum ouddpeâmm. Tõn jä'rjstet piârpei'vvpäi'kest, kââ'tt vuäitt lee'd privattdomm le'be mii-ne jee'res dommnallšem häiddpäi'kk⁷². Piârpei'vvhâiid vuei'tet jä'rjsted õõut le'be kuei't hoi'ddjeei čõõđtem le'be spesiaalšõõdmõõžžin kooum hoi'ddjeei õõutsââ'jest čõõđtem ouddpeâmm⁷³. Piârpei'vvpai'ki tuâjjlažkââ'ddmeä'rest di pärnažjoouki raajeen âlgg vä'lided lokku lää'mes da muđoi tuârjjõõzz taarbšeei pärnaid⁷⁴. Piârpei'vvhoi'ddjeei va'stteei jii'jjez joouk toi'mmjummšest. Pedagooglaž jää'dtummuš da toi'mmjummuž ohjjeem tuârjjad piârpei'vvhoi'ddjee'ji täävtõõzz meâldlaž toi'mmjummuž plaanmõõžž da čõõđ viikkmõõžž.

Äävouddpeâmmtoi'mmjummuž čõõđ viikkmõš da teaddpäi'k vaajtâ'lle ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõggi mie'ldd. Äävouddpeâmmtoi'mmjummuž vuei'tet jä'rjsted ouddmiârkkân siõrrke'dd-le'be kruuggtõimjummšen. Toi'mmjummuš lij ohjjuum da täävtõõzz meâldlaž. Äävouddpeâmmtoi'mmjummuš vuäitt ta'rjjeed ouddmiârkkân âlggan äärmõõžž, siõr, čeäppõs-le'be liikkeempeâmmam. Lââ'ssen äävouddpeâmmtoi'mmjummuš vuäitt ta'rjjeed huõltee'jid ohjjuum õõutsââ'jest äärmõõžž pärnaiuvui'm di jee'res sosiaal'laž kontaktid. Äävtoi'mmjummuš âlgg lee'd plaanum, što ouddpeâmmllää'jj täävtõõzzid vuei'tet vä'lided tõ'st lokku. Täävtõõzzid âlgg vä'lided tõn pue'rben da veiddsubun lokku, mõõn mie'rrkõsksubun da tääu'jab pärnai vuässâ'tte toi'mmjummuš. Toi'mmjummuž luând mie'ldd tiõttum täävtõõzz vuäi'tte teaddjed jeänab ko jee'res täävtõõzz.⁷⁵

Vuârrhâiid âlgg jä'rjsted taarb meâldlaž veiddsõsvuõđâst pärnže, kââ'tt tõn taarbaš huõlteei tuâjast jäättmõõžž le'be mätt'tõõttmõõžž diõtt. Vuârrhâiid vuei'tet jä'rjsted jeä'kkäi, neä'ttel-looppi da iinni pei'vvpäi'kktoi'mmjummšen le'be piârpei'vvhâiddan. Vuârrhâidast pärnai vuässõõttmõš ouddpiõmmu ij täujja šõõdd mie'rrkõõski. Tãn âlgg vä'lided lokku pedagooglaž toi'mmjummuž da

⁶⁹ Ouddpeâmmllää'kk 34–38 §

⁷⁰ Ouddpeâmmllää'kk 25 §

⁷¹ Ouddpeâmmllää'kk 2, 25 da 35 §

⁷² Ouddpeâmmllää'kk 1 da 38 §

⁷³ Riikksuävtõõzz asetõs ouddpeâmmast (753/2018) 2 §

⁷⁴ Ouddpeâmmllää'kk 38 §

⁷⁵ Ouddpeâmmllää'kk 3 § 2 mome'ntt da HE 40/2018 vp, s. 85

tuärj, koon uu'det päärnže, plaanummšest da tieu'ddmest.⁷⁶

2.3 Ouddpeâmm vue'ssen päärna šoddâm da mättjem pälggsest

Ouddpeâmm lij täärkes vue'ss päärna šoddâm da mättjem pälggsest. Ouddpeâmm rääj vuâd jie'llemâkksaž mättjummsa. Päärnaž pohtt ouddpiõmmu mie'ldes ääi'jab jie'llemkiõččlâsttmõõžž, ko'st miärktei tuejee'jen lie huõlteei da päärna kõskksa vuârrvaiktõs- da miõlstõõvvâm kõsk. Tuâjjlažkää'dd tuâjjan lij čuõlmmâd oskkum kõõsk päärnže. Huõlteei da tuâjjlažkää'dd kõskksaž õhttsažtuâjj pohtt päärna jie'llma juättkjemvuõd da staanvuõd. Päärna ouddpeâmm täävtõõzzin suâppmen täärkes ä'sšen lij ääv, äärv u'vddi da tää'ssverddsaz kaaunõõttmõš. Õhttsažtuâjj mie'rrkõõski lij kõskksaž pääi'kest, što piârrji da tuâjjlažkää'dd õhttsaž peâmmamtuâjjast šâdd päärna peä'lnn miõllsaž obbvuoõtt.

Pä'rnnpoodd miärktõõzz fi'ttjummuš di teâttmõš päärnai šoddâm, ouddnem da mättjem pirr lie pedagooglaž toi'mmjummuž vuâd. Seâmma täärkes ä'sšen lij tobddâd juõ'kk päärna da vä'ldded lokku suu individuaal'laž ouddnummuž. Päärna tobddmõš oudald nu'tt põõšši vuârrvaiktõskõõskid tuâjjlažkää'dd da päärnai kõõsk ko vuei'tlvaž⁷⁷.

Ouddpeâmmast da tõõzz kuulli ouddmätt'tõõzzâst di vuâdđmätt'tõõzzâst šâdd päärna ouddnummuž da mättjummuž peä'lnn čuõlggsânji ouddnee obbvuoõtt da vuâdđ jie'llemâkksaž mättjummsa. Õll täss'saž obbvuoõd vue'lğgemsâ'jjen lij, što ouddpeâmm di oudd- da vuâdđmätt'tõõzz tuâjjlažkää'dd tãbddd škooultemriãžldõõgg di tøn jee'res pooddi kõskksaž täävtõõzzid, jii'jjesnallšemvuõdid da naa'lid. Päärnai pue'rrvâjjmõõžž di ouddnummuž da mättjummuž soojjâm diõtt še se'rddepooddid plaanât da tõid ärvvtoõlât.

Ouddpeâmm jä'rjsteei rääj õhttsažtuâj rajjsid da teâd seerd naa'lid, kooi veäkka serddmõõžž pääi'kest ouddpiõmmu, ouddpeâmm ääi'j di ouddpeâmmast ouddmätt'tõ'sse da to'ben vuâdđmätt'tõ'sse lie nu'tt soojjâl ko vuei'tlva. Se'rddepooddin tuejeet huõltee'jin õhttsažtuâj päärna pue'rmõõzz meâldlânji. Teâđai se'rdmest vuei'tet äü'kkëed ouddpeâmm ääi'j norrum dokumee'ntid, koin kovveet päärna ouddnummuž da mättjummuž, di päärnže rajjum ouddpeâmmplaan. Teâd seerdast jää'kkëtet viõggâst âarrai šiõttõõzzid.⁷⁸

2.4 Ärvv-vuâdđ

Ouddpeâmmplaan vuâđai ärvv-vuâd takai vuâdđjurddjen lie päärna pue'rmõõzz vuõss-sâjjsažvuõtt, päärna vuõiggâdvuõtt pue'rrvâjjma, huõllâänma da suõjjlummsa, päärna vuâinalm lokku vâlddmõš di õõutverddsaz da tää'ssärvvsaz âännmõõžž kai'bbjõs, inklusiivla vuâdđjurddi da päärna

⁷⁶ Ouddpeâmm lää'kk 13 §

⁷⁷ Ouddpeâmm lää'kk 3 § 1 mome'ntt 5 päi'kk

⁷⁸ Ouddmiärkkân ouddpeâmm lää'kk 40–42 §

čârstemkiöld ÖM Päärna vuõiggâdvuõđi suâppmõõžž⁷⁹, ouddpeâmmllää'jj⁸⁰ da ÖM lää'mes oummi vuõiggâdvuõđid kuõskki õõlmâs-suâppmõõžž meâldlânji⁸¹.

Pä'rnnpoodd jiõččärvv

Ouddpeâmm tuâjjan lij suõjjled da ouu'deed päärnai vuõiggâdvuõđ šiõgg da staanlaž pä'rnnpo'dde. Ouddpeâmm vuâđđââvv fi'ttjõ'sse pä'rnnpoodd jiõččäärvast. Juõ'kk päärnaž lij o'dinakai da kaallâš nâkmen ko son lij. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šõddâd kullum, vuâinnum, lokku valddum da fi'ttjum jiõččnes di õutstõõžžâs vuâzzli'žžen.

Ooumžen šõddmõš

Ouddpeâmm vuâđđââvv jie'llem, keäll'jeei jie'llemnää'l da ooumažvuõiggâdvuõđi ciistâst âânnmõ'sše di ooumažäärv čuõžzte'mesvuõ'tte. Tuâjjlažkâ'dd tuärjjad päärnai šõddmõõžž ooumažvuõ'tte, koon kovvad põrggmõš tuõttvuõ'tte, pue'rrvuõ'tte da mooččâdvuõ'tte di vuõiggvuõđmeâldlažvuõ'tte da raahu. Ouddpeâmmast uu'det äärv čuõvtummša, mii kuâsttai nää'lest šiõhttõõttâd jiõccses, jee'res oummid, pirrõ'sse da tiõttu di nää'lest da täättast toi'mmjed vuõ'ggest. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad päärnaid toi'mmjed ärvv-vuâd meâldlânji di sagstõõllâd äärvai da maalli pirr. Ouddpeâmmast keeu'summuž, rasiism le'be viõkkvää'ld jeät primmu ni mâkam hää'mest jeät-ga ni keä'st.

Päärna vuõiggâdvuõđ

Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õlmmeed jii'jjes, vuâinlmees da jurddjees di šõddâd fi'ttjum tõi õlmmeemnaa'li mie'ldd, kook su'st lie. Juõ'kk päärnast lij vuõiggâdvuõtt šiõgg mätt'tõ'sse, huõl ââ'nma da älsmõ'tti maacetõ'sse. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt siõrrâd, mättjed siõree'l da rämmšed mättjum aa'sšin di raajjâd fi'ttjõõžž jijstes, identitee'ttstes da maai'lmest jii'jjes vue'lğgemsõõ'ji meâldlânji. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt õhttsallašvuõ'tte da jou'kke kuullmõ'sše. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad ri'jttjeei da vuõiggäiggsaž tuärj ouddpeâmmast⁸². Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad teâđ määngpeällsânji, kiõtt'tõõllâd tobddjid da risttreeidaid di kiõčlõddâd da mättõõllâd õđđ aa'sšid.⁸³

Õõutverddsazvuõtt, tää'ssärvv da määnggää'blkallašvuõtt

Ouddpeâmm ouu'dad lää'dd õhttsažkää'dd demokraattlaž äärvaid, mâ'te õõutverddsazvuõđ, tää'ssäärv da määnggää'blkallašvuõđ. Päärnain älgg lee'd vuei'ttemvuõtt ouu'deed tääideez da tuejjeed va'lljumšid ouddmiârkkân sooggeä'lest, šâddvuõđâst, kulttuurtaâkksest le'be jee'res ooumže õhttneei mäainain huõlkani. Tuâjjlažkâ'dd älgg raajjâd määnggää'blkallašvuõđ ciistâst õõ'nni toobdâlm. Ouddpeâmm šâdd määnggää'blkallaš kulttuurärbba, kää'tt vuâžž hää'mes päärnai, sij huõltee'ji di tuâjjlažkää'dd vuârrvaaktõõžžâst.

Piârriji määnghämmsažvuõtt

Ämmtallaš, ääv da ciistâst õõ'nni šiõhtlõõvmmõš määnghämmsaž piârrijid da piârriji jee'resnallšem

⁷⁹ ÖM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989 (59/1991)

⁸⁰ Ouddpeâmmllää'kk 20 §

⁸¹ ÖM õõlmâs-suâppmõš lää'mes oummui vuõiggâdvuõđin 27/2016

⁸² Ouddpeâmmllää'kk 15 a §

⁸³ ÖM õõlmâs-suâppmõš päärna vuõiggâdvuõđin 1989 (59/1991)

ĳiõlid, kulttuurid, ĳiõččmõõžžid da áskldõõggid, ä'rbvuõđid di peâmmamvuâinlmid rääjj oudldõõžžid šiõgg peâmmamõhttsažtuõjju⁸⁴. Päärnai piâridentitee'tt da piârkõõskid tuârjjeet nu'tt, što juõ'ĳĳ päärnaž vuâitt ĳiõččlá'sted jii'jjes piârri kaallšen.

Tiõrvvsallaš da ĳeáll'jeei jie'llemnääl

Ouddpeâmm tuâjjan lij vuâ'psted päärnaid tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam ouu'deei jie'llemnaa'lid. Päärnaid ta'rjjeet vuei'ttemvuõđid ouu'deet toobdtääideez da esteettlaž jorddmõõžžâz. Ouddpeâmmast vuâmmšet da jâä'ĳĳtet ĳeáll'jeei jie'llemnääl vuâđjurddjid nu'tt, što sosiaal'laž, kulttuurlaž, tällõõžžlaž da ekolooglaž vuâlladvuõđ vää'ldet lokku. Ouddpeâmm rääjj vuâđ ekososiaal'laž čuõvtõ'sse nu'tt, što ouumaž fi'ttai, što ekolooglaž ĳeáll'jemvuõtt lij sosiaal'laž ĳeáll'jemvuõđ da ouumažvuõiggâdvuõđi teâuddjummuž oudldõs.

2.5 Mättjemfi'tjõs

Ouddpeâmmplaan vuâđ lie rajjum vuâđdõõvee'l mättjemfi'tjõ'sse, koon mie'ldd päärna šâ'dde, oudne di mättje vuârrvaiktõõžžâst jee'res oummivui'm da â'lddpirrõõžžin. Mättjemfi'tjõõžž vuâđđan lij še vuâinnmõš päärnast aktiivlaž toi'mmjee'jen. Päärna lie šõddâm rää'jest teâdstõõlli da haa'lee mättjed ođđ, ĳeârdeed da nobsted aa'sšid. Mättjummuš lij obbvâlddsaz da tõt šâdd juõ'ĳĳ â'rn. Tõ'st õhtne teâđ, täaid, toi'mmjummuš, tobddi, aiccvuâmmšummuž, vaardlaž ĳiõččlâsttmõõžž, ĳiõll da jorddmõš. Mättjummuš šâdd jeä'rbi mie'ldd te'l, ko päärna ĳeä'čče da tä'rĳĳâ'le pirrõõžžâz di jeužža jeârssi toi'mmjummuž. Päärna mättje še siõree'l, liikkee'l, tu'tĳĳee'l, jee'resnallšem tuejjõõžžid tuejje'e'l, jii'jjez õlmmee'l di toi'mmjummušest, kook vuâđđâ'vve čeäppõõžžid.

Ouddpeâmmast mättjummuž vue'lĳĳgẽmsââ'jjen lie päärnai ääi'jab ĳiõččlâsttmõõžž, sij miõl ĳie'ssi ää'sš da silttummuž. Lij tä'rĳĳ, što ođđ mättõõllâm vue'lñn âarrai aa'sšin lij õhttvuõtt päärnai oudneei vaalmâšvuõđid di jee'res ĳiõččlâ'stem-maai'lme da kulttuurtuâggže. Päärna mättje pue'rmõssân, ko vâjja puârast da tâ'bdde âarrmeez staanli'žžen. Miõttlõs toobdĳiõččlâsttmõõžž da vuârrvaiktemkõskkvuõđ ouu'dee mättjummuž. Verddsazjoukk da ĳiõččlâsttmõš õutstõ'sse kuullmõõžžâst lie päärna mättjummuž da vuâssadvuõđ peä'lñn kõskksa ää'sš. Päärna â'lĳĳge vuâžžad mättjummuš'sez tuâjjlažkââ'dd ohjjummuž da tuârj. Päärnai miõl ĳie'ssi, täävtõõžž meâldlaž da šiõttlânji vâ'žžlõs toi'mmjummuš älsšmâtt mättjed lââ'zz. Juõ'ĳĳ päärna âlĳg vuâžžad o'nnstummšid da räämm jii'jjes toi'mmjummušest di jijstes mättjee'jen.

Siõrrmõš lij ouddpeâmmâkksaz päärnai mättjummuša miârktee'i ä'sš. Tõt lij päärna motivõ'stti da räämm u'vddi toi'mmjummuš, ko'st päärna seâmmast mättje määngaid täaidaid da mättje teâđaid. Ouddpeâmmast âlĳg fi'ttjed siõrrmõõžž jĩõččäârv päärnže di tõn pedagooglaž miârktõõžž mättjummušest da päärnai obbvâlddsaz ouddnummušest da pue'rrvââjjmest.

⁸⁴ Ouddpeâmmllä'ĳĳ 3 § 1 mome'ntt 6 päi'ĳĳ

2.6 Pedagooglânji teaddõvvâm peâmm, mätt' tõõzz da hâaid obbvuoitt

Ouddpeâmmplaan vuâdain pedagogikk vuâddââvv meä'rtõllum ärvv-vuõdđdu, fi'ttjõ'sse päärnast, pä'rnpooddâst di mättjumms'est. Pedagogiikk juu'r det määngtiõdlaž, jeä'rben peâmmam- da ouddpeâmmâmtiõdlaž tiõttu vuâddõvvi, ämmat-täaidain jâä'dtum da ämmat-tuâjjlažkää'dd čõõđ viikkâm plaanmallaš da täävtõõzz meâldlaž toi'mmjummuž pärnai pue'rrvââjjam da mättjummuž teâuddjem diõtt. Tõt kuâsttai ouddpeâmm toi'mmjemkulttuurâst, mättjempirrõõzzin di peâmm, mätt' tõõzz da hâaid obbvuođâst. Pedagogiikk teadd ouddpeâmm obbvuođâst oudald pedagooglaž ä'sstobddmõõžž di tõi, što tuâjjlažkää'ddest lij õhttsaž fi'ttjõs tõi'st, mõõn nalla pärnai mättjummuž da pue'rrvââjjam vuei'tet pue'rmõõzz mie'ldd ouu'deed⁸⁵.

Ouddpeâmm šâdd tuâjjlažkää'dd, pärnai da pirrõõzz vuârrvâaiktõõzzâst, ko'st peâmmast, mätt' tõõzzâst da hâaidast nârrai čââpp obbvuoitt. Täid kooum vuâlladvuođ vuei'tet tä'rkstõõllâd fi'ttõõzz peä'lest pääđä'sšen, leâša tuejjeem tää'zz toi'mmjumms'est tõi čõnnâ'tte õ'hte. Tât vuei'tlvâst obbvâlddssaž âlddnemnääl pärnai šõddâm, ouddnummuž da mättjummuž ouu'dumms'est. Peâmm, mätt' tõi da hâidd teaddne jee'resnalla jee'resâkksaž pärnai toi'mmjumms'est di ouddpeâmm jee'res toi'mmjemnaa'lin.

Peâmm lij toi'mmjummuš, koon mie'ldd kulttuurlaž äärv, nääl da noorm serddje, hämmne da ođsmâ'vve. Vue'zzstes peâmm täävtõs lij se'rdded kulttuurää'rb di tä'rkken õnum äärvaid da traditioid pue'tti puõlvvõ'kke. Peâmm veäkka ohjeet pärnâid õlmeed jii'jjez vuâinlmid da ärvvtõõllâd kriittlânji vaaldseei ju'rddem- da toi'mmjemnaa'lid di toi'mmjed eettlânji keäll'jeei nalla. Peâmm čuõvtemtuâjjan lij ohjjeed teâdsteel pärnai individuaal'laž identitee'tt hämmnummuž nu'tt, što pärnai mättje vuâmmšed toi'mmjumms'eez vâaiktõõzzid jee'res oummid da pirrõss'seez. Pärnai ouddnummuž tuârjjeet nu'tt, što sij mättje toi'mmjed di ââ'nned silttumms'eez še jeârri pue'ren.

Mätt' tõõzz vue'lğgemaâ'jjen lij ouddpeâmmplaan vuâdain meä'rtõllum mättjemfi'ttjõs. Mätt' tõõzz mie'rren lij ouu'deed pärnai mättjummuž da vie'kkted pärnâid šõõddted miârktõõzzid jijsteez, nuu'bbin oummid di pirrõõtti maai'lmest. Ouddpeâmmast pärnâid älsmäâ'ttet da motivââ'stet mättõõllâd ođđ aa'sšid di ohjeet ââ'nned jee'resnallšem mättjummuž naa'lid. Mätt' tõi tuârjjad da tõi'st äv'kket pärnai luândlaž haal tie'tted da tu'tkķeed. Mätt' tõõzzâst vää'ldet lokku pärnai ouddnee'i täaidaid, aa'sšid, koi ärra sij miõll keäss, aa'ppid da individuaal'laž tuârj taarbid. Lää'ssen mätt' tõõzz vuâddan lie mättjempirrõõzzid (lääkk 3.2), veiddsõs silttumms'a (lääkk 2.7), pedagooglaž toi'mmjumms'a (lääkk 4), da pärnai tuârju (lääkk 5) pijjum täävtõõzz.

Hâidd lij fyyslaž vuâddtaarbin huõl âânnmõš di tobddjin vuõ'lğgi perstummuš. Täävtõssân lij, što pärnaž tåbđd, što su'nne uu'det äärv da suu fi'ttjet di son tåbđd õhttvuođ jee'res oummid. Kuhttu ärra toi'mmjeei da ciistâst õõ'nni vuârrvâaiktemkõõskâst di miõttlõs kuõsktumms'est da õõldâsvuođâst šâdd vuâdd šioğg hâiddma da huõl ââ'nma. Juõ'kkpeivvsa tåaim, mâ'te poormõš, teävõõttmõš da jausõõttmõš, vuâñgmõš da hygieniast huõl âânnmõš lie kõskksaž vue'ssen pärnai peei'vest da vue'ssen pedagooglaž toi'mmjumms'est. Ouddpeâmmast hâiddmõš lij pâi seâmma ääi'j

⁸⁵ Ouddpeâmmplään 2 da 23 §

peâmmam da mätt'tem, ko'st mättjet ouddmiârkkân vuârrvaaiktemtäaidaid, jįjstes huõl ââ'nnetmäaidaid, ääi'j vaaldšummuž di mättjet pue'rr naa'lid.

2.7 Veiddsõs siltummuš

Ouddpeâmmast raajât vuâd pärnai veiddsõs siltummuša. Veiddsõs siltummuš šâdd teâđai, täaidai, äärvai, fi'ttjõõzzi da täätt obbvuođâst. Siltummuš miârkkšââvv še oodd ââ'ned teâđaid da täaidaid di toi'mmjed tõi poddsaz vue'jj oulddem naa'lin. Teâđai da täaidai âânmõ'sše vaaikte pärnai mättjem äärv da fi'ttjõõzz di tätt toi'mmjed. Veiddsõs siltummuž tarbb pâjjan pirrõõtti maai'lm muttsin. Ooumžen šõddmõš, mätt'tõõttmõš, reâuggmõš di meerli'žžen toi'mmjummuš åå'n da pue'ttiäai'jest ouldde teâtt- da täidduõ'rji râstldeei da õhtteei siltummuž. Veiddsõs siltummuž ouddnummuš ou'dad pärnai šõddmõõžž õhttnaž ooumžen da õutstõõzz vuâzzli'žžen. Siltummuž ouddnummuš älgg vuõsspä'rnpooddâst da juâtkkai čõõđ jie'llem. Veiddsõs siltummuž täävtõõzz jâ'tte juâtkkan ouddpeâmmplan vuâđain oudd- da vuâđdmätt'tõõzz mätt'templaani vuâđaid. Veiddsõs siltummuž täävtõõzz lie ohjääm tän ä'sškee'rj valmštõõllmõõžž, da tõiđ älgg vä'ldded lokku pääiklaž ouddpeâmmplanin.

Vue'kkšõs pedagooglaž toi'mmjummuš ravvad pärnai veiddsõs siltummuž. Veiddsõs siltummuž ouddnummuša vaaikat tõt, mä'htt ouddpeâmmast toi'mmjed, mä'htt jee'res mättjempirrõõzzid ââ'net di mä'htt pärnai pue'rrvââjjam da mättjummuž tuârjeet. Veiddsõs siltummuž täävtõõzzid vää'ldet lokku toi'mmjemkulttuur da mättjempirrõõzzi oou'dummšest nu'tt peâmmast, mätt'tõõzzâst da hääidast. Lååggast 4.5 kovvuum mättjummuž suõ'rji tuâjjan lij oou'deed pärnai veiddsõs siltummuž.

Ouddpeâmmplan vuâđain kovveet kutt nuu'bbeež õhtteei veiddsõs siltummuž vue'ss-sue'rj:

- jorddmõš da mättjummuš
- kulttuurlaž siltummuš, vuârrvaaiktõs da õlmmummuš
- jįjstes huõl âânmõš da aarg täaid
- mäŋgglookkâmtäidd
- digitaal'laž siltummuš
- vuâssõõttmõš da vaaiktummuš.

Tä'st kovveet, mäid veiddsõs siltummuž jee'res vue'ss-suõ'rjivui'm juu'rdet. Lââ'ssen meä'rtõõlât, mii lij ouddpeâmm tuâjjan juõ'kk vue'ss-sue'rjest.

Jorddmõš da mättjummuš

Jorddmõõžž da mättjummuž täaid ouddne vuârrvaaiktõõzzâst jee'res oummivui'm da pirrõõzzin da rä'jje vuâd jee'res siltummuž ouddnummuša da jie'llemâkksaz mättjummuša. Teâđ ha'ŋkkummuš, lõđstummuš da ođđ raajmõš ouldde kreevsõs da kriittlaž jorddmõõžž, koon vuâd raajât ouddpeâmmast. Ouddpeâmm tuâjjan lij tuârjeed pärnai ju'rddem- da mättjemtäaidaid.

Päärnai jorddmõš da mättjummuš ouddne määngpeällsaž da miârkteei ķiõččlâsttmõõžzi veäkka. Õõšummša, ho'hssjummuša di mättjummuž rammu âlgg lee'd sââ'jj. Siõrast päarnain lij vuei'ttemvuõtt ââ'nned miõllķe'rddmeez da kreevsõsvuõđâz, ķiõččlõddâd õõutsââ'jest ideaid da tu'tķkeed maai'lm. Päärnai täaidaid lõdsted, nõõmeed da kovveed pirrõõzz da tõi eettmõõžžid tuârjeet ââ'jj da ouddnummuž meâldlânji. Päärnaid sme'llkââ'ttet ķõõččâd da piijjâd aa'sšid ķõõččmõõžž vuâlla. Sijvui'm rämmšet o'nnstummšin da mättõõlât äjšmâ'tted nuu'bbid. Päärnaid äjšmââ'ttet še sitkkâdvuõ'tte da lee'd vuâllneķani panno'nnstummšin di ho'hssjed čâuddmõõžžid jee'res paai'ķin. Si'jjid vuâ'pstet ohjjeed da tuõ'll'jed tä'rķķeemvuõđâz. Juõ'ķķpeivvsaz, ri'jtjeei fyyslaž aktiivlažvuõtt tuârjjad päarnai jorddmõõžž da mättjummuž. Toi'mmjummuž pedagogaž dokumentâsttmõš (lââkk 4.2) di õhttsaž smiõttmõš vie'ķķte päarnaid vuâmmšed mättjummušeez da vuei'nned raavâsvuõđeez. Tât ravvad päarnai âask jii'jjez aa'ppid.

Kulttuurlaž siltummuš, vuârrvaaiķtõs da õlmmummuš

Päärna šâ'dde kulttuurlânji, ķiõl'lânji da ķiõččmõõžž peâ'lnn määnggâ'blkallaš maai'lmest. Tât teâddad sosiaal'laž da vuârrvaaiķtemtäaidai di kulttuursaž siltummuž miârktõõzz. Siltummuša kooll täidd kuvddled, vuâmmšed da fi'ttjed jee'res vuâinlmid di ä'pp reflektâ'stted jii'jjes äärvaid da fi'ttjõõzzid. Vuârrvaaiķtemtäaidain di aa'ppin õlmmeed jii'jjes da fi'ttjed jeärrsid lij tää'rķes miârktõs identitetta, toi'mmjemäppa da pue'rrvââjjma. Toi'mmjeei vuârrvaaiķtõs jee'resnallšem kulttuur- da ķiõččmõõštuâggain pue'tti oummivui'm oudald jii'jjes da jee'res kulttuur da ķiõččmallaš tuâgga fi'ttjummuž da ciistâst âânnmõõžž. Ouddpeâmm tuâjjan lij ouu'deed päarnai kulttuurlaž siltummuž di sij vuârrvaaiķtem- da õlmmemtäaidaid.

Päärnaid sme'llkââ'ttet tobdstõõttâd jee'res oummid, ķiõlid da kulttuurid. Tuâjjlažkâ'dd toi'mmai mallân päarnaid miõttlõs kaaunõõttmõõžžâst jee'res oummivui'm di ķiõl'laž, kulttuurlaž da ķiõččmallaš määnggâ'blkallašvuõđin. Päärnaid ohjjeet ķe'nnvõsvuõ'tte da pue'rr naa'lid. Õhttsažtuõjju vuâđđõõvvi toi'mmjummuš räâjj vuei'ttemvuõđid harjttõõllâd vuârrvaaiķtem- da õlmmemtäaidaid jee'res vuõ'jjin da jee'resnallšem oummivui'm. Päärnaivui'm harjttõõlât šiõttõõttmõõžž nuu'bb oummu sâjja, mättõõlât tä'rķstõõllâd aa'sšid jee'res vuei'nnemkuu'lmid di čâu'dded risttreiddpaai'ķid oudârâ põõrgee'l. Tât ravvad päarnai sosiaal'laž täaidaid. Päärnaid tuârjeet kulttuuridentitee'tti raajmõõžžâst. Ouddpeâmmast vuâžžum ķiõččlâsttmõõžž, teâđ da täaid kulttuurää'rbest ravvee päarna odd mättjed, ââ'nned da mu'tted kulttuur. Ouddmiârkkân siõr, poorrâmääi'j da juu'hl ta'rjje paai'ķid jue'ķķed ķiõččlâsttmõõžžid jee'resnallšem ä'rbbvuõđi da naa'li pirr. Päärnaid tuârjeet miõttlõs ķõõsk raajmest määnggâ'blkallaš pirrõ'sse.

Jijstes huõl âânnmõš da aarg täaid

Jijstes huõl âânnmõ'sše, tiõrvâsvuõ'tte da staanvuõ'tte õhttneeii täaid lie pukid tää'rķes ää'sš. Ouddpeâmm tuâjjan lij ravveed päarnai pue'rrvââjjma da staanvuõ'tte kuulli täaidaid di ohjjeed si'jjid tuejjeed ķeâll'jeei jie'llemnââ'l meâldlaž va'lljummušid. Ouddpeâmmast tuârjeet päarnai miõttlõs šiõhtlõõttmõõžž pue'ttiägga.

Päärnai siõmmnai siõmmnai lâssneeii jiõččnažvuõđ tuârjeet. Päärnaid vie'ķķtet da si'jjid äjšmââ'ttet tõi taarbseen. Päärnaivui'm harjttõõlât jee'resnallšem täaidaid mâ'te teävõõttmõõžž, poormõõžž di jii'jjes hygieniast da jii'jjes tä'vvrin huõl âânnmõõžž. Päärnaid ohjjeet toi'mmjed vasttõõzzlânji da

staanâld ouddpeâmm mättjempirrõõzzin, mâ'te â'lddluâdast da jáattlõõggâst. Päärnaivui'm kíõtt'tõõlât sij pue'rrvââjjam ouu'deei aa'sšid mâ'te vuâññmõõžž, porrmõõžž, liikkummuž da miõl pue'rrvââjjam miârktõõzz. Päärnaid vie'kk̄tet tobddji õlmmummšest da jiõčč šiõttõõllmõõžžâst. Päärnai toobdtäaid ravsm̄e, ko sijvui'm mättõõlât vuâmmšed, teâdsted da nõõmeed tobddjid. Päärnaid ohjjeet še ââ'nned ciistâst da suõjjled jii'jjez da jeârresi vaard.

Mängglookkâmtäidd

Mängglookkâmtäaid taarbšet päärnai da piârrii aargâst, vuârvaaiktõõzzâst di õhttsažkâaddlaž vuässõõttmõõžžâst. Mängglookkâmtäidd ouu'dad päärnai tää'ssäärv peâmmast da škooultõõzzâst. Ouddpeâmm tuâjjan lij tuârjjeed tai täaidai ouddnummuž.

Mängglookkâmtäidd lij kulttuurlânji määñgnallšem saaggi da pirrõõtti maai'lm fi'ttjummuž di vuârvaaiktõõzz vwei'nnemkuu'lmest kõskksaž vuâdtdäidd. Mängglookkâmtäaidain juu'rdet jee'resnallšem saaggi tu'lk̄keem- da puu't'temtäaidaid. Mängglookkâmtäaid vuâdđan lij veiddsõs te'kstfi'tjõs, koon mie'ldd jee'resnallšem tee'kst vuâi'tte lee'd jeâ'rbi mie'ldd kee'rj̄tum, mainstum, audiovisuaal'laž le'be digitaal'laž hää'mest. Tõt âânn se'st jee'resnallšem lookkâmtäaidaid mâ'te kovvlookkâmtäaid, numeerlaž lookkâmtäaid, medialookkâmtäaid da vuâdđlookkâmtäaid. Mängglookkâmtäidd kooll nânnsânji jorddmõõžž da mättjummuž täaidaid. Päärnaivui'm nõõmeet aa'sšid da tiingid di mättõõlât jee'resnallšem fi'ttõõzzid. Päärnaid äls̄smââ'ttet tu'tk̄keed, ââ'nned da puu't'ted saaggid jee'resnallšem, še digitaal'laž, pirrõõzzin. Što päärna mättje mängglookkâmtäaid, sij taarbše rää'vesoummu maall di ree'ḡges te'ksttpirrõõzz, päärnai raajjâm kulttuur di päärnaid šiõttlõs kulttuurkääzzkõõzzid.

Digitaal'laž silttummuž

Digitaal'lažvuõtt lij vwei'ss õhttsažkââ'ddest, ko'st päärnaž šâdd. Digitaal'laž silttummuž taarbšet oummi kõskksaž vuârvaaiktõõzzâst, õhttsažkââ'ddest taimm'mõõžžâst da mättjummušest. Digitaal'laž silttummuž ra'vvjummuš ouu'dad päärnai tää'ssäärv škooultõõzzâst. Ouddpeâmm tuâjjan lij õhttsažtuâjast piârrijvui'm tuârjjeed päärna fi'ttjõõzz digitaal'lažvuõdâst.

Päärnaivui'm tu'tk̄keet da tä'rkk̄õõlât digitaal'lažvuõd rool arggie'llmest. Digitaal'laž neävvaidd, suâvldõõzzid da pirrõõzzid äu'kk̄keet dokumentâ'sttmest, siõrin, vuârvaaiktõõzzâst, speállain, tu'tk̄kummšest, liikkummšest di čeäppõõzzlaž kíõččlâsttmõõžžâst da puu't'tummšest. Vwei'ttemvuõd harj̄tõõllâd, kíõččlõddâd da puu't'ted siiskõõzzid jiõčč da õõutsââ'jest jee'res päärnaivui'm ââ'nee'l veä'kk̄en digitaal'laž neävvaidd ouu'dee päärnai kreevsõs jorddmõõžž da õhttsažtoi'mmjummuž täaidaid di mängglookkâmtäaid. Tuâjjlažkâ'dd ohjjad päärnaid digitaal'laž pirrõõzzi määñgpeällsaž, vasttõõzzlaž da staanlaž ââ'nma.

Vuässõõttmõš da vaaiktummuž

Aktiivlaž da vasttõõzzlaž vuässõõttmõš da vaaiktummuž rä'jje vuâd demokraattlaž da keáll'jeei pue'ttiägga. Tât oudald oummust täaid da haal vuässõõttâd õutstõõzz toi'mmjummušâ di naddjõõttmõõžž jii'jjes vaaiktemvwei'ttemvuõdid. Päärnai vuõiggâdvuõdid ko'lle šõddâd kullum da vuässadvuõtt jii'jjez jie'llma vaaikteei aa'sšin. Ouddpeâmmast ââ'net ciistâst täid demokratia

teâuddjummuž kōskksaž vuâdđjurddjid. Ouddpeâmm tuâjjan lij tuârjjeed päänai ouddnee
vuässōōttâm- da vaaiktemtääidaid di äjšmä'tted jiōččaltee'esvuō'tte.

Äärv u'vddi kaaunōōttmōš päänaiuvui'm, sij jurddji kuvddlummuš da alttōōzzid va'sttummuš ravvee
päänai vuässōōttâm- da vaaiktemtääidaid. Päärna plää'ne, ve'kke čōōđ da ärvvtâ'le toi'mmjummuž
ōōutsââ'jest tuâjjlažkoo'ddin. Seämmast päänai mättje vuârrvaaiktemtääidaid di ōhttsaž vuâkkōōzzi,
suâppmōōžži da na'ddjōōzz miârktōōzz. Tuâjjlažkâ'dd âann huōl tō'st, što juō'kk päänast lij
vui'ttemvuōtt vuässōōttâm da vaaikted. Vuässōōttâm da vaaiktem päänai fi'ttjōs jijsteez
ouddan, jiōččna'ddjōs šâdd da ōutstōōzzâst taarbšum sosiaal'laž tääid hämmne.

2.8 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji

Pääiklaž ouddpeâmmplaan raajeen sagstōōlât tō'st, mâid tän låaggast mie'rruum ouddpeâmm tuâj da
takai täävtōōzz miârkkšâ'vve da mōōn nalla ouddpiōmmu pijjum täävtōōzzi teâuddjummušest
vui'tet ââ'nned huōl jee'res toi'mmjemnaa'lin.

Lååkk 2 âann se'st vue'zzid, koid lij meä'rmeâldlaž vä'ldded pääiklaž ouddpeâmmplaan vue'ssen.
Nâkam vue'zz lie:

- ouddpeâmmplää'jj meâldla täävtōōzz
- ärvv-vuâdđ (lååkk 2.4)
- mättjemfi'ttjōs (lååkk 2.5) da
- veiddsōs silttummuš (lååkk 2.7).

Tâid vuässōōzzid vui'tet tuejjeed pääiklaž lââzztōōzzid.

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst kovveet lââ'ssen

- ouddpeâmm jä'rjstummuž da jee'res toi'mmjemnaa'lid di tōi kōskksaž ōhttsažtuâj pääiklaž
kiōččâmkuu'lmest
- pääiklaž se'rddemnaa'lid, ko päänai alttad ouddpeâmmast, serdd ouddpeâmm ääi'j nuu'bb
jou'kke le'be nuu'bb taimmpäikka di päänai see'rdeen ouddmätt'tō'sse le'be nuu'bb
ouddpeâmm jä'rjsteei toi'mmjummuša.

Ouddpeâmm jee'res toi'mmjemnaa'lid vui'tet raajjâd päänai ouddpeâmmplaanid låagg 1.2 mie'ldd.

Äärvv-vuâd da mättjemfi'ttjōōzz di veiddsōs silttummuž täävtōōzzid vää'ldet lokku da tōid
tâ'rkstōōlât čijŋlōbân låaggain, koin kiōtt'tōōlât toi'mmjemkulttuur, pedagooglaž toi'mmjummuž
plaanmōōžž, čōōđ viikkmōōžž da ärvvtōōllmōōžž di päänai tuârj.

3. Ouddpeâmm toi'mmjemkulttuur

Toi'mmjemkulttuur lij historiaal'lânji da kulttuurlânji šoddâm nää'll toi'mmjed, kää'tt vuäžž hää'mes õutstõõzz vuârrvaiktõõzzâst. Ouddpeâmm jä'rjsteei da ouddpeâmm jåå'dteei oummui tuâjjan lij raajjad oudldõõzzid toi'mmjemkulttuur ouu'dummsa da ärvvtõõllma ouddpeâmm jee'res toi'mmjemnaa'lin da juâkksin. Toi'mmjemkulttuur ouu'dummuž vuâlggsââ'jjen lij inklusiivlaž ouddpeâmm, ko'st juõ'kk pärnaž vuäitt toi'mmjed, ouddned da mättjed o'dinaknallšem persoonân di õutstõõzz vuâzzli'žžen.

Ouddpeâmm toi'mmjemkulttuur lij obbvuoitt, kää'tt šâdd jeä'rbi mie'ldd

- äärvain da vuâđđjurddjin
- tuâj ohjjei noormi da täävtõõzzi tu'lkõummšest
- mättjempirrõõzzin da tuâjinaa'lin
- õhtsažtuâjast da tøn jee'res haa'min
- vuârrvaiktõõzzâst da tobdlmest
- tuâjjlažkää'dd siltummsšest, ämmtallašvuõđâst da ouu'deemtuõjju täävtõõttmõõžžâst
- jåå'dtemrajjsin da -naa'lin
- toi'mmjummuž organisâsttmõõžžâst, plaanmõõžžâst, čõõđ viikkmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst.

Toi'mmjemkulttuur häämee teâdstum, teâdsteķani da mättmešt še täättķani tuejjuum ää'sš. Õutstõõzz puk vuâzzla vaaikte toi'mmjemkulttuure, da tõt peä'lstes vaaikat pukid vuâzzlaid aarkani ķidd tõ'st, vuâmmšet-a tøn miârktõõzz avi jeät.

Ouddpeâmmast puk tuâjinaa'l âlgģe tuârjjeed pärna ouddnummuž da mättjummuž. Tõid âlgģ še pâ'sted pedagooglânji vuâđđtõõllâd. Tuâjjlažkää'ddest lij tä'rķķ teâdsted, što sij nää'll toi'mmjed da lee'd vuârrvaiktõõzzâst serddai mallân pärnaid, kook mättje ouddpeâmmõutstõõzz äärvaid, fi'tjõõzzid da naa'lid.

Ouddpeâmm toi'mmjemkulttuur ouu'deet inklusio vuâđđjurddji meâldlânji, da tõt õhttan obbvâlddsânji pedagooglaž toi'mmjummuž čõõđ viikkmõ'sše⁸⁶. Inklusiivlaž toi'mmjemkulttuur ouu'dad pärnai vuâssadvuõđ da mättjummuž di va'sttad puki pärnai jee'resnallšem taarbid. Juõ'kk pärnast lij vuõiggâdvuõtt kuullâd jou'ķķe, vuâssõõttâd õhtsaž toi'mmjummsa di šoddâd jiijjâs potentiaa'le aa'ppi da miõttlõs mättjemķiõččlâsttmõõžži veäķka õõutsââ'jest verddsaz jooukines. Pärnaid ta'rjjeet šiõttlõs mättjemva'žžtõõzzid, da si'jjid staaneet taarbšum tuârj (lååkk 5). Mättjempirrõõzzid ärvvtõõllat da ouu'deet õõutveäķka pärnaivui'm si'jjid suâppjen.

Inklusiivlaž ouddpeâmm čõõđ viikkmõõžž oudldõssân lie vue'ķķšõs pedagooglaž da spesiaalpedagooglaž siltummuš da toi'mmjummuš, huõllâannmõš pärnai pue'rrvââjmmõõžžâst di tuâjjlažkää'dd čõnnõõttmõš inklusio vuâđđjurddjid. Inklusiivlaž toi'mmjemkulttuur čõõđ viikkmõš oudald inklusio jåå'dtummuž, ouu'dummuž da teâuddjummuž ärvvtõõllâm.

⁸⁶ HE 148/2021 s. 30–31

Toi'mmjemkulttuur vaaikat ouddpeâmm tâssa. Tõ'st lij kõskksaž miârktõs ouddpeâmm čõõđ viikkimest da täävtõõzzid vuällmõõžžâst. Ouddpeâmmtuâj täävtõõzzid tuârjjei toi'mmjemkulttuur oudd šiõgg sââ'j päärnai ouddnummša, mättjummša, vuæssadvuõ'tte, staanvuõ'tte, pue'rrvââjjma di keäll'jeei jie'llemnâlla.

Jää'dtummuš vaaikat kõskksânji ouddpeâmm toi'mmjemkulttuure, tõn ouu'dummša da tâssa. Ouddpeâmm jää'dtummuš vue'lğğemsââ'jjen lij juõ'kk päärna pue'rrvââjjam da mättjummuž ouu'dummuš. Toi'mmjemkulttuur da tõn inklusiivlažvuõđ ouu'dummuš ouudald pedagogiikk jää'dtummuž, kââ'tt lij ouddpeâmm obbvuõđ täävtõõzz meâldlaž da plaanmallaš jää'dtummuš, ärvvtõõllmõš da oudâs viikkmõš. Tõt âann se'st puk tõid tääimaid, kooivui'm raajât oudldõõzzid tuâjjlažkââ'dd šiõgg reâuggamâarmõõžžid, ämmtallaš silttummuž da škooultõõzz äü'kkummša da ouu'dummša di pedagooglaž toi'mmjummuš (lâakk 4.1).

3.1 Toi'mmjemkulttuur ouu'dummuš da tõn ohjjei vuâđđjurddi

Õutstõõzz toi'mmjemkulttuur mottai čõõđ ääi'j da tõn ärvvtõõllât da ouu'deet nu'tt, što tõt tuârjjad ouddpeâmm täävtõõzzi teâuddjummuž. Õhttsaž täävtõõzzid čõnnõõttmõš veekk oudârra ärvv-vuâđ da mättjemfi'tjõõzz teâuddjummuž. Toi'mmjemkulttuur vaaiktõõzzi smiõttmõš da tõn ij-tuâivvum aa'šši vuâmmšummuš da teevvmõš lie tää'rkes vue'ssen toi'mmjemkulttuur ouu'dummšest. Juâtckjeei vuâđđoudldõs ouu'dummšest lij, što tuâjjlažkââ'dd fi'ttai jii'jjes toi'mmjummuž tue'kken vaaikteei äärvai, teâđai da äskkmõõžži miârktõõzz di siltad ärvvtõõllâd tõid. Ouu'dummšest lij vääžnai jeârssid äärv u'vddi, obb õutstõõzz mie'ldd va'lddi da na'ddjõõzz šõddei dialog. Ouddpeâmm plaaneen, jä'rjsteen da ouu'deen älgg vuõss-sââ'jest vä'ldded lokku päärna pue'rmõõzz. Päärna pue'rmõõzz älgg tu'mmjed õõut päärna, päärnažjoouk da takainalla päärnai peä'lnn šõddmõõžži da vuõ'jji mie'ldd.⁸⁷

Jää'dteei ouu'dad mie'ldd va'lddi toi'mmjemkulttuur raajee'l rajjsid ämmtallaš sagstõõllma. Lââ'ssen jää'dteei sme'llkâtt tuâjjõutstõõzz mie'rrkõõski viikkâd oudâs da innovâ'stted õhttsaž toi'mmjemkulttuur. Jää'dteei tuârjjad õutstõõzz ouddnummuž mättjeei õutstõssân, ko'st silttummuž ouu'deet da jue'jjet. Mie'rren lij, što õhttsaž toi'mmjemjuurd da toi'mmjummuž täävtõõzz kuâsttje takai tuâjast. Jää'dteei va'sttad tõ'st, što õhttsaž tuâjjnaa'lid tuejjeet kuâsttjee'jen da što tõid tä'rkkõõllât da ärvvtõõllât mie'rrkõõski. Päärna da huõlteei lie mie'ldd toi'mmjemkulttuur ouu'dummšest da ärvvtõõllmest.

Ouddpeâmm toi'mmjemkulttuur ouu'deet tai vuâđđjurddji mie'ldd:

Mättjeei õutstõs toi'mmjemkulttuur õddmen

Ouddpeâmmast toi'mmjet õutstõssân, ko'st päärna da tuâjjlažkââ'dd mättje õõutsââ'jest da kuei'msteez. Mättjeei õutstõõzzâst lij sââ'jj jee'res vuâinlmid da tobddjid. Päärnaid da tuâjjlažkââ'dd äjsmââ'ttet sme'llkõs miõlin jue'kked jurddjeez da kičõlõddâd odñallšem toi'mmjemnaa'lid. Čõõđ

⁸⁷ Ouddpeâmmllää'kk 4 § da HE 40/2018 vp, s. 85

äai'j toi'mmjummšes ärvvtöõlli da ooudârra viikki õutstõs peejj jii'jjes kõõččmõõžž vuâlla di vuâmmaš da äu'kkad viõusâsvuõdees. Mättjeei õutstõõzzâst uu'det äärv ciistâst õõ'nni da jeärrsid vuâmmšeei jeällmõõžž. Õutstõs sme'llkâtt kiččlummsa, põrggma da sitkkâdvuõ'tte di seänn še puâsttad tuejjummuž. Õõutsââ'jest tuejjummuš da vuâssadvuõđ kiõččlâsttmõõžž ravvee õutstõõzz.

Tuâjjlažkââ'dd äjšmââ'ttet jii'jjesärvvtöõllma, teâđ da silttummuž juâkkmõ'sše da seâmmast ämmtallaš ouddnummsa. Õõutsââ'jest suâppum täävtõõzzi da tuâjai smiõttmõš, jii'jjes tuâj ärvvtöõllmõš mie'rrkõõski di huõltee'jin da jee'res õhttsažtuâjkuõi'min vuâžžum maacctõs ouu'dee õutstõõzz mättjummuž. Mättjummuž ouu'dad še ouu'deemtuâjast, ärvvtöõllmõõžžin da tu'tkkummšest vuâžžum teâđ äu'kkummuš.

Siõ'rre da vuârrvaaiktõ'sse äjšmõ'tti õutstõs

Siõ'rre äjšmõ'tti toi'mmjemkulttuurâst tobdstet siõr miârktõõzz pärna pue'rrvâjjma da mättjummsa. Tuâjjlažkââ'dd vuâmmaš siõr räâ'jteei tuejje'e'jid da ouu'dad siõr ouu'deei toi'mmjemnaa'lid da mättjempirrõõzzid. Päärnain da tuâjjlažkââ'ddest lij vuei'ttemvuõtt kiõččlâ'stted õõutsââ'jest tuejjummuž da siõr räämm. Õutstõõzzâst äjšmââ'ttet pukid ho'hssjummsa, miõllkerddmõõžž äâ'nma, jii'jjes õlmmummsa da kreevsõsvuõ'tte. Siõrr vuâžž kuâsttjed da koll'jed. Päärnai siõrralttõõzzid, kiččlõddmõõžžid da jeä'lstõõzzid uu'det sââ'j, äai'j da siõrrâmrräuh. Siõrri pärnaind da räâ'vesoummid uu'det vuei'ttemvuõđ vuâjjned siõ'rre.

Ouddpeâmm toi'mmjemkulttuu're kooll tuâjjlažkââ'dd kõskknaž õhttsažtuâj di vuârrvaaiktõs huõltee'jivui'm da â'lddpirrõõzzin. Õutstõõzz vuâzzla â'ne ciistâst kuei'meez da ou'dde äärv õhttsažtuõjju. Õutstõs sme'llkâtt pärnaind šiõgg vuârrvaaiktõ'sse di toi'mmjed joouk vuâzzli'žžen. Tuâjjlažkââ'dd tuârjjad pärnai verddsazkõõski šõddmõõžž da kâdd na'zvaanvuõttkõõskid. Staanlaž õutstõõzzâst kässjõõđât risttreeidaid da mättöõlât ooudârra viikki vuõ'jjid tõi čâu'ddma.

Vuâssadvuõtt, õõutverddsazvuõtt da tää'ssärvv

Inklusiivlaž toi'mmjemkulttuurâst ouu'deet vuâssadvuõđ, õõutverddsazvuõđ⁸⁸ da tää'ssäärv puk toi'mmjummšest. Päärnai, tuâjjlažkââ'dd da huõltee'ji alttõõzzid, vuâinlmid da peä'l vä'lddmid uu'det äärv. Tât ooudald vuâssadvuõđ ouu'deei toi'mmjemnaa'li di rajjsi teâđstum ooudâs viikkmõõžž. Päärnai fi'tjõs õutstõõzzâst, vuõiggâdvuõđin, vasttõõzzâst da va'lljummsi seu'rrjõõzzin ouddan vuâssadvuõđ päâ'k. Vuâssadvuõđ ravvad sensitiivlaž kaaunõõttmõš pärnainvui'm da miõttlõs kiõččlâsttmõš kullum da vuâinum šõddmõõžžâst. Päärnai da huõltee'ji vuâssõõttmõš toi'mmjummuž planma, čõõđ viikkma da ärvvtöõllma ooudâs veekk vuâssadvuõđ. Juõ'kk tuâjjlažkââ'dd vuâzzlaž lij tää'rkes vue'ssen peâmmamõutstõõzzâst.

Õutstõõzz vuâzzla puä'tte valddum da õnnum õõutverddsi'žžen kiddy ââr'kani ooumže õhttneeï tuejje'e'jin⁸⁹. Õõutverddsazvuõtt ij miârkkšõõv seâmmanallšemvuõđ. Toi'mmjemkulttuur ouu'deem peä'lnn lij tä'rkk, što õõutverddsazvuõđ da tää'ssäärv kuõskki fi'tjõõzzin sagstõõlât tuâjjõutstõõzzâst. Lââ'ssen âlgg smiõttâd, mõõn nalla ouddmiârkkân kiõ'lle, eetnlažvuõ'tte,

⁸⁸ Ouddpeâmmllä'kk 3 § 1 mome'ntt 6 päi'kk

⁸⁹ Õõutverddsazvuõttlää'kk (1325/2014) 7 da 8 §

Ķiõčcmõ'sše, lää'mesvuõ'tte, sooggpeälla da tøn määngnallšemvuõ'tte õhttnee fi'ttjõõzz kuâsttje mainnsin, likstõõzzin, tuâjain da toi'mmjemnaa'lin. Vuârrvaaiktõõzz da Ķiõllâ'nnem maall di nää'l toi'mmjed stereotypplaž viggmõõzzi meâldlânji serddje pärnaid. Ouddpeâmm lij sooggpie'llsensitiivlaž. Tuâjjlažkâ'dd sme'llkât pärnaid tuejjeed va'lljummsid sooggpeälla le'be jee'res ooumže õhttnee aa'sšid čõnnum stereotypplaž roolitää da ouddvuârdmõõžžitää. Tuâjjlažkâ'dd vuâmmaš jee'resârvvsen tuejjei jiõččvuõdid pärnai kõskksaž kaaunõõttmõõžžin di kâssjâatt tõid ke'nnvânji da čiõlggsânji. Miõttlõs da äjšmõ'tti vuârrvaaiktõõzzin tuârjeet pärna jii'jjes identitee'tt da jiõččtâabd ouddnummuž.

Kulttuurlaž määngnallšemvuõtt da Ķiõlltie'ttemvuõtt

Ouddpeâmm lij vue'ssen kulttuurlânji mottjerei da määnghämmsaž õhttsažkâ'ddest. Kulttuurlaž määngnallšemvuõđ vuei'net viõkkväärran. Õutstõõzzâst vuâmmšet, što vuõiggâdvuõtt jii'jjes Ķiõ'le, kulttuure, âskldõ'kke da Ķiõčcmõ'sše lij vuâđdvuõiggâdvuõtt. Ouddpeâmmast uu'det äärv da äu'kķeet määngnallšem kulttuurää'rb da meersažkiõlid di õutstõõzz da pirrõõzz kulttuurlaž, Ķiõl'laž da Ķiõčcmõõžž meâldlaž määnghämmsažvuõđ. Tât oudald tuâjjlažkâ'ddest teâđ kulttuurin da Ķiõčcmõõžžin di täaid vuei'nned da fi'ttjed aa'sšid määnggan vuei'nnemkuu'lmest da jäälõõttâd nuu'bb ooummu sâjja. Jee'resnallšem ju'rddem- da toi'mmjemnaa'lin sagstõõlât oudârra põõrgee'l da raajât še odđ naa'lid toi'mmjed õõutsââ'jest. Seâmmast oou'deet kulttuurlânji Ķeäll'jeei ouddnummuž.

Ķiõl teâđsteei ouddpeâmmast teâđstet, što Ķiõl lie â'ldd pâi da juõ'kk â'rnn. Tuâjjlažkâ'dd fi'ttai Ķiõl kõskksaž miârktõõzz pärnai ouddnummšest da mättjummsšest, vuârrvaaiktõõzzâst da õhttsažtuâjast di identitee'tti šõddmõõžžâst da õhttsažkâdda kuullmõõžžâst. Määngkiõllsažvuõđ kuâsttjee'jen tuejjummuš tuârjad pärnai ouddnummuž kulttuurlânji määngnallšem maai'lmest. Tuâjjlažkâ'ddest âlgg teâđsted, što sij lie pärnaid Ķiõl'laž mallân, da Ķiiddted vuâmmšummuž jii'jjes Ķiõllâânmõ'sše. Tuâjjlažkâ'dd sme'llkât pärnaid ââ'nned Ķiõl määngpeällsânji. Pärnai Ķiõl'laž vue'lğgẽmsõõ'jid vää'ldet lokku, da si'jjid uu'det ääi'j da vuei'ttemvuõdid vaajtõõlli Ķiõllâ'nnem paai'kid.

Pue'rrvââjjam, staaivuõtt da Ķeäll'jeei jie'llemnää'll

Ouddpeâmmast uu'det äärv tiõrvvsallaš, staaulaž da liikkummuž se'st õõ'nni jie'llemnaa'lid. Ouddpeâmm õutstõõzzâst liikkât määngpeällsânji se'st da âlggan di vie'ltet kuu'kk pi'stti ištmmõõžž. Pärnai pue'rrvââjjmõõžž oou'deet uu'dee'l vuei'ttemvuõđ peei'v ääi'j räühlummsa da vuõngu di ta'rjje'e'l määngpeällsaž, tiõrvvsallaš da ri'jtteei porrmõõžž. Toi'mmjemkulttuur oou'dummsšest vää'ldet lokku õutstõõzz vuei'ttemvuõđ toi'mmjed Ķirrsâ'ttem da aa'sšid vuâjjnummuž oou'deei pirrõõzzâst. Čiõlgg da plaanmallaš, leâša soojlõs peei'v oou'dee pue'rrvââjjam.

Ouddpeâmmast ââ'net huõl obb õutstõõzz fyyslaž, psyykklâž da sosiaal'laž staaivuõđâst. Pärna âlgg suejjeed viõkkvää'ldest, Ķeeu'summšest da jee'res heâmmummšest⁹⁰. Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad lâddmõõžž tøn taarbseen. Ouddpeâmmast jeät siânnu Ķeeu'summuž, viõkkvää'ld jeät-ga heâmmummuž. Ķeeu'summuž vuâmmšet, tõõzz kâssjõõđât da tøn cõõggât

⁹⁰ Ouddpeâmmllää'kk 10 §

teâdstee'l da plaan mie'ldd ouddnee'l vue'ssen toi'mmjemkulttuur oudâsviikkimõõžžâst. Vääžnai ķeeu'summuž ouddķiõ'tte cõggmest lij tuârjjeed päänai verddsažkõskkvuõđid da õutstõõzz pue'rrvââjjam. Tuâjjlažkââ'ddest lij kõskksaž rool päänai sosiaal'laž da emotionaal'laž silttõõzzi harjttõõllmõõžž da ouddnummuž tuârjjummšest. Päänai vui'm mättõõlât vuei'nned da čâu'dded risttreeidaid oudârra põõrgee'l. Heâmmeem-, ķeeu'seem- le'be viõkkvâ'lddpaai'kin sagstõõlât päänai huõltee'jivui'm da oozžât õõutsââ'jest čâuddmõõžžid. Staanvuõđ õou'dummsa kooll še paa'rti plaanmallaš cõggmõš da seu'rrjummuš, staanvuõttpeâmm di paai'kin da neävvain huõl âânnmõš. Ouddpeâmm oudald toi'mmjeei da čõnnõõttâm staanvuõđ jââ'dtummuž di staanvuõttaa'ššid vaaldšeei tuâjjlažkââ'dd.

Puk toi'mmjummšest vää'ldet lokku ekolooglânji, sosiaal'lânji, kulttuurlânji da tällõõzz peä'lest ķeäll'jeei jie'llemnää'l viält'te'mesvuõđ. Aarg va'lljummsin da tääimaivui'm puu'tet õlmmasa vasttõõzzlaž šiõhtlõõttmõõžž luõttu da pirrõ'sse. Ouddpeâmmast õou'deet neävvai da sõõ'ji õhttsaž âânnmõõžž, toolkvažvuõđ, šeä'sttelvuõđ, teevmõõžž da o'ddest âânnmõõžž.

3.2 Ouddpeâmm mättjempirrõõzz

Ouddpeâmmast täävtõssân lij ainsmä'tted oudârra viikki, mättjummuž õou'deei, inklusiivlaž, tiõrvvsallaš da staanlaž di cõgldõõzzte'mes mättjempirrõõzz⁹¹. Mättjempirrõõzzivui'm juu'rdet sõõ'jid, paai'kid, õutstõõzzid, naa'lid, neävvaid da tarbbsid, kook tuârjje päänai ouddnummuž, mättjummuž da vuârvaaiaktõõzz. Mättjempirrõõzz fi'tjõs âânn se'st ouddpeâmmast jeä'rbi mie'ldd fyyslaž, psyykklâž da sosiaal'laž vuälladvuõđ. Mättjempirrõõzzid õou'deet nu'tt, što ouddpiõmmu pijjum täävtõõzzid vuei'tet vuällad, da što tõk tuârjje päänai tiõrvâs jiõččtââbd di sosiaal'laž da mättjummuž tääidai ouddnummuž. Ergonomia, ekolooglažvuõđ, ruä'ssvõsvuõđ da cõõggte'mesvuõtt di sõõ'ji čuõv da akustikk, põrttââim täâ'zz da puu'ttesvuõđ vää'ldet lokku mättjempirrõõzzid raajeen da oudâs viiggeen.

Mättjempirrõõzzid plaanât da raajât õõutsââ'jest päänai vui'm. Tõk â'lğge tuârjjeed päänai luândlaž teätthaal da mättjemhaal di õhjeed siõ'rre, fyyslaž aktiivlažvuõ'tte, tu'tķķummša di čeäppõõzzlaž õlmmummša da aiccmõ'sše. Päänain âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tķķeed maai'lm puki aaceezvui'm da õbb vaardineez. Mättjempirrõõzz ta'rjje päänai va'lljeemvâär miõllsaž tuejjummša, määngpeällsaž da hoõdin liikummša, siõrid da speällaid di rääuhlõs âârmõ'sše da vuõņņu. Päänai jurddi, siõr da sij tuejjeem tuâj kuâsttje mättjempirrõõzzin.

Mättjempirrõõzzin vuei'tet viikkâd čõõđ määngnallšem pedagooglaž toi'mmjummuž da tõk mottje taarb mie'ldd. Tuâjjlažkââ'dd âlgg vâ'ldded lokku päänai miõl ķie'ssi aa'ššid, jii'jjesnallšem tääidaid da taarbid di ouddpeâmm čõõđ viikkimõõžž vuâđđjurddjid (lââkk 4). Ouddpeâmm mättjempirrõõzzin toi'mmjet soojjen jee'res šoora jooukin, koin juõ'ķķ õutstõõzz vuâzzlast lij vuei'ttemvuõtt vuâssõõttâd toi'mmjummša da vuârvaaiaktõ'sse. Toi'mmjummuš pedagooglânji meä'rmeâldlaž jooukin õou'dad päänai da tuâjjlažkââ'dd aa'ššid vuâjnummuž di päänast vuõ'lğgi toi'mmjummuž.

⁹¹ Ouddpeâmmlläâ'ķķ 3 § 1 mome'ntt 2 päi'ķķ da 10 §

Õhtsažuâj jee' res toi' mmjemnääl vie' kkte šõddted staanlaž, jeärrsid ciistâst õõ' nni da õhtsažvasttõzzlaž mättjempirrõzz. Staanlaž toobdâlpirrõzzâst jee' resnallšem tobddji čuâ'jtummša lij lå'pp da tuâjjlažkâ' dd vie' kkat pärnaid tobddji õlmmummšest da tõi jiõčšiottoõllmõžžâst. Pärnaid sme' llkâ' ttet kõõččâd, da pärnai kõõččmõžžid va' stteet.

Mättjempirrõzzid plaanât da ouu' deet nu' tt, što tõk ravvee õõutverddsazvuõd da soogpie' li tää' ssäär. Tât vuei' tlvâst ä' rbbvuõdlaž soogpie' llstereotypiai muârmõžž. Mättjempirrõzzin ouu' deet pärnai kiõl' laž ouddnummuž da kiõlltie' ttemvuõd di puu' tet kuâstjee' jen kulttuurlaž määngnallšemvuõd.

Luât di šeellj, siõrrke' dd da jee' res rajjum pirrõzz lie še ouddpeâmm mättjempirrõssân. Tõk ta' rjee kiõččlâsttmõžžid, materiaalid da määngpeällsaž paai' kid siõ' rre da tu' tkkummša. Tõid äu' kkeet liikkeem- da luâtjeä' lstõžzi da mättjempäi' kken.

Pärnai vužžamnalla da ââ' nmest â' lğge lee' d nokk määngpeällsaž, ââ' kktää' zz meâldlaž, pedagooglaž da staanlaž siõrr- da toi' mmjemneäv, da tõiin âlgg vä' ldded lokku pärnai jii' jjesnallšem tuärj taarbid da miõl kie' ssi aa' ššid. Teknologia lij vue' ssen määngpeällsaž da pärnai mie' ldd va' lddi mättjempirrõzzâst. Ouddpeâmmast ââ' net digitaal' laž neävvaid, suâvldõžžid da pirrõžžid mie' rmeâldlaž naa' lin. Pärnai jii' jjez digitaal' laž aparattid, siõrid da jee' res neävvaid ââ' net ouddpeâmm jä' rjsteei meä' rtõõllâm naa' lin da tõi âânnmõžžâst suâvât huõltee' jivui' m.

Õhtsažuâj jee' res toi' mmjee' jivui' m nu' tt fyyslaž ko še virtuaal' laž kõ' ll' jummuž ouddmiârkkân ke' rjppõ' rte, museo' je, kulttuurä' rbbpaai' kid, konsee' rtid, teatteera da huõltee' ji tuâjjpaai' kid regsmâ' tte pärnai mättjempirrõžžid. Mättjempirrõžžid plaanmõš ta' rjjad še luândlaž õhtsažuâjvuei' ttemvuõd tuâjjlažkâ' dd da huõltee' ji kõ' skke.

3.3 Õhtsažuâj ouddpeâmmast

Õhtsažuâjain ouu' deet ouddpeâmm täävtõžžid di ouddpeâmm vue' kksõs pedagooglaž toi' mmjummuž. Vasttõs õhtsažuâj teâuddjummušest da plaanmallašvuõdâst lij ouddpeâmm jä' rjstee' jin⁹².

Huõltee' jivui' m tuejjuum õhtsažuâj

Huõltee' jivui' m tuejjuum õhtsažuâjain lij tää' rkes miârktõs ouddpeâmmast⁹³. Õhtsažuâj täävtõssân lij huõltee' ji da tuâjjlažkâ' dd õhtsaž čõnnõõttmõš pärnai tiõrvâs da staanlaž šõddmõžž, ouddnummuž da mättjummuž ouu' dummša. Na' ddjõž raajmõš di tää' ssärvvsaž vuârrvaiktõs da kõskknaž ciistâst âânnmõš tuärjee peâmmamõhtsažuâj.

⁹² Ouddpeâmm lää' k 7 §

⁹³ Ouddpeâmm lää' k 3 § 1 mome' ntt 10 päi' k

Peâmmamtuõjju õhtneei äärvain, täävtõõzzin da vasttõõzzin sagstõõlât nu'tt tuâjjlažkää'dd kõõsk ko še huõltee'jivui'm. Õhttsažtuâjj šâdd vuârrvaaiktõõzzâst da oudald ouddpeâmm tuâjjlažkää'ddest alttee'esvuõđ da aktiivlažvuõđ. Õhttsažtuâjjast vää'ldet lokku piârri määngnallšemvuõđ, päärnai jii'jesnallšem taarbid di huõlteeivuõ'tte da puârrazvuõ'tte õhtneei kõõčmõõžžid. Taarb mie'ldd sagstõõllmõõžžin ââ'net tuulk kuhttu peâl fi'tjummuž ainsmâ'ttem diõtt⁹⁴.

Õhttsažtuâjj šâdd jee'resnallšem tuâjjain da haa'min päärna ouddpeâmm ääi'j. Päärnai juõ'kkpeivvsaz šõddmõõžžid da kiõččlâsttmõõžžid jue'jjet huõltee'jivui'm. Äjšmõ'tti da päärna ouddnummuž da mättjummuž positiivlânji kovveei saagg lie kaallšõs ää'sš. Huõlteei da tuâjjlažkää'dd vuâmmšõõzz da sagstõõllmõõžž päärna peei'vest rä'jje vuâd päärna obbvâlddsaz pue'rrvâjjam staa'nõ'sše.

Õhttsažtuâj miârktõs lij samai vääžnai aainâs se'rddempooddin, mâ'te päärna altteen ouddpeâmmast da ouddpeâmm äiggasaz serddmõõžžin, päärna vaajteen pei'vvpäi'k le'be altteen ouddmätt'tõõzz. Õhttsaž sagstõõllmõõžžâst lij jeä'rab tuâjj päärna ouddpeâmmplan raajeen (lâakk 1.3). Õhttsažtuâj miârktõs huõltee'jin pâjjan päärna tuârj plaaneen da čõõđ viikkmen (lâakk 5). Na'ddjemnellšem toobdâlm vuei'tlvâstt huõlteei da tuâjjlažkää'dd kõskksaz õhttsažtuâj še vâ'žžlõs paai'kin, ouddmiârkkân huõl šõõddeen päärna pue'rrvâjjmest.

Päärnai huõltee'jin âlgg lee'd vuei'ttemvuõtt vuâssõõttâd ouddpeâmm toi'mmjummuž da peâmmamtuâj täävtõõzzi plaanummša da ouu'dummuš õõutsââ'jest tuâjjlažkoo'ddin da päärnaivui'm. Huõltee'jivui'm tuejjuum õhttsažtuâjjast äü'kkeet teât- da saaggtemteknologia. Õhttsažtuâjj vuâitt tuârjjeed še huõltee'ji kõskksaz vuârrvaaiktõõzz. Huõltee'ji säimmõõttmõš da õhttsaž toi'mmjummuš jee'resnallšem šõddmõõžžin nâânad õhttsallašvuõđ da oudd tuârj tuâjjlažkää'dd tuõjju.

Õhttsažtuâjj jee'res toi'mmjee'jivui'm

Õhttsažtuâj täävtõõssân lij ainsmâ'tted vue'kkšõs ouddpeâmm čõõđ viikkmõõžž da ouu'dummuž. Ouddpeâmmilää'jj mie'ldd kâ'dd âlgg ouddpeâmm jä'rjste'mmen toi'mmjed määngsuârggsaz õhttsažtuâjjast da raajjad taarbšum õhttsažtuâjjraajjsid⁹⁵. Privatt kääzzkõspuu't'teei âlgg taarb mie'ldd toi'mmjed määngsuârggsaz õhttsažtuâjjast⁹⁶.

Ouddpeâmm õhttsažtuâjjkuõi'mivui'm juu'rdet pukid tõid vooudlaž da pääiklaž toi'mmjee'jid, kooivui'm ouddpeâmmast lij luândlaž tuejjeed õhttsažtuâj. Õhttsažtuâjj ouddmiârkkân jee'res mätt'tõõzzâst, liikummšest da kulttuurâst va'stteei toi'mmjee'jivui'm da jee'res â'lddpirrõõzz toi'mmjee'jivui'm lââ'zzat mättjempirrõõzzi määngpeallsazvuõđ da tuârjjad ouddpeâmm täävtõõzzid. Jee'res ouddpeâmm õhttsažtuâjjkuei'm lie ouddmiârkkân sie'br, kiõčmõšõutstõõzz mâ'te seä'brkää'dd, paa'les di porrmõš- da čiistâmkääzzkõõzz.

⁹⁴ Kiõll-lää'kk (423/2003) 18 § da âlggjänamneklää'kk (301/2014) 203 §

⁹⁵ Ouddpeâmmilää'kk 7 da 22 §

⁹⁶ Ouddpeâmmilää'kk 7 §

Kåâ'dd ouddpeâmm da tøn vuu'dest toi'mmjeei privatt ouddpeâmmkääzzkõõzzi puu't'tee'ji di koo'ddi kõskksaž õhttsažtuâjj da tøn ouu'dummuš lie vääžnai. Ouddpeâmm jä'rsteei vuäi'tte ouu'deed toi'mmjummšeez õhttsažtuâjjast õllškoouli-, mättstroi'ttli-, tu'tkķeemstroi'ttli- da ve'rğgnii'kkivui'm.

Ouddpeâmmast tuejjeet õhttsažtuâj še päärnaivuâpstõõgg ämmatnii'kkivui'm, päärnaisuõjjlummsin di jee'res tiõrvâsvuõttuâl da sosiaalkääzzkõõzzi toi'mmjee'jivui'm. Õhttsažtuâj miârktõs pâjjan, ko täin toi'mmjee'jin ķeä'st-ne šâdd huõll päärna ouddnummšest le'be pue'rrvââjjmest le'be ko päärna tuärj plaanât da jä'rstet. Veiddsõs tiõrvâsvuõtt-ta'rkstummša sii'skââ'ttet ouddpeâmm tuâjjlažkåâ'dd ärvvlõõzz vue'll škooulekksa päärna pi'rğğummšest da pue'rrvââjjmest ouddpeâmmast huõlteei ķeerjlaž miâsttmõõžžin. Ouddpeâmm tuâjjlažkåâ'dd u'vddem ärvvlõs lij tää'rķes vue'ssen päärna obbvâlddsaž šõddmõõžž, ouddnummuž da pue'rrvââjjam ärvvtõõllmõõžžâst di tuärj taarbi ääi'jeld a'lğgi vuâmmšummuž määngsuârggsaž õhttsažtuâjjast.⁹⁷

3.4 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst kovveet

- ouddpeâmm toi'mmjemkulttuur ouu'dummuž täävtõõzzid da čõõđ viikkmõõžž di ärvvtõõllmõõžž naa'lid
- inklusiivlaž toi'mmjemnaa'li ouu'dummuž da čõõđ viikkmõõžž
- ouddpeâmmast õnnum mättjempirrõõzzid di tõi ärvvtõõllma õhttnee'i naa'lid
- huõltee'jivui'm tuejjuum õhttsažtuâj täävtõõzzid da naa'lid
- määngsuârggsaž õhttsažtuâj täävtõõzzid, rajjsid da toi'mmjemnaa'lid
- jee'res õhttsažtuâjjhaa'mi ärvvtõõllmõõžž naa'lid
- mä'htt ķeeu'summuž, viõkkvää'ld da heâmmummuž cõõggât, mä'htt ķeeu'summša, viõkkvâldda da heâmmummsa kâssjõõđât da mä'htt tääimai teâuddjummuž seu'rrjet.

Ouddpeâmm jä'rsteei âann huõl, što juõ'kk ouddpeâmm taimmjuâggas vuäitt tää'rķted jii'jjes toi'mmjemkulttuu're da mättjempirrõõzzi ouu'dummsa õhttnee'i täävtõõzzid di õhttsažtuõjju õhttnee'i naa'lid. Tää'rķtummsid vuei'tet piijjâd pââjas pääiklaž plaa'ne ouddpeâmm jä'rsteei tu'mmstõõgg meâldlânji.

⁹⁷ Riikksuâvtõõzz asetõs vuâpstõktoi'mmjummšest, škooul- da mätt'tõõttâmtiõrvâsvuõttuâlâst di päärnai da nuõri cõggi njää'lm tiõrvâsvuõttuâlâst (338/2011) 7, 9 da 13 § di ouddpeâmmllää'kk 7 §

4. Ouddpeâmm pedagogaļž toi'mmjummuž plaanmõš da čõõđ viikkmõš

4.1 Raam pedagogaļž toi'mmjummšest

Ouddpeâmm pedagogaļž toi'mmjummuž da tøn čõõđ viikkmõžž kovvad obbvâlddsazvuõtt. Täävtõssân lij ouu'deed päärnai mättjummuž da pue'rrvââjjam di veiddsõs silttummuž (kovvõk 1). Pedagogaļž toi'mmjummuš šâdd päärnai da tuâjjlažkââ'dd kõskksaž vuârrvaaiktõõzzâst da õhttsaž toi'mmjummšest. Päärnai jiõčmâäinlaž, tuâjjlažkââ'dd da päärnai õõutsââ'jest ideâ'stem di tuâjjlažkââ'dd plaaneem toi'mmjummuš tiuddee kuei'meez. Ouddpeâmm pedagogaļž toi'mmjummuš mâânn čõõđ peâmm, mätt'tõõzz da hââid obbvõõđ.

Kovvõk 1. Ouddpeâmm raam pedagogaļž toi'mmjummšest

Täävtõõzz meâldlaž da inklusiivlaž toi'mmjummuž vuâđ rä'jje ärvv-vuâđđ (låâkk 2.4), mättjemfi'ttjõs (låâkk 2.5), tõid vuâđđõõvvi toi'mmjemkulttuur (låâkk 3) di määngpeällsa mättjempirrõõzz (låâkk 3.2), õhttsažtuâjj (låâkk 3.3), tuâjjnäâ'l (låâkk 4.3) da päärna tuârjj (låâkk 5). Päärnai miõl kie'ssi ää'sš da taarb di sij šõddâmpirrõ'sse õhttnei miârkteei ää'sš lie toi'mmjummuž plaanmõžž vue'lğgẽmsââ'jjen. Vue'lğgẽmsââ'jjen lie še låâggast 4.5 kovvuum mättjummuž sue'rj. Vue'kkšõs pedagogaļž toi'mmjummuž oudldõssân lij plaanmallaš

dokumentâsttmõš, ärvvtõõllmõš da ouu'dummuš (låågg 4.2 da 7). Veiddsõs silttummuž täävtõõzz ohjje peä'lsteez toi'mmjummuž plaanmõõžž (lååkk 2.7).

Pedagooglaž toi'mmjummuž täävtõõzzid da vuâdđjurddjid tää'rk̄tet pääiklaž ouddpeâmmplaanin. Täävtõõzzid tää'rk̄teen vää'ldet lokku ouddpeâmm jee'res toi'mmjemnaa'lid, tõi tuâjjlažkã'ddrajjâz da jee'res jii'jjesnallšemvuõđid. Pääiklaž ouddpeâmmplaan di päärnai ouddpeâmmplaan (lååkk 1.3) lie päärnažjoouk toi'mmjummuž plaanmõõžž vue'lğgẽmsââ'j. Toi'mmjummuž viiggât čõõđ nu'tt, što juõ'kk̄ päärnast lij vuõiggãdvuõtt ouddned mättjummušes'stes nu'tt, što ouddpeâmmast da ouddmätt'tõõzzâst šãdd päärnže miõllsaž juä'tkkem.

4.2 Pedagooglaž dokumentâsttmõš

Pedagooglaž dokumentâsttmõš lij ouddpeâmmast kõskksaž tuâjjmõõntõõllmõš plaanmõõžžâst, čõõđ viikkmõõžžâst, ärvvtõõllmõõžžâst da ouu'dummšest. Tõt lij juätkkjeei prose'ss, ko'st vuâmmšõõzz, dokumee'nt da tõi vuârrvaaiktõõzzâst šõddi tu'lkk̄kummuš rä'jje fi'ttjõõzz pedagooglaž toi'mmjummušest. Pedagooglaž dokumentâsttmõš vuei'tlvãstt päärnai da huõltee'ji vuãssõõttãm toi'mmjummuž ärvvtõõllma, plaanma da ouu'dummša.

Pedagooglaž dokumentâsttmõš puu'tat teãđ päärnai jie'llmest, ouddnummušest, miõlid kie'ssi aa'sšin, jorddmõõžžâst, mättjummušest da taarbin di päärnažjoouk toi'mmjummušest konkreetlaž da mäãngpeãllsaž naa'lin. Õhtnaž dokumee'nti, ouddmiãrkkãn snimldõõggi, pirstõõzzi le'be tuâjjlažkãã'dd vuâmmšem aa'sši, veãkka vuei'tet õõutsãã'jest päärnaivui'm tä'rk̄stõõllãd sij ouddnummuž da mättjummuž. Päärnai ju'n vuãžžam teãđ da täãid, miõl kie'ssi äã'sš da taarb puä'tte kuãstjee'jen pedagooglaž dokumentâsttmõõžž pääi'k̄ da lie toi'mmjummuž plaanmõõžž vuâdđ.

Plaanmallaš dokumentâsttmõõžž täävtõõssãn lij, što tuâjjlažkãã'dd mättai tobddãd jiõčč päärna, fi'ttjed päärnai kõõskid kuõi'mineez di joouk tuâjjlažkãã'dd da päärnai kõskksaž vuârrvaaiktõõzz luãnd. Pedagooglaž dokumentâsttmõõžž mie'rren lij viikkãd čõõđ ouddpeâmm päärnast vuõ'lğgjen. Dokumentâsttmõõžž veãkka vuãžžum teãdaid da fi'ttjõõzz äü'kk̄ket ouddmiãrkkãn tuâjjnaa'li, mättjempirrõõzzi, toi'mmjummuž täävtõõzzi, mõõntõõllmi da siiskõõzzi juätkkjeei mu'tstõõllmest päärnai miõl keãssmõõžž da taarbid va'stee'jen. Päärna ouddpeâmmplaan lij vue'ssen pedagooglaž dokumentâsttmõõžž prosee'ssest (lååkk 1.3). Plaanmallaš pedagooglaž dokumentâsttmõõžž taarbšet še tuãrj, koon uu'det päärnže, taarbi ärvvtõõllmõõžžâst (lååkk 5).

Kuu'kk̄kab äi'ğgkõõskãst norrum dokumee'nt lie tää'rkes vue'ssen pedagooglaž toi'mmjummuž ärvvtõõllmõõžžâst, tuâjjlažkãã'dd toi'mmjummuž jiõččãrvvtõõllmõõžžâst (lååkk 7.1) di toi'mmjemkulttuur oudãs viikkmõõžžâst.

4.3 Mäãngpeãllsaž tuâjjnãã'l

Tuâjjnaa'li va'lljummuž ohjje ouddpiõmmu pijjum tuãj da täävtõõzz di päärnai äã'kk̄, taarb, ouddõõzz da miõl kie'ssi äã'sš. Tããimlaž di kreevsõsvuõđ da vuãssãdvuõđ ouu'deei tuâjjnãã'l lie

päärnaid luândlaž mättjemnääl. Näkam lie ouddmiârkkân pärnai jiöččmääinlaž da ohjjuum siörr, tu'tkkummuš, liikkummuš di čeäppöõzzlaž kiöččlâsttmõš da õlmmummuš. Digitaal'laž neävvaidd, suävldõõzzid da pirrõõzzid äü'kkeet toi'mmjummušest. Määngpeällsaž tuâjjnääl lie nu'tt mättjummuš neävva ko mättõõllmõõžž päi'kk. Tãn diött lij tä'rkk, što tuâjjlažkâ'dd ohjjad pärnaid kiččlõddâd da ââ'nned jee'resnallšem tuâjjnaal'id jee'res šoora jooukin di jiöččines. Tuâj mie'ldd pärnaid sme'llkââ'ttet kõõjjeed da õõmtõõššâd di smiõttâd da čâu'dded čuõlmpaai'kid õõutsââ'jest.

Tuâjjlažkââ'ddest oudldet ämmat-täaid da hie'rkesvuõđ vuâmmšed jee'res vuõ'jji pedagooglaž vuei'ttemvuõđid. Tât kuâsttai jeä'rbi mie'ldd täiddan aiccâd pärnai alttõõzzid da tobddjid di mu'tted da ohjjeed jii'jjes toi'mmjummuš tõi meâldlânji. Pärnai alttõõzz vuäi'tte lee'd vaardâst vuõ'lğgi da sää'ntee'm, nu'tt-ba tõi fi'ttjummuš da tõid va'stummuš oudlde tuâjjlažkââ'ddest sensitiivlaž â'lddâarmõõžž da pärna puârast tobddmõõžž.

Pärna vuässâ'tte tuâjjnaal'i plaanummša da va'lljummuša jii'jjez oudldõõzzi meâldlânji. Päärnain älgg lee'd vuei'ttemvuõtt tu'tkkee maai'lm puki aiceezvui'm da obb vaardineez di kiččlõddâd jee'resnallšem tuâjjnaal'id. Tuâjjnaal'i vaajtõõlli âânnmõš ta'rjjad jee'res äksaid da jee'res naa'livui'm mättjeei pärnaid kiöččlâsttmõõžžid. Määngpeällsaž tuâjjnääl oudlde määngpeällsaž mättjempirrõõzzid. Tuâjjnaal'i ââ'nnmest äü'kkeet tuâjjlažkââ'dd da pärnai siltummuš di kiččlõddâd da ouu'deet odđ tuâjjnaal'id.

4.4 Siörr ouddnummuš, mättjummuš da pue'rrvââjjam käivvan

Siörr lij kõskksaž toi'mmjemnääl ouddpeâmmast. Ouddpeâmm tuâjjan lij ta'rjjeed pukid pärnaid vuei'ttemvuõđid jee'resnallšem siörid. Siörr ouu'dad pärna ouddnummuš, mättjummuš da pue'rrvââjjam. Siörrâst pärnaž mättai, leâša pärnže jiöccses siörr ij leäkku teâdsteel mättjummuš neävva pe'ce nääl lee'd da jie'lled di häameed maai'lm. Kiöččlâsttmõõžž, kook čâu'ne pärnain tobddjid, teätthaal da miõl keässmõõžž, valmšte siõ'rre.

Pärnže siörr miârktõs šâdd siörrâst jijstes. Siörr oudd pärnaid räamm da pue'rmiõl. Siörrmen pärna lie aktiivla toi'mmjeei: sij lõdšte da tu'tkkee pirrõõtti maai'lm, čâ'ne sosiaal'laž kõõskid di ou'dde miârktõõzzid kiöččlâsttmõõžžeez. Siörrâst pärna rä'jje fi'ttjõõzz jijsteez da jee'res oummin. Siörrmen pärna nu'tt jeuzža ko še rä'jje odđ da mo'tte vuei'nnmeez. Seämmast sij rä'jje maall da te'stje niõglmeez da tuõivvjeez. Miõllke'rdem vuei'tlvâstt tõn, što pärna vuäi'tte kiččlõddâd jee'resnallšem roolid da ideaid, koid sij muđoi jie vuäitče viikkâd čõõđ. Siörrmen pärna vuäi'tte kiõtt tõõllâd jiöccseez vai'gges kiöččlâsttmõõžžid. Siörrâst lij staañlaž kiččlõddâd, põrggâd da tuejjeed puästtad.

Siörrâst õhttâ'vve kõskksaž mättjummuš ouu'deei elemee'nt: älsšaivuõtt, õõutsââ'jest tuejjummuš da jii'jjes täaidai kõõččmõõžž vuâlla piiijmõš. Siörr ouddan da vuäžž jee'res haa'mid kiöččlâsttmõõžžid nârrjeen. Tuâjjlažkââ'dd da pärnai di pärnai kõskknaž vuârrvaaktõs rä'jje vuâd ju'rddem da kiõl ouddnummuša di ouddnee siörrâmtäaidaid. Pärna vuâmmšâ'tte, kiččlâ'dde da mättje õutstõõzz vuâkkõõzzid siörrâst. Jooukâst siörrmen pärna mättje šiõttõõllâd tobddjeez da tättmõõžžâz di

vä'ldded lokku jeârssi vueil'nemkuu'lmid. Ôhttsallašvuott lâssan siõr päai'k da nâanad miõttlõs toobdâimmõõzz.

Siõrr lij ouddpeâmm kõskksaž tuâjjnää'll. Pedagooglaž toi'mmjummšest vueil'tet siõr juõn ooudâs viikkõõžžâst da siõrrmaai'lmi raajmõõžžâst õhtteed ouddmiârkkân draama, improvisaatio le'be mainnsid. Tuâjjlažkâ'dd âlgg teâdsted vuâjjnam tu'tkkummuž, spontaan kreevsõs õlmmumuž di hooddlaž liikkeem- da heibbamsiõri miârktõõzz pärnai pue'rrvââjjma da mättjummša. Jee'res šõddmõõžžid vuâitt regsmâ'tted siõrrmiõlin. Lökkõõzz, sää'nnsiõr, laulli da õhttsaž hää'skõõttmõš nâanee miõttlõs toobdâlm, kââ'tt tuârjjad mättjumuž da pue'rrvââjjam.

Tuâjjlažkâ'dd tuâjjan lij staanâd siõr oudldõõzzid inklusiivlaž vuâddjurddji meâldlânji, ohjjeed siõr šiõttlânji da ââ'nned huõl tõ'st, što juõ'kk pärnast lij vueil'ttemvuott lee'd vuâzzli'žžen õhttsaž siõrin jii'jjes täaidai da vaalmâšvuõdi meâldlânji. Tuâjjlažkâ'dd âlgg plaan da täävtõõzzi mie'ldd ouddnee'l tuârjjeed pärnai siõr ouddnummuž di ohjjeed tõn, ju'n-a siõr åalgpeä'lnn le'be jiõcc mie'ldd siõree'l. Tuâjjlažkâ'dd fyyslaž da psyykklaž â'lddâarmõš tuârjjad pärnai kõskksaž vuârrvaiktõõzz da câgg risttreiddpaii'ki šõddmõõžž.

Tuâjjlažkâ'dd âlgg tä'rkkõõllâd da dokumentâ'sted pärnai siõr. Siõr tä'rkkõõllmõš lââ'zzat tuâjjlažkâ'dd fi'ttjõõzz pärnai jorddmõõžžâst da sij miõl kie'ssi aa'sšin di sij tobddjin da kiõççlâsttmõõžžin. Vuâmmšum aa'sšid ââ'net siõr da jee'res toi'mmjumuž plaanummšest da ohjjummšest. Tuâjjlažkâ'ddest oudldet hie'rkesvuõd da ämmat-täaid di soogpie'llsensitiivlažvuõd aiccâd pärnai siõrralttõõzzid da va'steed tõid šiõttlõs naa'lin.

Kuu'kk pi'stti siõ'rre taarbšet ääi'j, rääh da sââ'j di šiõttlõs da pärnai vuâžžmest åarraai siõrrneävvaaid da materiaaid. Mättjempirrõõzz â'lğge soojjâd siõri mie'ldd, ko siõr jie pâi põõžž päi'ksteez tõid nõõmtum sõõ'jin.

Pärnai kulttuur da pärnaid jurddum media tobddmõš vie'kkat tuâjjlažkâ'dd fi'ttjed pärnai siõrid. Še jee'resnallšem speäll di digitaal'laž neävva da suâvldõõzz ta'rjjeed tõid mäângnallšem vueil'ttemvuõdid. Siõ'rre äjšmõ'tti mättjempirrõõzzâst räâ'ves ooumaž lij še mättjeei. Tuâjjlažkâ'dd sagstâäll siõr miârktõõzzâst da pärnai siõrin vuâmmšum aa'sšin huõltee'jivui'm. Täi naa'livui'm vueil'tet oou'deed siõri juâtkkjumuž päai'kest le'be ouddpeâmmast.

4.5 Mättjumuž sue'rij

Mättjumuž sue'rij kovvee ouddpeâmm pedagooglaž toi'mmjumuž kõskksaž täävtõõzzid da siiskõõzzid. Tõk ohjjeed tuâjjlažkâ'dd mäângpeällsaž da pedagooglaž toi'mmjumuž plaanummšest da çõõd viikkõõžžâst õoutsââ'jest pärnavui'm. Pärnain lij vuõiggâdvuott vuâžžad mäângpeällsaž kiõççlâsttmõõžžid mättjumuž jee'res suõ'rjin. Mättjemsue'rij jie leäkku jeä'rben çõõd vikkum, nuu'bbineez pââd obbvuoð, pe'ce tõi ä'sšvuu'did õhtteet da suâvldet pärnai miõl

Ķeâssmõõžž da silttummuž meâldlânji. Mättjummuž sue'rij lie juõkkum ouddmätt'templaan vuâdai⁹⁸ meâldlânji vittân obbvuõttân:

- Ķiõli ree'ğges maai'lm
- Määng hää'm õlmmummšest
- Mon da mij õutstõs
- Tu'tkkääm da toi'mmjam muu pirrõõzzâst
- Šõõddam, liikkääm da ouddnam.

Mättjummuž suõ'rijid õhtteei da suâvldeei pedagooglaž toi'mmjummuš vuei'tlvâstt aa'sši da eettmõõžži veidsõs tä'rkstõõllmõõžž da tu'tkkummuž. Päärnai miõl kie'ssi ää'sš da kõõčcmõõžž lie toi'mmjummuž kõskksaž vue'lggemsââ'jj. Ä'sšvuu'd vuâi'tte pue'tted ouddmiârkkân siõrin, mainnsin, reeisain le'be spontaanlaž vuârvaaiktõspaai'kin päärnai da tuâjjlažkää'dd kõõsk le'be päärnai kõskksaž vuârvaaiktõõzzâst. Nää'll, koin mättjummuž suõ'rji täävtõõzzid Ķiõtt'tõõlât, vaajtââll va'lljuum ä'sšvuu'di, paai'ki da päärnai mättjummuž mie'ldd. Tuâjjlažkää'dd tuâjjan lij ainsmâ'tted, što pedagooglaž toi'mmjummuš ouu'dad jee'res âkksaž päärnai ouddnummuž da mättjummuž.

Ķiõli ree'ğges maai'lm

Ouddpeâmm tuâjjan lij ravveed päärnai **Ķiõl'laž tääidai** da **vaalmâšvuõdi** di **Ķiõl'laž identitee'tti** ouddnummuž. Ouddpeâmmast ravveet päärnai teâtthaal da miõl Ķeâssmõõžž Ķiõli, tee'ksti da kulttuuri ârra. Ķiõl ouddnummuž tuârjjummuš õhttan päärna mäנגglookkâmääid ouddnummša (lääkk 2.7). Lää'ssen tõt lij õhttvuõdâst jeä'rbi mie'ldd päärnai kulttuurlaž silttummuš da vuârvaaiktõ'sse õhttnee veidsõs silttummuš. Ouddnee Ķiõl'la tääid ää'vee päärnai odđ vaaiktummuž naa'lid, vuei'ttemvuõdidi vuâssadvuõ'tte da aktiivlaž toi'mmjeeivuõ'tte.

Ķiõll lij päärnai nu'tt mättjummuž mie'rr ko še neävv. Tõn veäkka päärnaž vâldd huõdđu jee'resnallšem vuõ'jjid da aa'sšid di toi'mmai vuârvaaiktõõzzâst jeârsviuim, õlmmad jii'jjes da ha'ņkkad teâd. Määngpeällsaž ouddpeâmm Ķiõllpirrõs di õhttsažtuâjj huõltee'jivui'm tuârjjad päärnai Ķiõl'laž ouddnummuž. Ouddpeâmmast päärnai uu'det äjšmõ'tti da meä'rmeâldlaž maacctõõžž sij Ķiõllââ'nem- da vuârvaaiktemtääidai pirr.

Ouddpeâmmast tuârjjeet juõ'kk päärna mätt'temĶiõl tääidai ouddnummuž. Peâmmast da mätt'tõõzzâst vää'ldet lokku, što päärna šâ'dde jee'resnallšem Ķiõl'laž pirrõõzzin da što sij vuâi'tte seâmma ääi'j mättjed määngaid jee'res Ķiõlid. Piârri nää'l ââ'nned Ķiõl da lee'd vuârvaaiktõõzzâst vaajtâ'le, da piârjin vuei'tet mainsted määngaid Ķiõlid. Ķiõl'laž da kulttuurlaž määngnallšemvuõd tuejjeet ouddpeâmmast kuâstjee'jen õhttsažtuâjast huõltee'jivui'm. Tât peä'lstes tuârjjad päärnai Ķiõl'laž identitee'tti ouddnummuž. Ķiõ'le da kulttuu're õhttneei tää'rkteei vuei'nnemkuu'lmid ouddpeâmmast Ķiõtt'tõõlât låaggast 4.6.

⁹⁸ Ouddmätt'tõõžž mätt'templaan vuâd 2014

Ķiõl mättjummuž peä'lnn lij tä'rkk teâdsted, što seâmma âkksa päärna vuäi'tte lee'd jee'res pooddin Ķiõl ouddnummuž jee'res suõ'rjin. **Ķiõl'la identitee'tt ouddne**, ko päärnaid ohjjeet da tuärjjeet Ķiõl'laž tääidai da vaalmâšvuõđi kõskksaž vue'ss-suõ'rjin.

Kovvõk 2. Päärnai Ķiõl ouddnummuž kõskksa vue'ss-sue'ryj ouddpeâmmast

Vuârrvaiktemtääidai ouddnummuž peä'lnn päärna Ķiõččlâsttmõõžž tõ'st, što sij šâ'dde kullum, da tõ'st, što sij alttõõzzid va'stteet, lie tää'rkes ää'sš. Tuâjjlažkää'dd sensitiivlažvuõtt da reagâsttmõš še päärna non-verbaal'laž saaggid lij kõskksaž sââ'jest. Vuârrvaiktemtääidai ouddnummuž tuärjjeet äjšmââ'ttee'l päärnaid kommunikâ'stted jee'res päärnaivui'm da tuâjjlažkoo'ddin.

Päärnai **Ķiõl fi'ttjummuž tääidaid** tuärjjeet ree'ğges Ķiõl'laž maall u'vddem veäkka. Meä'rmeâldlaž saa'ni ouddmõš toi'mmjummuš da sagstõõllmõš tuärjjeet päärna sää'nnree'ğgesvuõđ ouddnummuž. Jee'resnallšem ouddpeâmm vuõ'jjin ââ'net kovvõõlli da tää'rkes Ķiõl. Taarb mie'ldd ââ'net koovid, tiingid da tuärjjesie'vvmid.

Päärnai **mainstummuž puu't'temtääidai** ouddnummuž seu'rrjet da ohjjeet. Päärnaid sme'llkââ'ttet mainsted jee'res vuõ'jjin nu'tt räâ'vesoummi ko še jee'res päärnaivui'm. Tât vie'kkat päärnaid ââ'nned da fi'ttjed mainstum Ķiõl. Päärnaivui'm kiiddtet siõmmnai siõmmnai vuâmmšummuž še jiõnnsuõ'mme da jiõnniâddu.

Päärnai **Ķiõl ââ'nnemtääidaid** ohjjeet da Ķiõl âânnmõõžž smiõttât õõutsââ'jest päärnaivui'm jee'res vuõ'jjin. Täävtõssân lij ääi'j da pääi'k teâdsteei Ķiõl ââ'nnem ravsummuš. Päärnaivui'm harjttõõlât mušttlummuž, čiõlgtummuž da mainstummuž vuârtõõllmõõžž. Tõn ool jeälõõttmõš, huumoor âânnmõš di kudd naa'li mättõõllmõš ravvee päärna Ķiõl ââ'nnemtääidaid. Tobdstõõttmõš jee'resnallšem tee'kstit tuärjjad Ķiõl ââ'nnemtääidai ouddnummuž da vie'kkat päärnaid vuâmmšed mainstum da kee'rjtum Ķiõl jeärtõõzzid.

Päärnai Ķiõl'laž õlmmummuš šâdd määngpeällsi'žžen, ko sij **Ķiõl'laž mošt** da **sää'nnree'ğgesvuõtt** veiddne. Tuâjjlažkää'dd tuâjjan lij teâdstee'l tuärjjeet tän ouddnummšest. Ķiõl'laž mošt ouddnummuž tuärjjeet ouddmiârkkân lakkõõzzi da laaulsiõri âânnmõš. Ķiõlin siõrtõõllmõš, nõõmmummuš di kovveei saa'ni âânnmõš ouu'dee päärna Ķiõl'laž mošt da sää'nnree'ğgesvuõđ ouddnummuž. Rääuhast mainstummuš da lookkmõš di mainnsi mušttlummuš ta'rjjeet vuei'ttemvuõđid smiõttâd saa'ni da tee'ksti miârktõõzzid da mättõõllâd ä'sšõhtvuõđin odđ fi'ttõõzzid.

Â'lddpirrõõzz jee'res kiõli tä'rkõõllmõš tuärjjad pärnai **kiõllteâdstõõzz ouddnummuž**.

Tuâjjlažkää'dd tuâjjan lij counnâd da lââ'zzted pärnai miõl keäsmõõžž njäälmlaž da kee'rjtem kiõl di siõmmnai siõmmnai še lookkâm da kee'rjtem ärra. Kiõl tä'rkõõllâm da tu'tkõõllâm veäkka viiggât pärnai miõl saa'ni miärktõõzzin kiõl haa'mid da rajjsid, mâ'te saa'nid, täävaid da jiõnnõõggid. Pärnaid sme'llkää'ttet kee'rjted da lookkâd siõrmiõ'lle.

Ouddpeâmmast ââ'net ree'gges da vaajtõõlli tee'kstit. Pärnaivui'm tobdstõõđât määngpeällsânji pärnaikeerjlažvuõ'tte. Pärnaid mainstet mainnsid, da si'jjid äjšmââ'ttet jiiij ho'hssjed tõiđ. Pärnai mainnsid, lokkõõzzid da säänlaž saaggid dokumentââ'stet. Mäנגglookkâmtääd tuärjjei ouddpeâmmast mainstumuž paaldâst ââ'net jeä'rbi mie'ldd visuaal'laž, auditiivlaž da audiovisuaal'laž saaggid di tee'kstit.

Mäנגg hää'm õlmmummšest

Ouddpeâmm tuâjjan lij täävtõõzzid põõrgee'l tuärjjeed pärnai **musiikklaž, koovlaž, kiõtt-tuâjlaž, säänlaž** di **vaardlaž õlmmumuž** ouddnummuž di tobdstâ'tted si'jjid jee'res čeäppõs-suõ'rjid da kulttuurärbba. Pärnai õlmmummša lij luândlaž obbvälddsažvuõtt da õlmmumuž jee'res haa'mi kreevsõs õhttõõllmõš. Čeäppõõzzlaž kiõččlâsttmõš da õlmmumuš oou'dee pärnai määtjemouddõõzzid, sosiaal'laž tääidaid da miõttlõs mon-koov di vaalmâšvuõđid fi'ttjed da lõđsted maai'lm sij pirr. Jorddmõõžž da määtjummuž tääid ouddne, ko pärnai tu'tkõõllâm, tu'lkkõõllâm da rä'jje miärktõõzzid jee'resnallšem õlmmumuž tääidaid harjjetõõlee'l. Odd ju'rdded da raajjad miõllkoovid lij kõskksaž äššen še pärnai eettlaž jorddmõõžž ouddnummša. Kulttuurärbba, čeäppõ'sse da õlmmumuž jee'res haa'mid tobdstõõttmõš ravvad pärnai silttummuž nu'tt mäנגglookkâmtääd ko vuässõõttmõõžž da vaiktumuž vue'ss-suõ'rjin.

Kulttuur lij tää'rkes vue'ssen pärnai identitee'ttest. Ouddpeâmmast pärnaid ta'rjjeet vuei'ttemvuõđid vuei'nned da kiõččlâ'stet määngpeällsânji čeäppõõzz da jee'res kulttuur. Čeäppõ'sse da kulttuure õhttnee kiõččlâsttmõõžž ravvee pärnai oodd määtjed, ââ'nned da puu't'ed kulttuur. Seâmmast pärnai määtje fi'ttjed čeäppõõzz da kulttuurää'rb miärktõõzz da äärv.

Jee'res hää'm õlmmummšest ta'rjjeed pärnaid kuânstid kiõččlâ'stet da häämeed maai'lm si'jjid säärntõõlli da äjšmõ'tti naa'lin. Čeäppõõzzlaž õlmmumuš ta'rjjad pärnaid motivõ'stti kuânstid vuâmšõõžž, tobdđi da kreevsõs jorddmõõžž kuâstjee'jen tuejjummuš. Õlmmumuž jee'res haa'mid tobdstõõđât määngai aaicivui'm jee'resnallšem tuâjjnaa'lid, määtjempirrõõzzid di â'lddpirrõõzz kulttuurta'rjõõzz äü'kken ââ'nee'l. Määtjempirrõõzzi esteettlažvuõtt, älsšaivuõtt, vuäžžmest äärrai määngpeällsaž neävv da materiaal di ri'jtjei ohjjumuš lie miärktei ää'sš õlmeemhaa'mid tobdstõõttmen.

Čeäppõspeâmm âânn se'st nu'tt spontaan ko še ouddkiõ'tte plaanum toi'mmjummuž. Õlmmumuž da määtjummuž prosee'ssin pâjjan kiččlummuš, tu'tkkumuš, tuejjumuž jee'res pooddi harjjetõõllmõš da tõi dokumentâsttmõš. Juõ'kk pärnai individuaal'laž õlmmumuž tuärjjeed da pärnai õhttsaž kreevsõs prosee'ssid uu'det nokk ääi'j da sââ'j. Tuâjjlažkää'dd, pärnai da õhttsažtuâjjkuõ'i mi spesiaalsilttummuž äü'kkumuš regsmâtt čeäppõspeâmm.

Ouddpeâmm **musiikklaž õlmmumuž** täävtõssân lij puu't'ed päärnaid musiikklaž kiõččlâsttmõõžžid di ravveed päärnai miõl keässmõõžž musiikk ärra da kõskkvuõđ musi'kke. Päärnaid ohjjeet jeä'lstõsnallšem kuvddlummsa da jiõnnpirrõõzz tä'rkõõllmõ'sše. Päärnai vaalmâšvuõđ häämeed musiikk di jiõn pešttmõõžž, tää'zz, čuõjjameeu'n da viõgg oudne siõrrnallšem musiikklaž toi'mmjummuž päai'k. Sijvui'm lääulat, looggât lokkõõzzid, kiččlõõddât jee'resnallšem säittneävvaid, kuvddlet musiikk da liikkeet musiikk mie'ldd. Päärna vuäžža kiõččlâsttmõõžžid vuâđčä'čkkmest, sää'nnryytmin da vaardin säittmõõžžâst. Päärnaid sme'llkââ'ttet ää'nned miõllke'rddmeez da õlmeed musiikk counnâm jurddjid da tobddjid oudmiârkkân mušttlee'l, koovivui'm õlmeel le'be ta'nssjee'l. Päärna vuäžža še kiõččlâsttmõõžžid musiikk raajmõõžžâst õõutsââ'jest di uu'cces musikkčuäjtõõzzi harjttõõllâmprosee'ssin da čuä'jtummsi pu'httem o'nnstummuž räämmast.

Koovlaž õlmmumuž täävtõssân lij ouu'deet päärnai kõskkvuõđ kovvčeäppõ'sse, jee'res visuaal'laž kulttuu're da kulttuurärbba. Päärnain lie vueil'ttemvuõđ naaudšed koovi raajmõõžžâst di vuäžžad esteettlaž jeä'lstõõzzid da kiõččlâsttmõõžžid čeäppõõzz oudâst. Päärna harjtte koovlaž jorddmõõžžâz, tä'rkõõllmõõžžâz da koovi tu'lkõõmmuž määngpeällsaž kovvõlmmumuž veäkka. Koov raajmõõžž tääidaid ouu'deet määngai aaicivui'm di õhttvuõđid jee'res õlmmumuž haa'mid raajee'l. Päärna kiččlâ'dde jee'resnallšem koov raajmõõžž naa'lid, neävvaid da materiaolid oudmiârkkân kälkkee'l, pirstee'l, snekkraâ'stee'l da mediačuäjtõõzzid tuejjeel. Päärnaivui'm tä'rkstõõlât sij jiiij raajjâm koovid, čeäppõstuâjaid, mediasiiškõõzzid, tiingid di rajjum da luâttpirrõõzz paai'kid. Päärnaid ohjjeet tu'lkkeed da mušttled jurddjeez koovlaž saaggin. Koovid tä'rkstõõllmen kiiddtet vuâmmšummuž oudmiârkkân eeu'nid, haa'mid, materiaolid, raaj'ja, čuä'jtemõhttvuõ'tte da koovi counnâm tobddjid.

Plaaneemtääidaid, kreevsõs čuõlmpaai'ki čäuddmõõžž, fiinmotoorlaž tääidaid, rajjsi, materiaali da tekniikki tobddmõõžž di häämumuž harjttõõlât päärnaid šiõttlõs kiõtt-tuâj teeknaž tuâj da tekstiiltuâj tuâjjnaa'li veäkka. Täk tuâjjnaa'li vuai'tte lee'd oudmiârkkân täävva, čuõppâm, nau'll'jem, saa'vjem da kuärram. **Kiõtt-tuâjlaž õlmmumuž** täävtõssân lij ta'rjjeed päärnaid kiččlõõddmõõžž, tu'lkõõmmuž, õhttsallaž tuejjummuž, kiõččlâsttmõõžž da ho'hssjummuž räämm di naaudšummuž reâuggmõõžžâst, ko'st jii'jjes kreevsõsvuõtt da tuejjeemnäâ'll kuâsttje. Päärnaid ta'rjjeet vueil'ttemvuõđid jiõčč kiččlõõddâd, tu'lkkeed da õhtttõõllâd jee'resnallšem materiaolid di mättõõllâd reâuggmest taarbšum kiõtt-tuâj tekniikkid. Päärna vuäžža ideâ'stted da tuejjeed jee'resnallšem tuejõõzzid da tiingid. Päärnaivui'm vueil'tet tä'rkstõõllâd da äü'kkkeed nu'tt päärnai tuâggaid õhttnee'i ko še päaiklaž kiõtt-tuâjjä'rbvuõđid.

Päärnaid sme'llkââ'ttet **säänlaž** da **vaardlaž õlmmummsa** oudmiârkkân draama, taans da siõr kuânstivui'm. Täävtõssân lij, što harjttõõzz da siõr ta'rjjee päärnaid vuäittmõõžž määngpeällsaž kiõl'laž da vaardlaž kiõččlâsttmõ'sše, õlmmummsa da saaggtummsa. Päärnai miõllke'rddmest päjjnee'i le'be sij kiõččlâ'sttem da vuâmmšem aa'sšivui'm tuejjeet õõutsââ'jest. Päärna vuäžža kiõččlâsttmõõžžid nu'tt spontaanlaž õlmmummsest ko še õõutâst plaanuum, čõõđ vikkum da ärvvtõllum kreevsõs prosee'ssest. Toi'mmjummsest äü'kkkeet määngpeällsânji oudmiârkkân päärnaikeerjlažvuõđ, sää'nnčeäppõõzz, teattee'r jee'res haa'mid, taans da sirkuuzz.

Mon da mij òutstòs

Päärnai jie'llempirròs šorran, ko sij alttee ouddpeâmm päi'ksteez åalgpeä'lnn. Piârri ä'rbbvuõdi, toi'mmjem-maalli, äärvai da kiõččmõõžzi lââ'ssen päärna vuäi'nne jee'resnallšem naa'lid ju'rdded da toi'mmjed. Ouddpeâmm tuâjjan lij ouu'deed päärnai vaalmâšvuõdid fi'tjed â'lddòutstõõzz mäânghämmsažvuõd da harjitoõllâd tõi'st toi'mmjummuž. Tuâj âlddnet **eettlaž jorddmõõžž, kiõččmõõžzi, â'lddòutstõõzz mõõnnâmääi'j, ânn'jõžääi'j** da **pue'ttiäi'j** di **media** vuei'nnemkuu'lmin. Toi'mmjummšest vuei'tet ââ'nned mäângepeällsânji ouddmiârkkân mainnsid, musiikk, kovvčeäppõõzz, siõr, draama, jee'resnallšem mediasiskõõzzid di kuõ'ssid, kõ'll'jummušid da â'lddpirrõõzz šõddmõõžžid. Mon da mij òutstòs -mättjummuž sue'rgg tuârjjad jeä'rben päärnai kulttuurlaž siltummša, vuârrvaaktõ'sse da õlmmummša di ju'rddma da mättjummuš õhtteei veiddsõs siltummuž (lååkk 2.7).

Eettlaž jorddmõõžž täaidai ouddnummuž tuârjjeet smiõtte'e'l päärnaivui'm jee'res vuõ'jjin ou'dde pue'tti le'be päärnaid smiõtt'teei eettlaž kõõččmõõžžid. Teema vuäi'tte õhtted ouddmiârkkân na'zvaanvuõ'tte, vuõig da veä'r rätkkma, vuõiggvuõdmeâldlažvuõ'tte le'be pâälaid, pe'ccla da räämmaid. Eettlaž kõõččmõõžžid kiõtt'tõõlât päärnaivui'm nu'tt, što sij vuäi'tte tobddâd åârrmõõžžâz staanli'žzen da primmum. Päärnaivui'm smiõttât še joouk vuâkkõõzzid da tõi vuâdaid.

Ouddpeâmm **kiõččmõõšpeâmmast** tobdtõõdât õoutâst päärnažjooukâst â'ldd åârrai åskldõõggid da jee'res kiõččmõõžžid. Päärnaivui'm vuei'tet tä'rkstõõllâd še veiddsubun åskldõõggid da kiõččmõõžžid. Va'stteenalla tä'rkstõõlât åskldõõggte'mesvuõd. Täävtõssân lij ouu'deed kõskksaž ciistâst âânnmõõžž da fi'tjõõzz jee'res kiõččmõõžzi årra di tuârjjeed päärnai kulttuurlaž da kiõččmõõžžlaž identite'e'tti ouddnummuž. Päärnaivui'm tobdtõõdât jee'resnallšem kiõččmõõžžid da tõi'd kuulli ä'rbbvuõdid. Luândla nää'l tä'rkstõõllâd kiõččmõõžžid lie ouddmiârkkân ee'jj-jårrõ'sse kuulli juu'hl da šõddmõõžž di juõ'kkpeivvsa vue'jj, mâ'te teävõõttmõš le'be poormõš. Päärnai õõmtõõššma uu'det sââ'j, da sijvui'm smiõttât si'jjid smiõtt'teei jie'llemkõõččmõõžžid.

Kiõččmõõšpeâmmast tuejjeet õhttsažtuâj huõltee'jivui'm juõ'kk piârri tuâgga, kiõččmõõžžid da äärvaid kuulee'l da ciistâst ââ'nee'l. Kiõččmõõšpeâmm tuârjjad jeä'rbi mie'ldd päärnai kulttuurlaž siltummša, vuârrvaaktõ'sse da õlmmummša di ju'rddma da mättjummuš õhtteei veiddsõs siltummuž (kč. låågg 2.7).

Â'lddòutstõõzz mõõnnâmääi'j, ânn'jõžääi'j da **pue'ttiäi'j** smiõtte'e'l viiggât päärnai miõl historiallaš aa'sšid di šiõgg pue'ttiäi'j raajjmõ'sše. Lââ'ssen tä'rkstõõlât päärnai šõddâmpirrõõzzi mäânghällšemvuõd.

Päärnaid raajât vuei'ttemvuõdid jeälõõttâd mõõnnâmääi'j šõddmõõžžid da vuõ'jjid. Tää'rkes teâttkâivvan lie päärna da sij ooumažhistoria, â'lddòutstõõzz vuâzzla, tiing da pirrõõzz. Lââ'ssen vuei'tet au'kkked päärnai huõltee'ji ä'sstobddmõõžž sij kulttuurää'rbest. Mõõnnâm äigga vuei'tet tobdtõõttâd ouddmiârkkân päärnai maaddârpuârssi pä'rnnpoodd siõri da musiikk veåkka.

Ânn'jõžpoodd tä'rkstõõlât kiõtt'tõõlee'l päärnaivui'm si'jjid smiõtt'teei le'be sij miõl kie'ssi ääi'jpoddsaz aa'sšid. Päärnaivui'm tä'rkstõõlât še â'lddòutstõõzz mäânghällšemvuõd tõi ciistâst

ââ'nee'l. Tärkstõöllâm päi'kken lie jeä'rbi mie'ldd oummi, soogppie'li da piârri määngnallšemvuõtt. Täävtõssân lij peâmmad pärnaid fi'ttjed, što oummu lie jee'resnallšee'm leâša seâmma-ârvvsa.

Mõõnnâmääi'j da ân'n'jõžääi'j lââ'ssen lij tärkk smiõttâd pue'ttiäi'j da tøn, mõõn nalla vuei'ttep vaakted pue'r pue'ttiäi'j teâuddjummsa. Pue'ttiäi'j smiõttmõš vuâitt õhtned ouddmiârkkân pue'tti ee'jjpoodd siõri le'be jii'jjes mättjempirrõõzz plaanummsa. Pärnaivui'm vuei'tet ouddmiârkkân raajjâd pue'ttiäi'j miõllke'rdem-maai'lmid le'be smiõttâd pue'ttiäi'j pärnai miõl kie'ssi ämmti päi'k.

Ouddpeâmmast **mediapeâmm** tuâjjan lij tuârjjeed pärnai vuei'ttemvuõdid toi'mmjed aktiivlânji da õlmmeed jii'jjes sij õutstõõzzâst. Pärnaivui'm tobdstõõdât jee'res mediaid da kiõõlõõddât media puu't'tummuž siõrmiõ'lle staañlaž pirrõõzzin. Pärnai jie'llma õhtteei mediasiskõõzz da tøn tuõõtuõ'll'jemvuõõ smiõttât õõutsââ'jest pärnaivui'm. Seâmmast harjttõõlât ouddnee'i teâttkâivv- da mediakriittlažvuõõ. Pärnaid vuâ'pstet ââ'nned media vasttõõzzlânji vää'ldee'l lokku jii'jjes da jeârri pue'rrvââjmmõõžž. Mediast ou'dde pue'tti tee'mid vuei'tet kiõtt'tõõllâd pärnaivui'm ouddmiârkkân liikkeemsiõrin, pirstee'l le'be draama kuânstivui'm.

Tu'tkkääm da toi'mmjam muu pirrõõzzâst

Ouddpeâmm tuâjjan lij u'vded pärnaid vaalmâšvuõdid tärkkõõllâd, lõõsted da fi'ttjed pirrõõzzeez. Pärnaid ohjjeet tu'tkkee'd da toi'mmjed luâðast da rajjum pirrõõzzâst. Ouddpeâmm tuârjjad pärnai **matemaattlaž jorrdmõõžž** ouddnummuž di ravvad miõttlõs šiõhtlõõttmõõžž matemati'kke. Ouddpeâmm âân se'st še **pirrõspeâmm** da **teknologiapeâmm**. Mättjempirrõõzzid õhtteei jii'jjes vuâmmšõõzz, kiõõõlâsttmõõžž da jeä'lstõõzz vie'kkte pärnaid fi'ttjed mäâinaid da seu'rrjõõzzi kõskkvuõdid di vie'kkte si'jjid ouddned ju'rddjen da mättjee'jen. Pärnai ouddnee'i täidd nõõmeed aa'sšid di ââ'nned jee'resnallšem fi'ttõõzzid ooudâs veekk mängglookkâmtäiid.

Ouddpeâmm täävtõssân lij ta'rjjeed ho'hssjummuž da mättjummuž räâmm **matemaattlaž jorrdmõõžžâz** jee'res mäâ'ttest âârri pärnaid. Pärna tobdstâ'tte matemati'kke da tøn vue'ss-suõ'rjid vuâmmšummuž da siõrnallšem toi'mmjummuž mie'ldd. Pärnaid vuâ'pstet kiiddted vuâmmšummuž juõ'kkpeivvsaž vuõ'jjin da â'lddpirrõõzzâst ou'dde pue'tti haa'mid, mie'rid da muttsid. Pärnaid älsmââ'ttet smiõttâd da kovvõõllâd sij vuâmmšem matemaattlaž aa'sšid õlmme'e'l da tärkstõõlee'l tõid ouddmiârkkân vaardin le'be jee'res neävvai da koovi veäkka. Pärnaid ta'rjjeet vuei'ttemvuõdid klasstõõllâd, verddõõllâd da piijjâd järjstõ'sse aa'sšid da tiingid di kaunnâd da puu't'ted meä'rmeâldlažvuõdid da muttsid. Pärnaid äjšmââ'ttet še mättjempirrõ'sse õhtteei õuõlmpapai'ki kaunnmest, smiõttmest da tu'mmjummses't di õauddmõõžž'i ooccmest.

Lookkâmfi'ttõõzz ouddnummuž tuârjjeet määngpeällsânji vuârrvaaktõspaai'kin, ouddmiârkkân siõr da pärnaid kie'ssi materiaalid äi'kken ââ'nee'l. Pärnaid älsmââ'ttet tärkkõõllâd låâkkmie'rid pirrõõzzâst da mäñña tääidai lãssnummses't õhtteed tõid låâkksãna da nãamarmiãrkid tääideez mie'ldd. Lãâkkraiddtääidaid da nõõmummuž vuei'tet viikkãd ooudãs ouddmiãrkãn lorkõõzzi da riimi veäkka. Pärnaivui'm kiõõlõõddât mettummuž da harjttõõlât päi'kk- da kõskkfi'ttõõzzid ouddmiârkkân liikkeemsiõrin, pirstee'l le'be jee'res neävvai veäkka.

Jee'resnallsem harjttõõzzivui'm tuârjjeet pärnai sââ'j da tää'zz âblkâsttmõõžž. Pärnaid äjšmââ'ttet tu'tkķeed kâpplõõggid da haa'mid di siõrrâd tõivui'm. Pärnai geometrlaž jorddmõõžž ravveem diõtt si'jjid jâ'rjstet vuei'ttemvuõðid snekrâ'sttma, tuõjjstõõllma da täävma. Äi'ğğfi'ttõõzz ää'veet ouddmiârkkân sutkk- da ee'jjpooddid vuâmmsee'l.

Pirrõspeâmm täävtõssân lij ravveed pärnai luâttkõskkvuõð da vasttõõzzlaž toi'mmjummuž pirrõõzzâst di ohjjeed si'jjid ķeäll'jeei jie'llemnâä'l ârra. Pirrõspeâmm âann se'st koumm vuâlladvuõð: mättjummuš pirrõõzzâst, mättjummuš pirrõõzz pirr di toi'mmjummuš pirrõõzz peä'lest. Â'lddluâtt di rajjum pirrõs lie nu'tt mättjummuž päi'ķ ko še mättjempirrõõzz.

Luâðast da rajjum pirrõõzzâst reissjummuš di pirrõõzz tu'tkķummuš lie tää'rķes vue'ssen ouddpeâmmast. Miõttlõs ķiõççlâsttmõõžž päi'ķ pärnaž mättai naudšed luâðast da â'lddpirrõõzzâst da suu kõskkvuõtt pirrõ'sse raavasm. Luâð eettmõõžžid tä'rķķõõlât jee'res aaicivui'm da jee'res ee'jjpooddid. Tõi pirr sagstõõlât da tõid tu'tkķeed. Seâmmast mättõõlât pirrõ'sse kuulli fi'ttõõzzi âânnmõõžž. Jee'res šâdd- da jie'llišlaaji tobddmõõžž harjttõõllmõš ravvad luâð tobddmõõžž. Pärnaivui'm mättõõlât ooccâd teâð sij miõl ķie'ssi aa'sšin. Luâtt vuâitt lee'd še päi'ķķ esteettlaž ķiõççlâsttmõ'sše da räühlõõvma.

Pärnaid vuâ'pstet ââ'nned ciistâst luâð, tõn šââddaid da jie'll'jid. Pirrõspeâmmain ouu'deet ķeäll'jeei jie'llemnâlla šõddmõõžž di tõ'st taarbšum täaidai harjttõõllmõõžž. Tâk takai täaid lie ouddmiârkkân rooskte'mes luâðast jââ'ttem, toolkvažvuõð da šeä'sttemvuõð mättõõllmõš, poorrma õhttnei vasttõõzzlažvuõtt, energia šeâsttmõš di paažtõõzzi uu'ccummuš ouddmiârkkân tä'vvri ooudâs u'vddem, tä'vvri teevvam da o'dðest ââ'nnem veäkka. Seâmmast pärnaid ohjjeet ķiiddted vuâmmšummuž tuejjuum aa'sši vaaiktõõzzid. Lij vääžnai ââ'nned huõl tõ'st, što pärna ķiõççlâ'stte, što sij vuâi'tte jii'jjez tuâjaiuvui'm vaaiktet ķeäll'jeei jie'llemnâlla leâša tõntää, što see'st taarbaš kue'dded pärnžen čuu't jõnn vasttõõzz ķeäll'jeei jie'llemnâä'l tuõ'll'jumšest.

Teknologiapeâmm täävtõssân lij äjšmâ'tted pärnaid tobdstõõttâd tu'tkķeei da ķiççlõddi tuâjjnâlla. Pärnaid ohjjeet še tä'rķķõõllâd pirrõõzz teknologia da ho'hssjed jii'jjez kreevsõs čauddmõõžžid. Pärnaid sme'llkââ'ttet tuejjeed kõõççmõõžžid, ooccâd tõid vasttõõzzid õõutsââ'jest da tuejjeed tu'mmjõõzzid.

Pärnaivui'm tä'rķķõõlât aargâst ou'dde pue'tti teeknlaž čauddmõõžžid da tobdstõõðât digitaal'laž aparaattid da suâvldõõzzid di tõi toi'mmjummuša. Jeä'rben ķiiddted vuâmmšummuž mašinai da aparaatti staanlaž âânnmõ'sše. Pärnaid ta'rjjeet vuei'ttemvuõðid viikkâd čõõð jii'jjez ideaid ouddmiârkkân raajee'l jee'res materiaalin di ķiççlõddâd jee'res aparaatti toi'mmjummuž. Pärnaid äjšmââ'ttet kovvõõllâd sij tuejjeem čauddmõõžžid. Čuõlmid čââu'det da o'nnstummšin rämmšet õõutâst. Täävtõssân lij, što pärnai jii'jjez ķiõççlâsttmõõžžid mie'ldd šâdd fi'ttjõs tõ'st, što teknologia lij oummu toi'mmjummuž äiggavuâžžam. Toi'mmjummušest vuei'tet äü'ķķeed â'lddpirrõõzz teknolooglaž čauddmõõžžid, ouddmiârkkân siõrid da jee'res aarg teknolooglaž čauddmõõžžid, da tu'tkķeed tõi toi'mmjummušvuâðđjurddjid.

Šõoddam, liikkääm da ouddnam

Šõoddam, liikkääm da ouddnam -mättjummuž suârgga ko'lle **liikkummša, porrmõšpiõmmu, tiõrvâsvuõ'tte** da **staanvuõ'tte** õhtneei täävtõõzz. Ouddpeâmm tuâjjan lij raajjâd vuâd päänai tiõrvâsvuõđ da pue'rrvââjjam äärv u'vddi di fyyslaž aktiivlažvuõđ ouu'deei jie'llemnälla õõutsââ'jest huõltee'jivui'm. Tât mättjummuž sue'rgg tuârjjad jeä'rben jijstes huõl âännmõ'sše da aarg tääidaid õhtneei veiddsõs silttummuž.

Ouddpeâmm täävtõssân lij älsmä'tted päänai **liikkeed** määngpeällsânji di kiõččlá'sted liikkummuž räämm. Päänai äjšmäâ'ttet âlggan âarrad da liikkeemiõrid puki ee'jjpooddi. Ohjuum liikkummuž lââ'ssen ââ'net huõl tõ'st, što päänain lie nokk vuei'ttemvuõđ juõ'kkpeivvsaž jiõččmääinlaž liikkummša nu'tt se'st ko še âlggan. Liikkeempeâmm âlgg šõddâd mie'rrkõõski, vue'lğged päänast, lee'd määngpeällsaž da täävtõõzz meâldlaž. Ri'jtteei fyyslaž aktiivlažvuõtt lij tä'rkk päänai tiõrvâs šõddma, ouddnummša, mättjummuž da pue'rrvââjjma. Fyyslaž aktiivlažvuõđin juu'rdeet jee'resnallšem da kue'rmtummuž peä'lest jee'restäss'saž liikkeemnaa'lid, mâ'te siõrrmõõžž se'st da âlggan, luâdast jââttmõõžž di ohjuum liikkummuž. Jooukâst liikkummuš ouu'dad päänai sosiaal'laž tääidaid, mâ'te vuârvaaktem- da jiõččšiõttõõllâm tääidaid. Fyyslaž aktiivlažvuõtt âlgg lee'd luândlaž vue'ssen päänai peei'vest. Ôhttsažtuâjast huõltee'jivui'm päänai älsmäâ'ttet liikkeed še ästtääi'jest jee'resnallšem sõõ'jin da âlggan jee'resnallšem šõõjin.

Ouddpeâmm tuâjjan lij ouu'deed päänai varddtobddmõõžž da -vaaldšummuž di motorlaž vuâđtääidaid, mâ'te tää'ssteädd-, liikkeem- da neävvai kiõtt'tõõllâm tääidaid. Liikkummšest äü'kkheet jee'res aacid di jee'resnallšem materiaal in valmštum, liikkeed älsmõ'tti neävvaid. Päänai liikkummuš âlgg vaajtõõllâd luândlânji pe'sttem, intensiteet da jâ'ttlõsvuõđ peä'lnn. Päänai â'lğge vuâžžad kiõččlâsttmõõžžid õhttu, paarin da jooukin liikkummšest. Ouddpeâmmast päänai vuâžžâ kiõččlâsttmõõžžid jee'resnallšem liikkeemiõrin, mâ'te ä'rbbvuõđlaž šelljiõrin di maainâs- le'be musikkliikkummšest. Jee'res ee'jjpooddid âlgg äü'kkheed nu'tt, što päänai vuâžžâ vuei'ttemvuõđid mättõõllâd juõ'kk ee'jjpo'dde pue'rmõs naa'lid lee'd âlggan.

Mie'rrkõõski šõddi da ohjuum liikkummšest lij tää'rkes miârktõs päänai obbvälddsâž ouddnummša da motorlaž mättjummuž. Tân diõtt päänai motorlaž tääidaid plaanmallaš tä'rkkõõllmõš lij tä'rkk. Tuâjjlažkâ'dd âlgg plaanâd peei'v rajjâz, pirrõõžž se'st da âlggan, di toi'mmjummuž siiskõõžžid nu'tt, što päänai vuâi'tte määngpeällsânji naaudšed liikkummšest jee'res vuõ'jjin. Liikkeemneävvi â'lğge lee'd päänai ââ'nnemnalla še sij jiõččmääinlaž liikkummuž da siõr ääi'j. Ouddpeâmmast vää'ldet lokku liikkeemneävvi staanvuõđ.

Poorrâmppeâmm täävtõssân lij ouu'deed miõttlõs šiõhtlõõttmõõžž porrmõ'sše da poorrma di tuârjjeed määngpeällsaž da tiõrvsallaš poorrâmnaa'lid. Päänai ohjeet jiõččtääimlaž poorrma da määngpeällsaž, ri'jtteei poorrmõ'sše. Juõ'kkpeivvsaž poorrâmpooddid jâ'rjstet kirrsâ'ttem tobdlmest mättõõlee'l poorrâm rääh da moččânji stuällõõttmõõžž di õõutsââ'jest poorrâm kulttuur. Jee'res aaci veäkka da tu'tkkee'l tobdstõõđât porrmõõžžid, ko'st tõk lie puättam, mââ'den tõk kuâsttje, måkam aunnsin tõk lie rajjum da mââ'den tõk njâ'dde. Porrmõõžž pirr sagstõõllmõš, mainnâz da laulli ouu'dee päänai porrmõš-sannõõžž ouddnummuž.

Ouddpeâmmast smiõttât õõutsââ'jest päärnai'vui'm **tiõrvâsvuõ'tte** da **staanvuõ'tte** õhttnee' aa'sšid. Päärnai vaalmâšvuõđid ââ'nned huõl tiõrvâsvuõđsteez di jii'jjez hygieniast tuârjjeet. Päärnai'vui'm sagstõõlât liikkummuž, vuâņ da oummivui'm šiõgg kõõski miârktõõzzâst pue'rrvââjma da tiõrvâsvuõ'tte. Päärnai'vui'm mättõõlât staanvuõ'tte kuulli aa'sšid juõ'kkpeivvsaz vuõ'jjin. Tâk vuâi'tte lee'd jeâ'rbi mie'ldd teavõõttmõš, poormõš, siõrrmõš di âlggan âârmõš. Päärnai ââ'kktäss'saz teâtthaal seksuaal'lažvuõ'tte da va'rdde ohjjeet ciistâst ââ'nee'l. Ouddpeâmmast harjjetõõlât â'lddjââttlõõggâst liikkummuž da staanlaž liikkummuša õhttnee' vuâkkõõzzid da naa'lid. Täävtõssân lij tuârjjeed päärnai staanvuõđ tobddi, u'vdded si'jjid vaalmâšvuõđid raukkâd da ooccâd vie'kk di toi'mmjed staanâld jee'resnallšem vuõ'jjin da pirrõõzzin.

4.6 Ķiõ'lle da kulttuu're õhttnee' tää'rktei vuei'nnemkuu'lm

Ouddpeâmmplan vuâđain Ķiõõčcât, što Ķiõ'lle da kulttuu're õhttnee' ää'sšs kue'skke juõ'kk ouddpiõmmu vuässõõtti päärna. Päärnai vaajtõõlli Ķiõl'laž da kulttuurlaž tuâggaid da vaalmâšvuõđid vuei'net õutstõõzz positiivlaž naa'lin regsmõ'ttjen. Ķiõll- da kulttuurteâdsteei ouddpeâmmast Ķiõl, kulttuur da Ķiõõčmõõžž čõnnâ'tte vue'ssen ouddpeâmm obbvuõđâst.

Ouddpeâmmllää'jj mie'ldd kâ'dd âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što päärnaž vuâitt vuâžžad ouddpeâmm päärna jie'nnĶiõllân âârrai lää'dd-, ruõcc- le'be sää'mĶiõlin. Sie'vvemĶiõl õõ'nni päärnže vuei'tet u'vdded ouddpeâmm sie'vvemĶiõ'lle. Ouddpeâmm vuei'tet u'vdded še romaankiõ'lle.⁹⁹

Ouddpeâmmast vuei'tet ââ'nned še jee'res Ķiõlid, ko tõt ij tuejjeed vaar ouddpeâmmplan vuâđain pijjum täävtõõzzid vuällma. Tâ'l âlgg ââ'nned huõl še päärnai jie'nnĶiõllân mainstem lää'dd-/ruõccĶiõl tääid ouddnummuž tuârjjummšest. Tuâjlažkââ'dd, huõltee'ji da jee'res kulttuurõutstõõzzi kõskksaz õhttsažtuâjain ou'deet päärnai da piârrii kulttuurä'rbbvuõđ juâtkkjummuž da tuârjjeet päärnai vuâittmõõžž õlmeed jii'jjez kulttuurtaâggaid. Kuei't- da määņgĶiõllsaz pirrõõzzin päärnaid sme'llkââ'ttet vuârrvaiktõ'sse.

Ouddpiõmmu vuässâ'tte päärna, kook mainste jie'nnĶiõllnee' nu'tt **ruõcc-** ko še **lää'ddĶiõl**. Tâi kuei'tĶiõllsaz päärnai Ķiõl'laž ouddnummuž di identitee'tti ouddnummuž peä'lnn lij tä'rkk, što kuhtuid Ķiõlid tuârjjeet da päärnaid äjšmââ'ttet tõi ââ'nma.

Sää'mpäärnai ouddpeâmmast jeâ'rab täävtõssân lij ravveed päärnai sää'm identitee'tt da teâdstummuž jii'jjez kulttuurâst di u'vdded päärnaid vuei'ttemvuõđ mättõõllâd sää'm ä'rbteâdaid da -tääidaid. Sâ'mmla lie algmeer, koon vuõiggâdvuõđin jii'jjez Ķiõ'lle da kulttuu're lij šiõttuum vuâđdlää'jjest¹⁰⁰. Toi'mmjummšest äu'kkeet â'lddpirrõõzz di õhttsažtuâj huõltee'jivui'm da sää'mõutstõõzzin. Te'l ko ouddpeâmm jä'rjstet koin-ne koummân sää'mĶiõlâst, tõn jeâ'rab täävtõssân lij ravveed Ķiõl ouddnummuž, fi'ttjummuž da âânnmõõžž. Täävtõssân lij lââ'zzted päärnai vaalmâšvuõđid toi'mmjed sää'mĶiõllsaz pirrõõzzâst, mättjed sää'mĶiõl da sää'mĶiõlin. Tuâjlažkâ'dd ravvad sää'mĶiõll- da kulttuurä'rb seillmõõžž õhttsažtuâjast huõltee'jivui'm.

⁹⁹ Ouddpeâmmllää'kk 8 § da HE 40/2018 vp, s. 88–89 di sie'vvemĶiõll-lää'kk (359/2015)

¹⁰⁰ Lää'ddjânnam vuâđdlää'kk (731/1999) 17 § 3 mome'ntt

Romaanpäärnai ouddpeâmm jeä'rab täävtössân lij ravveed päärnai miöttlös identitee'tt ouddnummuž da teâdsted jii'jjez historiast da kulttuurâst di lââ'zzted päärnai vuässadvuõđ õhttsažkää'ddest. Lââ'ssen tuärjjeet päärnai ķiõl'laž ouddnummuž õhttsažtuâjast päärnai huõltee'jivui'm da romaanõutstõõzzin. Vuei'ttemvuõđi mie'ldd päärnaid jä'rjstet paai'kid ââ'nned da mättjed romaankiõl. Tuâjjlažkâ'dd ravvad romaani ķiõll- da kulttuurää'rb seillmõõžž õhttsažtuâjast huõltee'jivui'm.

Sie'vvemķiõl õõ'nni päärnai ouddpeâmm vuei'tet viikkâd čõõđ ju'n-a sie'vvemķiõllsaž jooukâst le'be jooukâst, kää'tt nârrai sie'vvemķiõllsaž da mainstum ķiõl õõ'nni päärnain. Sie'vvemķiõll vuäitt lee'd päärna jie'nnķiõll, vuõssķiõll le'be nu'bb ķiõll. Sie'vvemķiõl õõ'nni päärna vuäi'tte lee'd pee'lljtee'm, hue'neld kuulli le'be kuulli. Sie'vvemķiõllsaž ouddpeâmm täävtössân lij tuärjjeed da ravveed päärnai ķiõll- da kulttuuridentitee'tt uu'dee'l si'jjid vuei'ttemvuõđ ââ'nned da mättjed lâä'dd le'be lâä'ddruõcclaž sie'vvemķiõl õhttsažtuâjast huõltee'jivui'm. Täävtössân lij še lââ'zzted päärnai vaalmâšvuõđid toi'mmjed jee'resnallšem ķiõllpirrõõzzin di ravveed päärnai lâä'dd le'be lâä'ddruõcclaž sie'vvemķiõllsaž õlmmummuž da sie'vvemķiõllree'ğgesvuõđ.

Ouddpeâmmast tuärjjeet määngpeällsânji **vee'resķiõllsaž** da **määngķiõllsaž** päärnai ķiõlltäaid di ķiõll- da kulttuuridentitee'tti da jiõččtââbd ouddnummuž. Lää'dd-/ruõccķiõl täaid ouddnummuž ouu'deet täävtõõzzid põõrgee'l da pedagooglânji plaanuum naa'lin ķiõl'laž täaidai da vaalmâšvuõđi vue'ss-suõ'rjin päärnai taarbin da oudldõõzzin vue'ljee'l. Määngpeällsaž vuârrvaaiktempaai'ki da mättjempirrõõzzi veäkka päärnaid ta'rjjeet vuei'ttemvuõđid ââ'nned da mättjed lâä'dd-/ruõccķiõl nu'bben ķiõllân jee'resnallšem peâmm- da mätt'temvuõ'jjin. Lää'dd-/ruõccķiõl mättjummuž vue'lğğemsââ'jjen lij arggie'llem konkreetlaž ķiõll da tõn õlmeemree'ğgesvuõtt. Ķiõl fi'ttjem- da puu't'temtäaidai ouddnummuš čõnnâ'tte kuõi'meez. Päärnaž vuâžž vaalmâšvuõđid vuâmmšõõzzi tuejjumša di jii'jjes ju'rddem, tobddji da vuâinlmi õlmmumša päikka da jiõccses šiõttlânji. Mâtam päärnain tobdstâ'tte lâä'dd kulttuu're da lâä'dd-/ruõccķiõlle eman ouddpiõmmu puâ'deen. Päärna ķiõl ouddnummša õhttneei lâä'dd-/ruõccķiõl tobdstõõttmõõžž da mättõõllmõõžž ij õõlg paaldeed ouddpeâmmast uvddum tuârjju (lââkk 5). Huõltee'jid muštlet lâä'dd ouddpeâmmtoi'mmjummuž täävtõõzzin, siiskõõzzin da mõõntõõllmin. Huõltee'jivui'm sagstõõlât piârri ķiõl'laž pirrõõzzâst, ķiõllva'lljumšin, määngķiõllsaž da -kulttuurlaž identitee'tti nârrjumšest di jie'nnķiõl le'be -ķiõli ouddnummuž pooddin da miârktõõzzâst. Ouddpeâmm tuârjjad päärna jeälõõttmõõžž lâä'dd õhttsažkâdda.

Päärnaid jä'rjstet vuei'ttemvuõđi mie'ldd paai'kid ââ'nned da mättjed še jii'jjez jie'nnķiõl le'be jii'jjez jie'nnķiõlid. Jii'jjez jie'nnķiõll di lâä'dd-/ruõccķiõl mättjummuš nu'bben ķiõllân rä'jje vuâđ päärnai tääimlaž kuei't- da määngķiõllsažvuõ'tte. Vasttõs päärnai jii'jjez jie'nnķiõl le'be jii'jjez jie'nnķiõli da kulttuur seeiltummšest da ouu'dummšest lij vuõss-sââ'jes piârrest. Taarb mie'ldd huõltee'jivui'm čõõđtum sagstõõllmõõžžin ââ'net tuulk, koin ainsmââ'ttet kuhttui pie'li fi'ttjummuž.

Kuei'tķiõllsaž ouddpeâmm

Kuei'tķiõllsaž ouddpeâmm jä'rjstummuž vuâđđââvv kââ'dd le'be privatt toi'mmjeei tu'mmstõ'kkē. Kuei'tķiõllsaž ouddpeâmm täävtössân lij äu'kkēed päärnai vuõssi'jji ķiõllmättjummuž hie'rkes pââ'j ta'rjje'e'l päärnaid takai määngpeällsab ķiõllpeâmm 'mõõžž. Päärnaid ta'rjjeet paai'kid mättjed ķiõlid

da ââ'nned tōid tääimlânji da siõrrmiõ'lle. Seämmast raajât vuâd jie'llemákksaž kiõli mátt'tōöttma. Täävtössân lij, što toi'mmjummuš määngkiõllsaž pirrōōzzâst cáunn pärnai kiõl'laž teátthaal da kiččlōddâmhaal. Määngnallšem kulttuur kaaunâ'tte še luândlânji tän nalla já'rjstum ouddpeâmmast.

Kuei'tkiõllsaž ouddpeâmm jue'jjet meettas peä'lest veiddsa da kee'z3ba. Kee'z3ab kuei'tkiõllsaž ouddpeâmm täävtössân lij counnâd pärnai miõllkie'ssem da miõttlōs fi'ttjōōzz kiõli árra. Veiddsōs kuei'tkiõllsaž ouddpeâmmast pōōrgât šōōddted pärnaid vaalmášvuōđid toi'mmjed kuei't- le'be määngkiõllsaž pirrōōzzâst.

Veiddsōs kuei'tkiõllsaž ouddpeâmm

Dommjânnmallaš kiõli ääi'jeld a'lǧǧi tiuddsallaš kiõll-laaug ouddpeâmmast

Ruōcckiõllsaž kiõll-lauggi vuei'tet já'rjsted lää'ddkiõllsaž ouddpeâmmast da lää'ddkiõllsaž kiõll-lauggi ruōcckiõllsaž ouddpeâmmast. Lââ'ssen nu'tt läädd- ko še ruōcckiõllsaž ouddpeâmmast vuei'tet já'rjsted sää'mkiõllsaž kiõll-lauggi. Dommjânnmallaš kiõli ääi'jeld a'lǧǧi tiuddsallaš kiõll-laaug lij programm, kââ'tt älgg ouddpeâmmast da juátkkai vuâđdmátt'tōōzz lo'ppe. Ouddpeâmm kiõlâst, ouddmátt'tōōzz da škooul mátt'temkiõlâst di nuu'bb dommjânnmallaš le'be sää'mkiõlâst šâdd obbvuōtt. Ouddpeâmm viiggât čōōđ jeänmōsân kiõll-laaugkiõlin. Pärnai jie'nnkiõl le'be jie'nnkiõli tääidai ouddnummuž tuärjeet õhttsažtuâjast piârri- da huõltee'jivui'm. Toi'mmjummšest pōōrgât tōōzz, što juõ'kk tuâjjlažkâdda kuulli âänn čišlggsânji tá'lk õōut kiõl: ju'n-a kiõll-laaugkiõl le'be kiõl, koin ouddpeâmm lij já'rjstum. Pärnaid äjšmââ'ttet kiõll-laaugkiõl ââ'nma, leâša see'st älgg lee'd vuei'ttemvuōtt šōōddâd fi'ttjum še jie'nnkiõlineez. Täävtössân lij vaalmášvuōtt serddjed kiõll-lauggjen čōōđ vikkum ouddmátt'tō'sse da tō'st ouddâs vuâđdmátt'tō'sse.

Jee'res veiddsōs kuei'tkiõllsaž ouddpeâmm

Jee'res veiddsōs kuei'tkiõllsaž ouddpeâmmast vue'ss toi'mmjummšest (uu'ccmōsân 25 %) viiggât čōōđ koon-ne jee'res kiõlle ko ouddpeâmmllä'jjest šiõttuum ouddpeâmm kiõlin. Mâtam pärnain vuäi'tte mainsted tän kiõl jie'nnkiõllneez. Toi'mmjummuž plaanât nu'tt, što jee'res kiõlljoouk vuäžža kiõl ouddnummšeez taarbšum tuärj. Jooukin vuäi'tte lee'd še pärna, koid ni kuäbbaž ouddpeâmmast õnnum kiõll ij leäkku jie'nnkiõll. Ouddpeâmm já'rjstei smeátt juõ'kk vuâra huõltee'jin sagstōōlee'l, kuä'ss näkam já'rjstōōllmōš tuärjjad pärna ouddnummuž.

Kuei'tkiõllsaž ouddpeâmmast toi'mmjummuž plaanât nu'tt, što kuei't kiõlle čōōđ vikkum ouddpeâmmast šâdd obbvuōtt, ko'st kuhttu kiõl lie á'ldd da ouddne siõmmnai siõmmnai tuâjjlažkââ'dd u'vddem maall da pärnai aktiivlaž toi'mmjummuž pääi'k. Jōs vuei'tlvaž, juõ'kk tuâjjlažkâdda kuulli vuazzlaž âänn tá'lk kuäbba-ne kiõl aktiivlânji. Pärnast älgg lee'd vuei'ttemvuōtt šōōddâd fi'ttjum še jie'nnkiõlines, lääddas le'be ruōccâs. Pärnaid äjšmââ'ttet kuhttui kiõli ââ'nma. Täävtössân lij vaalmášvuōtt serddjed ju'n-a kuei'tkiõllsaž le'be lää'dd-/ruōcckiõllsaž ouddmátt'tō'sse da vuâđdmátt'tō'sse.

Kee'z3ab kuei'tkiõllsaž ouddpeâmm

Kiõllregsmōttum ouddpeâmm

Kiõllregsmōttum ouddpeâmmain juu'rdet ouddpeâmm, ko'st vue'll 25 prose'nt toi'mmjummšest

jä'rstet mie'rrkõõski da plaani meâdlânji koin-ne jee'res ko ouddpeâmmplää'jjest meä'rtõllum ouddpeâmm ķiõlin. Täävtõssân lij ķiõli mättjummuž tuärjjummuš, pärnai motivâsttmõš da ķiõllva'lljummsi määngpeällsubun tuejjummuš. Lââ'ssen täävtõssân vuäitt lee'd serddmõš ķiõllregsmõttum le'be jee'res kuei'tķiõllsaž oudd- da vuâđdmätt'tõ'sse le'be jee'res nalla ääi'juum ķiõllmätt'tõ'sse.

Ķiõllpie'ss

Ķiõllpie'sstoi'mmjummsin juu'rdet ouddpeâmmast toi'mmjummuž, ko'st ravveet pärnai teâttmõõžž jii'jjez kulttuurâst da ta'rjjeet vuei'ttemvuõđid mättjed piârrjest le'be sooggâst mainstum vaarvuâlaž uu'ccbõskiõl le'be alggmeer ķiõl. Ķiõllpie'sstoi'mmjummuž vuâđđjurddi vuäi'tte lee'd ķiõll-laugginallšem.

4.7 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst tää'rktet täid pedagooglaž toi'mmjummuž täävtõõzzid da vuâđđjurddjid vää'ldee'l lokku pärnai äâ'jj da ouddnummuž di jee'res toi'mmjemnaa'li jii'jjesnallšemvuõđid. Pedagooglaž toi'mmjummuž täävtõõzzid da siiskõõzzid jee'res toi'mmjemnaa'lin vuei'tet tää'rkted pääiklaž plaanin.

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst kovveet da tää'rktet

- pedagooglaž toi'mmjummuž plaanmõõžž da čõõđ viikkmõõžž vuâđđjurddjid di seu'rrjummuž da ärvvtõõllmõõžž naa'lid
- ouddpeâmm pedagooglaž dokumentâsttmõõžž vuâđđjurddjid da naa'lid
- määngpeällsaž tuâjjnaa'li va'lljummuž da âânnmõõžž ohjjei vuâđđjurddjid
- naa'lid, kook tuärjee pärnai siõr inklusiivlaž vuâđđjurddji meâdlânji
- mättjummuž suõ'rji täävtõõzzid da siiskõõzzid
- pärnai miõl kie'ssi aa'sši da vuâssadvuõđ lokku vâlddmõõžž naa'lid pedagooglaž toi'mmjummuž plaanummšest da čõõđ viikkmest
- jee'res ķiõll- da kulttuurjoouki ouddpeâmm čõõđ viikkmõõžž
- kuei'tķiõllsaž ouddpeâmm čõõđ viikkmõõžž, jõs tõn jä'rstet
- vee'res- da määngķiõllsaž pärnai lää'dd-/ruõccķiõl mättjummuž tuärjjummuž
- piârri ķiõllva'lljummsid da jie'nnķiõl tuärjjummsa õhtteei õhttsažtuâj da naa'lid.

5. Päärna tuärjj

Ouddpiõmmu vuässõõtti päärnast lij vuõiggâdвуõтт vuäžžad takai, viõusuum le'be spesiaal tuärj nu'tt ko ouddpeâmmllää'jjest lij šiõttuum¹⁰¹. Vuõiggäiggsaž, individuaal'lânji ohjjuum da päärna taarbi meâldlaž tuärjain ouu'deet päärna ouddnummuž, mättjummuž da pue'rrvââjjam. Seämmast cõõggât päärna vaiggâdвуõдi lãssnummuž da määñghãmmi'žžen mottmõõžž di riisk čãrrõõttãd.

Tuärj jä'rjstummuž vue'lğğemsãâ'jjen lie päärna äã'pp di mättjummsã, ouddnummsã da pue'rrvãâjjmõ'sše õhtteei taarb. Päärna kuulãt päärna äã'jj da ouddnummuž lokku vää'ldee'l. Ouddpeâmmast tuärjj šãdd päärna individuaal'laž taarbid va'sttummšest di õhttsallaš da mättjempirrõõžžid õhtteei čãuddmõõžžin. Ouddpeâmmast äã'net huõl tõ'st, što juõ'kk päärnaž tãbdd jii'jjes primmum mã'te son lij di joouk vuãzzli'žžen. Äjšmãã'ttee'l päärna da uu'dee'l su'ne vuei'ttemvuõдid o'nnstummuž kiõččlãsttmõõžžid tuärjeet päärna miõttlõs mon-koov ouddnummuž. Päärna taarbšem tuärj da tããimaid pijãt pããjas pei'vvpããi'kkest le'be piãrpei'vvhããidast le'ddi päärna ouddpeâmmplaa'ne.

5.1 Ohjjei vuãđđjurddi tuärj jä'rjstummšest da vasttõõžž

Ouddpeâmm jä'rjsteei¹⁰² lij õõlgtum u'vdded pããrnže suu taarbšem tuärj pei'vvpããi'kkest le'be piãrpei'vvhããidast. Päärna tuärj taarb ärvvtõõlãt da tuärj jä'rjstet äãjtõõlkãni. Tuärj ouddpeâmmast jä'rjstet takai, viõusuum da spesiaal tuärjjan inklusiivlaž vuãđđjurddi meãldlãnji. Vue'lğğemsãâ'jjen lij, što juõ'kk pããrnast lij vuõiggâdвуõтт vuäžžad tuärj jiijjãs pããrnažjooukãst jee'resnallšem šiõttõllum jä'rjstõõllmõõžživui'm. Jõs pããrna tuärj taarb tõn oudlde, pããrnast lij vuõiggâdвуõтт vuässõõttãd ouddpiõmmu smavvjooukãst le'be spesiaaljooukãst.

Päärna peã'lnn lij tã'rkk, što tuärjj meã'rmeãldlãnji juãtkkãi ouddpeâmm da ouddmãtt'tõõžž äãi'j di ko pããrnaž serdd vuãđđmãtt'tõ'sse.

Tuärj jä'rjstummuž da cõõđ viikkãmm vasttõõžž

Ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmai tuärj jä'rjstummuž naa'lin, cõõđ viikkemest, toi'mmjemnaa'lin da ärvvtõõllmõõžžãst pei'vvpããi'kkest da piãrpei'vvhããidast. Ouddpeâmm jä'rjsteei seu'rrii da ärvvtããll tuärj, koon uu'det, vaaiktemvuõд da ri'jttjemvuõд.

Ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmai õhttsãžtuãjjrajjsin, vasttõõžžin da toi'mmjemnaa'lin õhttee'l huõltee'jivui'm tuejjuum õhttsãžtuõjju di määñgsuãrggsaž õhttsãžtuõjju. Määñgsuãrggsaž õhttsãžtuãj vue'zzeld tu'mmjet še tuãjj-juãgg jee'res toi'mmjee'jivui'm tuärj jä'rjstummšest.

¹⁰¹ Ouddpeâmmllää'kk 15 a §

¹⁰² Kã'dd, kã'ddõhttãm le'be privatt kããzzkõspuu't'teei, kiõčč lããgg 1.1

Ouddpeâmm jä'rsteei raukkmõõžžâst sosiaal- da tiõrvâsvuõttuâl ä'sstobddi ä'lğge vuässõõttâd ärvvtõõllmõõžž raajjmõ'sše, jõs tuärjõõzz taarb ärvvtõõllmõš tõn oudald¹⁰³.

Ouddpeâmm jä'rsteei va'sttad tõ'st, što pärna vuõiggâdvuõtt vuäžžad ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l kääzzkõõzzid di ouddpeâmm vuässõõttmõõžž oudldem tu'lkkem- da vie'kktemkääzzkõõzzid da veä'kkneävvoid teâuddai¹⁰⁴.

Tu'mmstõõgg viõusuum da spesiaal tuärjast di tuärjkääzzkõõzzin tuejjad kâ'dd, mâ'st lij ouddpeâmm jä'rstemvasttõs¹⁰⁵. Jõs kõõčcmõõžžâst lij privatt kääzzkõõspuu't'teei puu't'tem ouddpeâmm, tu'mmstõõgg tuejjad kääzzkõõspuu't'teei e'tkkõõzzâst kâ'dd, ko'st ouddpeâmm taimmpäi'kk lij.

Jõs tuärj taarbšeei pärnaž vuässâatt määng ouddpeâmm jä'rsteei¹⁰⁶ ouddpiõmmu, älgg tuärj plaaneed, čõõđ viikkâd da ärvvtõõllâd õhttsažtuâjast¹⁰⁷.

Tuärj taarb ärvvtõõllmõš, tuärj ouddmõš di toi'mmjemkulttuur da toi'mmjemnaa'li oudâsviikkmõš ko'le pukid tuâjjlažkââ'ddest sij škooultõõzz, tuâjjkoovi da vasttõõzzi mie'ldd.

Taimmpäi'k jââ'dteei va'sttad ouddpeâmmast uvddum vue'kkšõs tuärjast, tõn teâuddjumšest da tuâjjlažkââ'dd ääi'jtäss'saž siltummšest pärnai tuärj taarbid va'sttei naa'lin¹⁰⁸. Jââ'dteei âân huõl, što tuâjjlažkââ'dd plaanad pärna tuärj vue'ssen pärna ouddpeâmmplaanâst. Plaanuum tuärj ärvvtõõllât pärna taarbi mie'ldd, uu'ccmõsân õ'htešt ee'jjest.

Pärnast lij vuõiggâdvuõtt ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l kääzzkõõzzid da mätt'tõ'sse, ko suu tuärj taarb tõn oudlde. Spesiaalu'čtee'l vuässâatt pärna tuärj taarb, tuärjeemtäâimai da tõi čõõđ viikkmõõžž plaanummša da ärvvtõõllmõ'sše taarb mie'ldd. Spesiaalu'čtee'l u'vddem tuärjj vuäitt lee'd pärna mie'ldd da/le'be jooukâst čõõđ vikkum mätt'tõs¹⁰⁹. Tuärjj vuäitt lee'd meä'rmeâldlaž, vue'ss- le'be tiuddäiggsaž. Tõn vuei'tet čõõđ viikkâd seämma-äiggsaž mätt'tõssân le'be õhttsažu'čtee'lvuõttân pärna joouk u'čtee'lin. Spesiaalu'čtee'l ä'sstobddmõõžž ä'u'kket še tuâjjlažkââ'dd da huõltee'ji konsultâ'sttmest¹¹⁰. Ouddpeâmm u'čtee'len da/le'be ouddpeâmm spesiaalu'čtee'len ââ'nteei oummust lij vasttõs pärna ouddpeâmmplaa'ne pââjas pijjum tuärj plaanummšest da čõõđ viikkmõõžž ärvvtõõllmest.

Piârpei'vvhoiddjeei va'sttad jooukâs pärnai tuärj čõõđ viikkmet. Tuärj plaanummuž da ärvvtõõllmõõžž vuei'tet tuejjeed õhttsažtuâjast ouddpeâmm u'čtee'lin da/le'be spesiaalu'čtee'lin¹¹¹. Ko pärna pue'rmõs tõn oudald, vuei'tet õhttsažtuâjast huõltee'jin sagstõõllâd, što pärnaž serdd pei'vvpäikka vuäžžam diõtt tuärj, koon son taarbaš.

¹⁰³ Ouddpeâmmllää'kk 15 d §

¹⁰⁴ Ouddpeâmmllää'kk 15 c §

¹⁰⁵ Ouddpeâmmllää'kk 15 e §

¹⁰⁶ Kâ'dd, kâ'ddõhttâm le'be privatt kääzzkõõspuu't'teei, kiõčč låägg 1.1

¹⁰⁷ Ouddpeâmmllää'kk 15 b §

¹⁰⁸ Ouddpeâmmllää'kk 31 §

¹⁰⁹ Ouddpeâmmllää'kk 15 c §

¹¹⁰ Ouddpeâmmllää'kk 15 d §

¹¹¹ Ouddpeâmmllää'kk 15 c §

Ouddpeâmmast vuäi'tte lee'd pä'rnn- le'be joukkmeâldlaž vie'kkteei¹¹², kooi tuâjjan lij tuärjjeed päärna le'be päärnaid joouk se'st, di vueilvâ'ststed sij vuässõõttmõõžž toi'mmjummša. Tät vuäitt še miärkkšõõvvâd ouddmiärkkân tõn, što vie'kkteei vie'kkat jee'res päärnaid, ko ouddpeâmm u'čtee'l taimm tuärj taarbšeei päärnain da pohtt vuârrvaaiktemvuâkka päärna individuaal'laž täävtõõzzid õhttneeï pedagooglaž siiskõõzzid.

5.2 Õhttsažtuâjj tuärj ääi'j

Ouddpeâmm jä'rjstet õhttsažtuâjast nu'tt, što juõ'kk päärnaž vuäžž jii'jjes ouddnummuž da taarbi meâldlaž peâmm'mõõžž, mätt'tõõzz da hääid di tuärj, koon son taarbaš¹¹³. Päärna tuärjj oudald toi'mmjeei pääiklaž õhttsažtuâjjrajsid da õhttsallaš toi'mmjemma'li ou'dummuž.

Õhttsažtuâjj, koon tuejjeet päärnain da huõltee'jin

Huõlteei da ouddpeâmm tuâjjlažkää'dd juõkkum teätt päärnast da suu taarbin lij vue'lğgemsââ'jj ääi'jeld a'lğgi da ri'jtteei tuärj ouddmõ'sše. Huõltee'jin sagstõõlât päärna vuõiggâdvuõđâst tuärjju, tuärj jä'rjstummuž kõskksaž vuâđjurddjin di päärnže uvddum tuärjast da tuärj čõõđ viikkmõõžž haa'min. Päärnaž vuässâätt õhttsažtuõjju meä'rmeâldlaž, âkkses da ouddnummšes šiõttlânji. Päärna kuulât da suu vuäinalm vää'ldet lokku.¹¹⁴

Huõlteeja vää'ldet õhttvuõđ tâ'lles, ko päärnast puä'tte ou'dde ouddnummuž le'be mättjummuž va'žžtõõzz le'be tuâjjlažkää'ddest šâdd huõll päärna pue'rrvââjjmest. Huõlteeja uu'det teâđ päärna kuõskki aa'sši kiõtt'tõõllmõõžžâst, teâđai vuäžžmõõžžâst da tõi u'vddmest di peeitast ââ'nmmest.¹¹⁵ Taarb mie'ldd sagstõõllmõõžžin ââ'net tuulk. Päärna tuärj čõõđ viikkmõõžž täävtõõzzid vueil'tet vuâllad pue'rmõsân te'l, ko puk vueil'sspeä'l vuässâ'tte õhttsažtuõjju.

Päärnaž vuäitt vuäžžad tuärj še jee'res päärnaid da piärrjid kuõskki kääzzkõõzzi pääi'k. Lij tä'rk, što pääiklaž päärnai da piärrji kääzzkõõzzin šâdd meä'rmeâldlaž obbvuõtt päärna tuärj jä'rjstummšest.¹¹⁶

Määngsuârggsaž õhttsažtuâjj

Määngsuârggsaž õhttsažtuâj ohjjad päärna pue'rmõõzz vuõss-sâjjsažvuõtt. Õhttsažtuâjjnaa'lid da vuâđjurddjid âlgg suâppâd päärnavuâpstõõgg, päärnaisuõjjlummuž, peâmm- da piärvuâpstõõgg da jee'res sosiaaltâaim kääzzkõõzzivui'm tõi pooddi väaras, koin sagstõõlât päärna aa'sšin le'be

¹¹² Ouddpeâmmllää'kk 35 da 38 §

¹¹³ Ouddpeâmmllää'kk 15 a §

¹¹⁴ Ouddpeâmmllää'kk 15 d §, 4 mome'ntt

¹¹⁵ Ouddpeâmmllää'kk 40–41 §

¹¹⁶ Ouddpeâmmllää'kk 7 § da HE 40/2018 vp, s. 87–88

oudlded ve'rggnii'kki kässjõõttmõõžž. Määngsuârggsaž õhttsažtuâj viiggât čõõđ vuõss-sââ'jest huõlteei miâsttmõõžžin. Õhttsažtuâj tuejjeen âlgg jää'kkted peeitastâânmõõžž da teâđai vaajtummuž kuõskki šiõtlmid¹¹⁷.

Ouddpeâmm jä'rjstet še spesiaalpuõccihâaid se'st. Ouddpeâmmkääzkkõõzzi da puõccipõõrt le'be jee'res va'stteei toi'mmjeei kõskksaž õhttsažtuâjain ainsmââ'ttet ouddpeâmm juâtkkjemvuõđ päärna vââjmmõõžž da vuâittmõõžž mie'ldd. Jeä'rben lokku vää'ldet päärna staañlaž kõõski seillmõõžž oummivui'm.

Päärnaž vuâitt vai'gges lää'mesvuõđ le'be puõžžâlm diõtt taarbšed kuu'kkuum mättõõlgtemvuõđ¹¹⁸. Tu'mmstõõggg kuu'kkuum mättõõlgtemvuõđ alttumšest tuejjeet vä'lddvuâkkõõzz mie'ldd ouddâl mättõõlgtemvuõđ älggmõõžž. Päärna huõlteeja âlgg u'vdded ju'n ääi'jpeä'lnn teâđ kuu'kkuum mättõõlgtemvuõđ čõõđ viikkma õhttneeï aa'sšin. Kuu'kkuum mättõõlgtemvuõ'tte õhttneeï tu'mmstõõgggin da čõõđ viikkmõõžž vaajtõsmââinain mie'rreet Ouddmätt'tõõzz mätt'templaan vuâđain¹¹⁹.

5.3 Tuärj čõõđ viikkmõš ouddpeâmmast

Ouddpiõmmu vuâssõõttmõš lij šiõgg vuâđđ päärna ouddnumša, mättjumša da pue'rrvââjjma. Vaiggâdvuõđid čõõggât ouddkiõ'tte pedagooglaž jä'rjstõõllmõõžživui'm da jee'resnallšem tuâjjnaa'livui'm. Täid ko'lle jeä'rbi mie'ldd plaanmallaš toi'mmjummuž jeärtummuš, joouki soojjlõs mu'tstõõllmõš da mättjempirrõõzzi mu'tstummuš. Mää'kkte'mes pei'vvjä'rjstõs da peeivlaž tääimai ryytmtummuš tuärjee pukid päärnaid. Päärnže meä'rtõõlât šiõttlumus tuärj tää'zz¹²⁰ da tuärj haa'mid¹²¹ tuärj ouddmõõžž vuâđđjurddji meâldlânji, jõs vue'kkšõs pedagogikk ij va'sted päärna individuaal'laž taarbid. Ouddpeâmm tuärj hää'm miârkkšâ'vve päärna taarbšem pedagooglaž, raajõõzzlaž da hâaidlaž tuärjttääimaid. Alttõs päärna tuärj ra'vvjumšest vuâitt pue'tted joouk tuâjjlažkää'ddest, huõltee'jest le'be jee'res ä'sšstobddjin.

Päärnast lij vuõiggâdvuõtt vuâžžad tuärj šiõttlõs tuärj tää'zzest tâ'lles, ko tuärj tarbb lij vuâmmšum. Päärna tuärj vuâžžmõš ij oudâld taalkâstiõđlaž diagnoos le'be jee'res tiõrvâsvuõttuâl le'be sosiaalhuâl ciâlkâlm. Päärnast lij še vuõiggâdvuõtt tuärj kääzkkõõzzid da veä'kkneävvaïd tuärj taarb mie'ldd¹²². Ouddpeâmm jä'rjsteeï va'sttad tõin tuärjttääimain da veä'kkneävvaïn, koid päärnaž taarbaš ouddpiõmmu vuâssõõttmes diõtt. Näkam lie ouddmiârkkân

- liikkumša da jee'res fyyslaž tääimaid õhttneeï jä'rjstõõllmõõžž, mâ'te kää'lezstuu'lšââ'ld da sue'j le'be

¹¹⁷ Ouddpeâmmllää'kk 40–42 §

¹¹⁸ Mättõõlgtemvuõttlää'kk (1214/2020) 2 § 3 mome'ntt

¹¹⁹ Ouddmätt'tõõzz mätt'templaan vuâd 2014, lääkk 5.5 Spesiaal tuärji

¹²⁰ Ouddpeâmmllää'kk 15 a §

¹²¹ Ouddpeâmmllää'kk 15 b §

¹²² Ouddpeâmmllää'kk 15 c §

- päänna kommunikaatio'je, vuâinnu, kullu, liikkummša le'be jee'res fyyslaž ta'rbbe õhttneeï veä'kkneävv, mâ'te kommunikâ'stem tuärjjeï siõr, digitaal'laž suâvldõõzz, speäll le'be jiõnnkee'rj.

Ouddpeâmmast õnnum tuärj tää'zz lie takai tuärjj, viõusuum tuärjj da spesiaal tuärjj. Tuärj taa'zzi kõõskâst serddjet šiõttlânji da tuärj tää'zz ärvvtõõlât juõ'kk vuâra jeä'rben. Viõusuum le'be spesiaal tuärj oudldõssân ij leäkku, što päännaž lij vuõššân vuäžžam jee'res tässa kuullâm tuärj. Viõusuum le'be spesiaal tuärj vuäžžai päännaž âlgg vä'ldded lokku pei'vvpäi'k da piârpei'vvhâaid tuäjilažkää'dd meä'rest¹²³.

Takai tuärjj

Ouddpiõmmu vuässõõtti päännaž lij vuõiggâdvuõtt vuäžžad suu individuaal'laž ouddnummuž, mättjummuž le'be pue'rrvâjjam oudldem takai tuärj tâ'lles, ko tuärj tarbb eett, vue'ssen ouddpeâmm vuâdõtoimjumšest. Takai tuärj čõõđ viiggât päänna jiijjâs jookkâst.

Takai tuärjj lij vuõssmõs kuânstt va'ststeed päänna tuärj ta'rbbe. Takai tuärjj nõrrai õhttnaž tuärj haa'min, ouddmiârkkân õhttnaž pedagooglaž čauidmõõžžin di tuärjtaâimain, kooivui'm vuâkka vaaiktet nu'tt ääi'jeld ko vuei'tlvaž. Päänna tuärjj pešt vuä'nkõs ääi'j da/le'be lij intensitee'ttstes vue'llgab ve'rddee'l viõusuum da spesiaal tuärjju. Päänna individuaal'laž tuärj taarbid va'ststeed ää'nee'l ouddmiârkkân suâppi materiaalid, neävvaïd, mätt'temproammid le'be vue'ssäiggsaž spesiaalu'čtee'l u'vddem tuärj.

Takai tuärjj ij ouddâld vaaldâšmtu'mmstõõgg ouddmõõžž, pe'ce tuärj uu'det pâi, ko tuärj tarbb eett. Takai tuärj jä'rjstet õhttsažtuâjast ouddpeâmm u'čtee'l da jee'res tuäjilažkää'dd kõõsk. Vuei'tlvaž tuärjjkääzzkõõžžin, mâ'te tu'lkkeem- da vie'kktemkääzzkõõžžin da veä'kkneävvin, tuejjeet vaaldšemvuõđlaž tu'mmstõõgg¹²⁴.

Viõusuum tuärjj

Ouddpeâmmast päänne älgg u'vdded tuärj individuaal'lânji da õhttsallšânji plaanuum viõusuum tuärjjan, ko takai tuärjj ij ri'jtte. Tuärjj lij intensitee'ttstes viõusab da individuaal'lab ko takai tuärjj. Tuärjj, koon uu'det, pešt vuä'nkõs ääi'j le'be tõt juätkkai kuu'kkben päänna individuaal'laž taarbi meâldlânji da tõn alteet tâ'lles ko tuärj tarbb eett. Viõusuum tuärj uu'det nu'tt kuu'kk ko päännaž tõn taarbaš.

Päänna tuärj viõuseet tuärj plaanumšin da čõõđ viikkâmnaa'li lââ'zztumšin le'be tõid ravvee'l. Tuärjj šâdd meä'rmeâldlaž da seâmma-äiggsânji čõõđ vikkum määngain tuärj haa'min.

¹²³ Ouddpeâmmllää'kk 35 da 38 §

¹²⁴ Ouddpeâmmllää'kk 15 c §

Vuõiggäiggsânji uvddum viõusuum tuärji câgg ouddkiõ'tte pärna mââjab tuärj taarbi mäñgnallše'mmen šõddmõõžž.

Pärna vuei'tlvaž mââjab diagnoos le'be säursmâttmõõžž alttummuž jeät vuâittu ââ'nned tuärj vuäžžmõõžž mäinnan¹²⁵. Viõusuum tuärj ouddmõõžžâst tuejjeet vaaldâšmtu'mmstõõgg¹²⁶.

Spesiaal tuärji

Ouddpeâmmast pärnže âlgg u'vdded tuärj individuaal'lânji plaanuum spesiaal tuärjjan, ko takai tuärji le'be viõusuum tuärji ij ri'jtte. Spesiaal tuärj vuei'tet u'vdded vââ'jjest, puõzlmest, ouddnummuž äjnummšest le'be jee'res miârkteei toi'mmjempâstlvažvuõđ vue'leei pärna mättjummuž da ouddnummuž tuärj taarb diõtt. Spesiaal tuärji lij viõusmõs tuärj tää'ss, koon ouddpeâmmast uu'det. Jõs pärna tuärj tarbb kai'bbai, tuärj vuei'tet altteed vuõ'i'ggest spesiaal tuärj tää'zzest.

Pärnast lij vuõiggâdvuõtt vuäžžad spesiaal tuärj tâ'lles, ko tuärj tarbb eett. Spesiaal tuärji nârrai mäñgain tuärj haa'min da tuärjkkääzzkõõzzin, da lij juätkkjeei da tiuddäiggsaž. Spesiaal tuärj ouddmõõžžâst tuejjeet vaaldâšmtu'mmstõõgg¹²⁷.

Tuärj hää'm

Tuärj jee'res haa'mid ââ'net pukin tuärj taa'zzin pärna tuärj taarb meâldlânji¹²⁸. Tuärj haa'mid vuâitt čõõđ viikkâd seâmma-äiggsânji tâ'lles, ko tuärj tarbb eett, vue'ssen ouddpeâmm vuâđđtoi'mmjummšest. Ouddpeâmm tuâjjnaa'lid da mättjempirrõõzzid mu'tstõõlât pärna individuaal'laž taarbi mie'ldd. Tuärjttâaimaid plaaneet pedagooglânji nu'tt, što pärna vuässadvuõtt, vuõiggâdvuõtt mättjed da taimmad verddsazjoouk vue'ssen teâuddje pärna pue'rmõõzz meâldlânji. Pärna tuärji vuâitt ââ'nned se'st **pedagooglaž, raajõõzlaž** da **hääidlaž** tuärj haa'mid.

Pärna tuärj jä'rjstet ouddpeâmm juõ'kkpeivvsaž toi'mmjummuž vue'ssen. Pärnažjoouk šorradvuõđ tuejjeen vää'ldet lokku tuärj taarbšeei pärnai pue'rmõõzz, tuärj taarb da tää'zz di tõn, što ouddpiõmmu pijjum täävtõõzzid vuei'tet jooukâst vuállad.

Pedagooglaž tuärj haa'mid ko'lle mäñg vuâra šõddi tääimai di pärnže čiõlgg da oudlkõ'stti pei'vvryytm raajjmoš. Pärna tuärji ko'lle jeä'rbi mie'ldd sensitiivlaž da vuállamlaaggan vuârrvaaiktem- da kommunikâ'stemnääl. Täk vuâi'tte lee'd mainstummuž ko'rvveei kommunikâ'stem-mõõntõõllmõõžž, mâ'te sie'vvem, koov le'be jee'resnallšem teknoloogla čâuddmõõžž. Pärna taarbid va'sttummuš ooudald ouddpeâmm tuâjjlažkââ'ddest õhttsaž da meärmeâldlaž pedagooglaž da spesiaalpedagooglaž tuâjjnaa'li da mõõntõõllmõõžži ââ'nmem.

¹²⁵ HE 148/2021 vp, s. 32

¹²⁶ Ouddpeâmmllää'kk 15 e §

¹²⁷ Ouddpeâmmllää'kk 15 e §

¹²⁸ Ouddpeâmmllää'kk 15 b §

Pedagooglaž tuärj haa'mid ko'lle še ouddpeâmm toi'mmjummuž plaanummuž, tä'rkķõõllmõš, dokumentâsttmõš da ärvvtõõllmõš.

Päärna individuaal'laž taarbin pājineei, spesiaalpedagooglaž mõõntõõllmõõžžid vuei'tet plaaneed, suâvlded da čõõđ viikkâd ju'n-a õõut päärna, siõm joouk le'be päärnažjoouk õhttsaž toi'mmjummsen. Ouddpeâmm inklusiivlaž ärvv-vuâd meâldlânji pedagooglaž tuärj plaanummšest da čõõđ viikkimest âlgg vuõss-sâjjsânji ââ'nned toi'mmjemnaa'lid, koin päärna taarbšem tuärjj teâuddai verddsazjoouk vue'ssen.

Raajõõzlaž tuärj haa'mid kooll päärna tuärj taarb vuâmmšummša da tøn čõõđ viikkma õhttneei tuâjjlažkââ'dd silttõõzž da spesiaalpedagooglaž silttõõzž lââ'zztummuš. Raajõõzlaž tuärj hää'm lie še joouk pä'rnnmeär uuccummuš di tuâjjlažkââ'dd meärra da/le'be rajjsa õhttneei čâuddmõõžž di tõi mottmõš päärna tuärj taarb mie'ldd¹²⁹. Joouk tuâjjlažkââ'ddrajjâz vuei'tet ravveed ouddmiârkkân ouddpeâmm spesiaalu'čtee'lin. Pä'rnnmeär kie'ppummsin muu'ttet tuâjjlažkââ'dd da päärnai mettkõskkvuõđ nu'tt, što päärna tuärj vuei'tet plaani meâldlânji čõõđ viikkâd da ouddpiõmmu pijjum täävtõõzžid vuei'tet jooukâst vuâllad. Lââ'ssem ouddpiõmmu vuässõõttmõõžž oudldem tu'lķķeem- da vie'ķķtemkääzžkõõzž, veä'ķķneävvai âânnmõš, cõõggtēmesvuõđ lokku vâlddmõš di smavv- le'be spesiaaljoukk vuäi'tte lee'd päärna taarbšem raajõõzlaž tuärj hää'm.

Hääidlaž tuärj hää'm miârkkšâ'vve mõõntõõllmõõžžid da toi'mmjemnaa'lid, kooivui'm va'steet päärna taarbšem hoiddu, hoi'ddjummsa da vie'ķķtummsa. Päärna tiõrvâsvuõttthääidlaž taarbid vää'ldet lokku hääidlaž tuärj haa'mi vue'ssen. Tâk vuäi'tte lee'd ouddmiârkkân päärna ku'kesäiggsaž puõzłmi hoiddu, talkksid, poorrâmvuâkka da liikkummsa õhttneei vie'ķķtummuž taarb da veä'ķķneäv. Sosiaal- da tiõrvâsvuõttthuâl ä'sšstobddjivui'm tuejjeet õhttsažtuâj ouddmiârkkân ouddpeâmm tuâjjlažkââ'dd ohjjummuž da konsultaatio vue'zzeld.

Ouddpeâmm taimmpaai'kin ärvvtõõlât juõ'ķķ vuâra jeä'rben, vuei'tet-a taalkâs- le'be puõzžâlmhääid čõõđ viikkâd päärnažjoouk vuâđđtoi'mmjummuž vue'ssen. Juõ'ķķ päärna puõtt tuejjeet päärna vue'jj obbärvvtõõllmõõžž. Päärna taalkâs- le'be puõzžâlmhääid ij leäkku ķidd ouddpeâmmllää'jj meâldlaž tuärj tää'zzest, pe'ce hääid uu'det tuärj tää'zzest huõlķani päärna taarb mie'ldd.

Tuärj pedagooglaž, raajõõzlaž da hääidlaž toi'mmjemnää'l â'lggē lee'd päärna pue'rmõõzž da tuärj taarb meâldla, da tõiin ââ'net pääiklaž da juõ'ķķ päärna vue'jj lokku va'lddi tu'mmjummuž. Ouddmiârkkân päärna veä'ķķneävvai âânnmõõžž le'be vie'ķķtummuž plaaneen âlgg vuõss-sâjjsânji jä'rjsted täid tuärjttääimaid nu'tt, što päärnaž lij vue'ssen verddsazjooukâst da mie'ldd seämma sõõ'jin da vuõ'jjin jee'res päärnažjooukin.

5.4 Päärna tuärj ärvvtõõllmõš

Ouddpeâmmast päärna tuärj ärvvtõõlât pukin tuärj taa'zzin¹³⁰. Päärna tuärj taarb di tuärj ri'jttjemvuõđ da teâuddjummuž ärvvtõõlât taarb mie'ldd, leäša kuuitâg uu'ccmõsân õ'hhtešt ee'jjest ouddmiârkkân päärna ouddpeâmmplan tä'rkstummuž õhttvuõđâst le'be ko tuärj tarbb le'be

¹²⁹ Ouddpeâmmllää'ķķ 35 § 2 mome'ntt da 38 § 2 mome'ntt

¹³⁰ Ouddpeâmmllää'ķķ 15 a da d §

mättjempirrõs mottai. Päärna tuärj taarb ärvvtõõllmõõžž prose'ss vuäitt ä'lğğed ouddpeâmm tuâjjlažkää'dd tuejjeem vuâmmšõõzzi vuâdald. Huõlteei, päärnaivuâpstõõgg le'be sosiaal- da tiõrvâsvuõttuâl tuâjjlažkää'dd vuäitt še tuejjeed alttõõzz.

Ko tä'rkstõõlât tuärj ouddmõõžž obbvuođ, ärvvtõõlât pâi juõ'kk päärna puõtt, mõõk čâuddmõõžž pue'rmõsân teäu'dde päärna pue'rmõõzz. Päärna vuäinalm da tuäivvmõõžžid vää'ldet lokku da huõltee'jin toi'mmjet õhttsažtuâjast, ko ärvvtõõlât tuärj taarb, tuärjjeemtääimaid da čõõđ viikkmõõžž¹³¹.

Ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l vuässâatt päärna tuärj ärvvtõõllmõ'šše taarb mie'ldd. Sosiaal- da tiõrvâsvuõttve'rgğnee'kk vuässâ'tte ärvvtõõllmõõžž tuejjumša ouddpeâmm jä'rjsteei raukkmõõžžâst, jõs ärvvtõõllmõõš oudald še jee'res ko ouddpeâmmtuâjjlažkää'dd pedagooglaž ä'sstobddmõõžž tuärj taarb ärvvtõõllâm diõtt da tuärj čâuddmõõžž vuâđdan.

5.5 Päärna ouddpeâmmplaan tuärj ääi'j

Päärna taarbšem tuärj le'be tuärj tää'zz, haa'mid da tõi čõõđ viikkmõõžž di tõid õhttneeï vasttõõzzid da tuâjj-juâgg pijât pââjas päärna ouddpeâmmplaa'ne¹³². Tõn raajjmest da ärvvtõõllmõõžžâst va'sttad ouddpeâmm u'čtee'len ää'nteei ouumaž da/le'be ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l õhttsažtuâjast jee'res tuâjjlažkoo'ddin da päärna huõltee'jin. Tuâjjlažkää'dd tuâjjan lij tuärjjeed huõlteei da päärna vuässadvuođ plaan raajjmõõžžâst da ärvvtõõllmõõžžâst. Täävtõssân lij toi'mmjed õhttsažfi'ttjõõžžâst päärnain da huõltee'jin. Se'lvvtet tõn, mõõn miõl päärnaž lij, da tõn vää'ldet lokku plaan raajeen da tõn ärvvtõõleen (lääkk 1.3).

Tuärj taarb da teâuddjummuž ärvvtõõlât da plaan tä'rkstet taarb mie'ldd uu'ccmõsân õ'hhtešt ee'jjest le'be ko tuärj tarbb mottai¹³³. Toi'mmjummuž täävtõõžžid vuällmõõžž pijât pââjas da täävtõõžžid muu'ttet päärna mottjem tuärj taarb va'sttee'jen. Plaanâst älgg kuâsttjed, jõs tuärj tarbb da tääim lie puuttâm. Tuärj taarb ärvvtõõlât pâi, ko päärnaž alttad ouddmätt'tõõžžâst. Ouddmätt'tõ'sse vuässõõtti päärna šõddâm da mättjummuž tuärjast mie'rreet ouddmätt'tõõžž mätt'templaan vuâđain. Ouddmätt'tõõžž tiuddeeï ouddpeâmm vue'zzeld vueil'tlvaž tuärj älgg õ'hhtesuâvted ouddmätt'tõõžžâst uvddum tuärjain da pijjâd pââjas päärna ouddpeâmmplaa'ne.

Ouddâl viõusuum da spesiaal tuärj alttummuž päärna ouddpeâmmplaa'ne pijât pââjas vueil'tlvaž ääi'jben tiõuddum tuärjttääimain da tõi vaaikteeivuõđ ärvvtõõllmõõžž. Ärvvtõõllmõõš äân se'st kovvõõzz tuärjttääimain, tõi vaaikteeivuõđ ärvvtõõllmõõžžâst da ouu'dummšest di vuâđdtõõllmõõžžid tõ'st, määkam tuärj tääimain päärnaž äukkjäâvv da mõõk pue'rmõsân teäu'dde individuaal'laž päärna pue'rmõõzz.¹³⁴

¹³¹ Ouddpeâmmllää'kk 15 d § da 20 §

¹³² Ouddpeâmmllää'kk 15 d § da 23 §

¹³³ Ouddpeâmmllää'kk 15 d § da 23 §

¹³⁴ HE 148/2021 vp, s. 34

Päärna ouddpeâmmplaan äü'kkēet, ko tuejjeet vaaldšemvuõđlaž tu'mmstõõgg uvddum viõusuum le'be spesiaal tuärj le'be tuärjkkääzzkõõzzin¹³⁵. Jõs päärna tuärj tarbb lij ärvvtõllum päärna ouddpeâmmplaanast, älgg ärvvtõõllmõõžž vä'ldded lokku, ko uu'det viõusuum le'be spesiaal tuärj vaaldšemvuõđlaž tu'mmstõõgg le'be tu'mmstõõgg tuärjkkääzzkõõzzin. Päärna ouddpeâmmplaan peei'vted vaaldšemvuõđlaž tu'mmstõõgg siiskõõzz meâldlânji.

Ko päärnaž vuäžž ouddpeâmmast tuärj, suu ouddpeâmmplaa'ne piijjad pââjas låaggast 1.3 kovvuom lââ'ssen täid aa'sšid:

Pedagoogla tuärj hää'm

- ouddpeâmmpeei'v rajjsa da pei'vvry'tmme õhttneei čäuddmõõžž
- mättjempirrõõzzid õhttneei čäuddmõõžž
- spesiaalpedagoogla mõõntõõllmõõžž, koid taarbšet
- vuârrvaaiktem- da kommunikâ'stemnääl, ouddmiârkkân sie'vvmi da koovi âännmõš
- nääl, mä'htt päärnaž peäss vuässõõttâd verddsazjooouk toi'mmjummša, ouddmiârkkân cõõggte'mesvuõđ lokku välldmõš.

Raajõõzzla tuärj hää'm

- tuärj cõõđ viikkmõšše õhttneei silttummuž da spesiaalpedagooglaž silttummuž ravvummuš
- tuâjjlažkää'dd mittu da rajjsa õhttneei čäuddmõõžž
- päärnažjooouk šorradvuõ'tte da joukkrajjsa õhttneei čäuddmõõžž
- tu'lkkeem- da vie'kktemkääzzkõõzz di veä'kkneävvai âännmõš
- smavv- le'be spesiaaljoukk le'be jee'res taarbšum joukkhää'mm
- ouddpeâmm spesiaalu'čtee'l vue'ss- le'be tiuddäiggsaž mätt'tõs le'be konsultaatio.

Hääidla tuärj hää'm

- vuâdđhoiddu, hoi'ddjummša da vie'kktummuša õhttneei mõõntõõllmõõžž
- tiõrvâsvuõđ hääidamtaarb, ouddmiârkkân päärna ku'kesäiggsaž puõžlmi hoiddu, talkksid, poorrâmvuâkka da liikummša õhttneei vie'kktummuš da veä'kkneäv.

Tuärj oulddem õhttsažtuâjj da kääzzkõõzz

- õhttsažtuâjj päärnain da huõltee'jin
- päärna tuärj cõõđ viikkmõõžž vasttõõzz
- spesiaalä'sštobddji kääzzkõõzzi âännem
- sosiaal- da tiõrvâsvuõttuâl di jee'res ä'sštobddji u'vddem ohjjummuš da konsultaatio
- vuei'tlvaž jää'dtummuši jä'rjstõõllmõõžž da vasttõõzz.

Tuärj vaaikteeivuõđ ärvvtõõllâm

- tuärj taarb, ri'jttjemvuõđ da teäuddjummuž seu'rrjummuš

¹³⁵ Ouddpeâmmplää'kk 15 e §

- tuärjttääimai vaaiktõõzzi ärvvtõõllmõš, ärvvtõõllmõõžž vuâđald tuejjuum juurdpuättmõõžž da tääim di ärvvtõõllâmääi'jpoodd.

Lââ'ssen pärna ouddpeâmmplaa'ne pijjat pââjas vueil'tlvaž sosiaal- da tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzid, mâ'te pärna vuäžžam säursmâttmõõžž, jõs tõt lij vääžnai pärna ouddpeâmm jä'rjstummuz vueil'nnemkuu'lmet¹³⁶.

5.6 Tu'mmstõk viõusuum da spesiaal tuärjast di tuärjkääzzkõõzzin

Päärnže uvddum viõusuum le'be spesiaal tuärjast le'be tuärjkääzzkõõzzin âlgg ouddpeâmm jä'rjsteei tuejjeed mââ'jeečani vaaldšemtummmstõõgg, kââ'tt vuâđđââvv tuärj taarb ärvvtõõllma¹³⁷. Vaaldšemtummmstõõkõõntõõllmõõžžâst jää'kk̄tet vaaldšemlää'jj. Ouddâl tu'mmstõõgg tuejjummuž ouddpeâmm jä'rjsteei âlgg kuullâd pärna huõlteei le'be jee'res läägglaž ee'ttkõ'stti¹³⁸. Huõlteei še vuäitt oocčâd viõusuum le'be spesiaal tuärj pärnže¹³⁹. Vaaldâšmtummmstõõgg tuejjad kâ'dd, mâ'st lij ouddpeâmm jä'rjstemvasttõs, da tu'mmstõk lij viõggâst meä'rte'mes ääi'j. Tu'mmstõ'kk̄e âlgg õhtteed lâi'ttemčuäjtõõžž, ko huõlteei vuäitt oocčâd tõõžž muttâz lääi'tee'l¹⁴⁰. Tu'mmstõõgg âlgg pâi vuâđtõõllâd¹⁴¹. Vaaldâšmtummmstõõgg muu'ttet le'be jaukkeet, jõs tuärj tarbb mottai¹⁴².

Viõusuum da spesiaal tuärj tu'mmstõõggâst peägḡtet da tu'mmjet täin aa'sšin:

- tuärj haa'min
- ouddpeâmm tâimmpäi'kk̄est
- tuärjkääzzkõõzzin¹⁴³.

Jõs pärna tuärjast jeät tuejjuku viõusuum le'be spesiaal tuärj tu'mmstõõgg, te'l tuärjkääzzkõõzzin tuejjeet pââđ vaaldâšmtummmstõõgg. Tu'mmstõõggâst peägḡtet da tu'mmjet täin aa'sšin:

- tuärjkääzzkõõžž¹⁴⁴.

Ouddpeâmmllää'jj sizz kuulli privatt ouddpeâmmast le'ddi pärna vaaldâšmtummmstõõgg tuejjad kääzzkõspuu't'teei e'tkk̄õõžžâst kâ'dd, ko'st ouddpeâmm tâimmpäi'kk̄ lij¹⁴⁵. Ko pärnaž vuäžž ouddpeâmm vuä'sttemkääzzkõõssân ha'ņkk̄uum ouddpeâmmast, vaaldâšmtummmstõõgg tuejjad kâ'dd, mâ'st lij ouddpeâmm jä'rjstemvasttõs. Kääzzkõs-setee'l miõttâm kâ'dd še tuejjad tuärj kuõskki vaaldâšmtummmstõõgg.¹⁴⁶

¹³⁶ HE 148/2021 vp, s. 35

¹³⁷ Ouddpeâmmllää'kk̄ 15 e §

¹³⁸ Vaaldšemlää'kk̄ 34 §

¹³⁹ HE 148/2021 vp, s. 35

¹⁴⁰ Ouddpeâmmllää'kk̄ 62 §

¹⁴¹ Vaaldšemlää'kk̄ 34, 45 § 1 mome'ntt, 47 § da ouddpeâmmllää'kk̄ 15 a §

¹⁴² HE 148/2021 vp, s. 36

¹⁴³ HE 148/2021 vp, s. 34

¹⁴⁴ Ouddpeâmmllää'kk̄ 15 c da e §

¹⁴⁵ Ouddpeâmmllää'kk̄ 15 e §

¹⁴⁶ HE 148/2021 vp, s. 30

Päärna ouddpeâmm vuai'tte jä'rsted mäggg ouddpeâmm jä'rsteei. Jõs pärnaž vuässâtt kuei't jee'res kää'dd jä'rjstem ouddpiõmmu ouddmiârkkân vuârjälstemvue'jjest, vaaldâšmtu'mmstõõgg tuejje jeä'rben kuhthu kää'dd. Tä'l ouddpeâmm jä'rstee'jin lij õõlgtemvuõtt toi'mmjed tuärj plaanummšest, čõõđ viikkimest da ärvvtõõllmest õhttsažtuâjast pärna pue'rmõõzz meâldlânji. Juõ'kk toi'mmjeei tuejjad vaaldâšmtu'mmstõõgg jiõčč.

Vaaldâšmtu'mmstõõgg viõusuum le'be spesiaal tuärjast le'be tuärjkkääzzkõõzzin älgg tiu'ddepiijjâd tâ'lles. Tu'mmstõõgg vuei'tted piijjâd tiu'dde lää'jjviõgg väjja äärrjen. Tiu'ddepiijjõõžžâst ouddâl tu'mmstõõgg lää'jjviõgg lij kõskksaž miârktõs vuõiggâdvuõttstaan peä'lnn. Tu'mmstõõggjin jeät vuâittu tu'mmjed pärna sosiaal- da tiõrvâsvuõttkääzzkõõzzin, mâ'te talkksallaš säursmâttmõõžž veä'kkneävvin le'be lää'meskääzzkõõslää'jj meâldlaž kääzzkõõzzin da tuärjttääimain.

Päärna tuärj taarb, ri'jttjemvuõđ da teâuddjummuž ärvvtõõlât taarb mie'ldd (kiõčč låagg 5.4). Vaaldâšmtu'mmstõõgg muu'ttet le'be jaukkeet, jõs tuärj tarbb mottai pärna ouddpeâmmplaan tä'rkstummuz le'be jee'res ärvvtõõllmõõžž õhttvuõđâst.

5.7 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst tu'mmjet da kovveet ouddpeâmmast uvddum tuärj jä'rjstummuz naa'lid pei'vvpääi'kest da piârpei'vvhâaidast.

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst kovveet

- pärna tuärj jä'rjstummuz ohjeei pääiklaž vuâđdjurddjid da naa'lid
- pärna tuärj taarb ärvvtõõllma õhttnee naa'lid da vasttõõzzid
- tuärj čõõđ viikkõõžž ouddpeâmmast: pedagoogaž, raajõõzzlaž da hâaidlaž tuärj haa'mid
- pärna ouddpeâmmplaan tiuddummuž tuärj vuei'nnemkuu'limest låagg 5.5 meâldlânji, plaan raajjmõ'sše da ärvvtõõllma õhttnee pääiklaž vasttõõzzid da naa'lid
- pärnai- da huõltee'jivui'm tuejjuum õhttsažtuâj naa'lid tuärj ääi'j
- määngsuârggsaž õhttsažtuâj, vasttõõzzid da tuâjj-juâgg jee'res toi'mmjee'ji kõõsk tuärj jä'rjstummšest di tuärj vaaiktõõzzi seu'rrjumšest da ärvvtõõllmõõžžâst
- toi'mmjummuz se'rddempooddin da teättse'rddma kuulli naa'lid ouddpeâmm ääi'j da see'rdeen ouddmätt'tõ'sse
- viõusuum da spesiaal tuärj di tuärjkkääzzkõõzzi vaaldšemtumstõõkmõõntõõllmõõžžid (huõlteei da pärna kuullmõš di tu'mmstõõgg raajjmõš, mottmõš da jaukkummuš).

Takai tuärj

- takai tuärj tuejjeem tää'zz jä'rjstummuz
- õhttsažtuâjj, vasttõõzz da tuâjj-juâkk jee'res toi'mmjee'ji kõõsk
- õhttsažtuâjj huõltee'jin da pärnain
- mõõntõõllâmää'l da õhttsažtuâjj pärnain da huõltee'jin pärna ouddpeâmmplaan raajjmõõžžâst da takai tuärj jä'rjstummšest.

Viõusuum tuärj

- viõusuum tuärj tuejjeem tää'zz jä'rjstummuš
- toi'mmjennää'l päärna viõusuum tuärj alttumšest, čõdđ viikkimest da tu'mmjummšest
- päärna ouddpeâmmplaan raajjmõ'sše, ärvvtõõllma da tä'rkstummša õhttnee'i nää'l
- õhttsažtuâjj, vasttõõzz da tuâjj-juâkk jee'res toi'mmjee'ji kõõsk päärna ouddpeâmmplaan raajjmõõžžâst, viõusuum tuärj jä'rjstummšest di tuärj vaaiktõõzzi seu'rrjummšest da ärvvtõõllmõõžžâst
- mõõntõõllâmää'l vueilvaz ä'sštobddiciâklmi ââ'nnmest
- mõõntõõllâmää'l da õhttsažtuâjj pärnain da huõltee'jin päärna ouddpeâmmplaan raajjmõõžžâst da viõusuum tuärj jä'rjstummšest.

Spesiaal tuärj

- spesiaal tuärj tuejjeem tää'zz jä'rjstummuš
- õhttsažtuâjj, vasttõõzz da tuâjj-juâkk jee'res toi'mmjee'ji kõõsk päärna ouddpeâmmplaan raajjmõõžžâst, spesiaal tuärj jä'rjstummšest di tuärj vaaiktõõzzi seu'rrjummšest da ärvvtõõllmõõžžâst
- mõõntõõllâmää'l vueilvaz ä'sštobddiciâklmi ââ'nnmest
- mõõntõõllâmää'l da õhttsažtuâjj pärnain da huõltee'jin päärna ouddpeâmmplaan raajjmõõžžâst, spesiaal tuärj jä'rjstummšest di tuärj vaaiktõõzzi seu'rrjummšest da ärvvtõõllmest
- kuu'kkuum mättõõlgtemvuõd se'st le'ddi pärnai puõtt päärna ohjjõõvõõs kuu'kkuum mättõõlgtemvuõd sizz da määngsuârggsaž õhttsažtuâjj prosee'ssest
- õhttsažtuâjj jee'res ouddpeâmmain da ouddmätt'tõõzzin di jee'res õhttsažtuâjj, jee'res toi'mmjee'ji vasttõõzz da tuejj-juâkk
- õhttsažtuâjj huõltee'jin da pärnain
- toi'mmjennää'l, ko spesiaal tuärj tu'mmjet jõskkâd da tuärjj juâtkkai viõusuum le'be takai tuärjjan.

Ouddpeâmmplää'jjest šiõttuum tuärj hää'm

- tuärj tuejjeem tää'zz jä'rjstummuš
- õhttsažtuâjj, vasttõõzz da tuâjj-juâkk jee'res toi'mmjee'ji kõõsk
- huõlteeja da pärnže teâdtummša da huõltee'jin da pärnain tuejjuum õhttsažtuõjju õhttnee'i toi'mmjennää'l.

Pääiklaž ouddpeâmmplaanašt meä'rtõõlât tu'lkkeem- da vie'kktemkääzzkõõzzid di veä'kkneävvoid kuulli vaaldsemvuõdlaž vuõ'jjid ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmstõõgg meâldlânji.

6. Vaajtõsmäainlaž pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõvvi ouddpeâmm

Puk ouddpeâmmast jää'kket laa'jjin, suâppmõžžin da täin vuâđain ouddpiõmmu pijjum takai täävtõžžid da toi'mmjemvuâđjurddjid. Täk täävtõžžid da toi'mmjemvuâđjurddi kue'skke še vaajtõsmäainlaž pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõvvi ouddpeâmm.

Ouddpeâmm jä'rjsteei vuâitt ta'rjjeed ouddpeâmmkääzzkõžžid, kää'tt vuâđđââv vaajtõsmäainlaž pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše. Näkam lie ouddmiârkkân Steiner-, Montessori-, Freinet- da Reggio Emilia -pedagogiikk le'be tiõttum ķiõččmõ'sše vuâđđõvvi ouddpeâmmkääzzkõs.

Huõlteei va'lljeen pärnnses vaajtõsmäainlaž pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõvvi ouddpeâmmkääzzkõžžid, âlgg ââ'nned huõl tõ'st, što peâmmi vuâžž nokk teâđ toi'mmjummuž spesiaaltäävtõžžin da äärvain.

6.1 Ää'sš, koid tu'mmjet pääiklânji

Vaajtõsmäainlaž pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše vuâđđõvvi pääiklaž ouddpeâmmplaan vuâitt lee'd jii'jjesnallšem, leâša tõt ij vueil't lee'd ristreeidast ouddpeâmm kuõskki lää'jjiõttummšin le'be ouddpeâmmplaan vuâđai vui'm.

Ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmai da kovvad plaanâst tõn lââ'ssen, mäid vuâđđä'sškee'rjest ääi'jben mie'rreet,

- mõõk lie vaajtõsmäainlaž pedagogi'kke le'be jii'jjesnallšem ķiõččmõ'sše kuulli ouddpeâmm ärvv-vuâđ, pedagooglaž vuâđjurddi da čauddmõžžid tiuddee vueil'nnemkuu'lm
- mõõn nalla tæk vueil'nnemkuu'lm puä'tte ou'dde ouddpeâmm toi'mmjemkulttuurâst, tuâjjnaa'lin da pedagooglaž toi'mmjummušest.

7. Toi'mmjummuž ärvvtõõllâm da ou'deem ouddpeâmmast

Toi'mmjummuž ärvvtõõllmõõžž mie'rren lij tuärjjeed ouddpeâmmplää'jj da ouddpeâmmplaanii čõõđ viikkmõõžž di ouddpeâmm oudâs viikkmõõžž. Ouddpeâmmplää'jj mie'ldd ouddpeâmm jä'rjsteei älgg ärvvtõõllâd u'vddmes ouddpeâmm di vuässõõttâd toi'mmjummušes äälgpeällsaž ärvvtõõllma.¹⁴⁷ Ouddpeâmm toi'mmjummuž ärvvtõõllmõš älgg lee'd plaanmallaš da šõddâd mie'rrkõõski. Systemaattlaž ärvvtõõllmõš oudald jä'rjstee'jest taimmai ärvvtõõllâmriâžldõõgg. Ärvvtõõllmõõžž veäkka ou'deet ouddpeâmm tää'zz, vuâmmšet toi'mmjummuž raavâsvuõđid da kaaggât ou'dde ou'deemtaarbid da ou'deet toi'mmjummuž.

7.1 Pedagooglaž toi'mmjummuž ärvvtõõllmõš da oudâs viikkmõš

Pedagooglaž toi'mmjummuž ärvvtõõllmõõžž mie'rren lij ouddpeâmm ou'dummuš di päärnai ouddnummuž da mättjummuž oudldõõzzi pue'rummuš¹⁴⁸. Pääiklaž ouddpeâmmplaan da päärna ouddpeâmmplaan teâuddjummuž seu'rrjummuš, mie'rrkõõski šõddi ärvvtõõllmõš da ou'dummuš lie vue'ssen tän tuâjast. Ouddpeâmm toi'mmjummuž ärvvtõõllât da ou'deet meersaž tää'zz di jä'rjsteei-, juâggas- da individuaaltää'zz vuei'nnemkuu'lmin.

Meersaž tää'zz ärvvtõõllâm tuâjjan lij tuärjjeed ouddpeâmm jä'rjstee'jid ärvvtõõllmõõžž da tää'ssvaaldšummuž kuõskki aa'sšin. Meersaž tää'zz ärvvtõõllmõõžž kääzzkâ'ste ouddpeâmm oudâs viikkmõõžž päaiklânji, vooudlânji da vä'lddkââdlânji¹⁴⁹. Ärvvtõõllâmteâdaid vuei'tet äu'kkeeđ še meeraikõskksaž ve'rddõõllmõõžžin.

Ouddpeâmm jä'rjsteei seu'rrai da ärvvtââll mie'rrkõõski ouddpeâmmplaanid da tõi teâuddjummuž jee'res toi'mmjemnaa'lin. Ouddpeâmm jä'rjsteei tu'mmai jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõõžžâst õnnum mõõntõõllâmnaa'lin. Lij tä'rkk, što pääiklaž tu'mmjee'jin, huõltee'jin di ouddpeâmm tuâjjlažkââ'ddest lij ääi'jtäss'saž teätt ouddpeâmm teâuddjummušest da tõi tää'zzest. Kõskksaž ärvvtõõllmest ou'dde puättam aa'sšid älgg õlmstâ'tted¹⁵⁰. Jä'rjsteei- da juâggastää'zz ärvvtõõllmõš lij kõskksaž vue'ssen ouddpeâmm jää'dtummušest da oudâs viikkmõõžžâst päaiklânji. Päärnaid da sij huõltee'jid älgg jä'rjsted vuei'ttemvuõđ mie'rrkõõski vuässõõttâd ouddpeâmm ärvvtõõllma¹⁵¹.

Tuâjjlažkââ'dd täävtõõžž meâldlaž da plaanmallaš jiõččärvvtõõllmõš lij kõskksaž sââ'jest ouddpeâmm tää'zz tuõ'll'jummušest da ou'dummušest. Ärvvtõõllâmpäi'kken vuäi'tte lee'd jeä'rbi mie'ldd tuâjjlažkââ'dd vuârrvaaktõs päärnaivui'm, jooukâst vaaldšeei toobdâlm, pedagooglaž tuâjjnääl, toi'mmjummuž siiskõs le'be mättjempirrõõžž. Päärna tuärj (lääkk 5) teâuddjummuš lij kõskksaž ärvvtõõllâmpäi'kķ.

¹⁴⁷ Ouddpeâmmplää'kk 24 §

¹⁴⁸ Ouddpeâmmplää'kk 24 §

¹⁴⁹ Lää'kk meersaž škooultõõžž ärvvtõõllâmkoõskõõžžâst (1295/2013) 1 §

¹⁵⁰ Ouddpeâmmplää'kk 24 §

¹⁵¹ Ouddpeâmmplää'kk 20 §

Individuaaltää'zz ärvvtõõllmõš miârkkšââvv pärnai ouddpeâmmplaani teâuddjummuž ärvvtõõllmõõžž. Päärna ouddpeâmmplaan teâuddjummuž lij tä'rkķ ärvvtõõllâd aainâs ouddâl tøn peei'vtummuž le'be odđ raajjmõõžž. Ärvvtõõllmõõžž õhttvuõđâst pärnaž, huõlteei da tuâjjlažkâ'dd smeä'tte peä'lsteez, mõõn nalla õõutsââ'jest pââjas pijjum toi'mmjummuž täävtõõzz da suâppmõõžž lie valddum lokku da mõõn nalla tõk lie teâuddjam ouddpeâmm toi'mmjummšest. Päärna ouddpeâmmplaan âânn se'st pärna tuärj ärvvtõõllmõõžž. Tãn ärvvtõõllâmтуâj kovveet tää'rkben lååggast 5.

Ouddpeâmmplaan vuâđain, juõ'kk låågg looppâst, käunn'jeei pääiklânji tu'mmjum ää'sš ohjee pääiklaž ouddpeâmmplaan raajjmõõžžâst di tøn ärvvtõõllmõõžž plaanummšest da čõõđ viikkimest. Ouddpeâmm jä'rjsteei tää'rkast ouddpeâmmplaanâs da pue'rad tøn tää'zz da toi'mmjemvuõđ. Lââ'ssen pääiklaž taarb da ouu'deemtuâj puäđõõzz ohjee ärvvtõõllmõõžž.

7.2 Ää'sš, koid tu'mmjjet pääiklânji

Pääiklaž ouddpeâmmplaanâst tää'rktet vuâđain kovvuum ouddpeâmm toi'mmjummuž ärvvtõõllmõõžž vuâđjurddjid da naa'lid. Lââ'ssen pääiklaž ouddpeâmmplaanin tu'mmjjet da kovveet, mõõn nalla

- ouddpeâmmplaan teâuddjummuž seu'rrjet, ärvvtõõlât da ouu'deet systemaattlânji ouddpeâmm jee'res toi'mmjemnaa'lin
- pärna tuärj teâuddjummuž seu'rrjet, ärvvtõõlât da ouu'deet systemaattlânji pei'vvpai'kin da piârpei'vvhâaidast
- pärnain, huõltee'jin da jee'res õhttsažtuâjkuõi'min vuâžžum maacetõõzz noorât da äü'kķeet tää'zz tuõ'll'jummmšest da pue'rummmšest
- ärvvtõõllmõõžžâst vuâžžum teâđaid äü'kķeet ouddpeâmmkääzzkõõzzi jââ'dtummmšest da ooudâsviikkmõõžžâst
- ärvvtõõllmõõžž kõskksaž puäđõõzzid õlmmmeet.